

2009 Nr. 8

LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIAI

XI mokslinė konferencija LITUANISTIKA MUZIEJUOSE

**Lietuvos
nacionalinis
muziejus**

LIETUVOS MUZIEJŲ ASOCIACIJA
RINKINIŲ MOKSLINIO TYRIMO SEKCIJA

LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIAI

XII konferencija

**LITUANISTIKA MUZIEJUOSE,
SKIRTA LIETUVOS VARDŲ PAMINĖJIMO TŪKSTANTMEČIUI**

* * *

COLLECTIONS OF LITHUANIAN MUSEUMS

The 12th Scientific Conference

**LITUANISTIC MATERIALS AT MUSEUMS,
DEDICATED TO THE MILLENNIUM OF THE FIRST REFERENCE
TO THE NAME OF LITHUANIA**

LIETUVOS NACIONALINIS MUZIEJUS, 2009 m. balandžio 28 d.
NATIONAL MUSEUM OF LITHUANIA, April 28, 2009

ISSN 1822-0657

**Konferencijos organizacinis komitetas,
leidinio redakcinė kolegija**

Vingaudas Baltrušaitis, Lietuvos liaudies buities muziejus
Žygintas Būčys, Lietuvos nacionalinis muziejus
Birutė Salatkienė, Šiaulių „Aušros“ muziejus
Janina Samulionytė, Lietuvos liaudies buities muziejus
Virginija Šiukščienė, Šiaulių „Aušros“ muziejus

Sudarytoja

Virginija Šiukščienė

Konferencijos ir leidinio rėmėjai

Lietuvos Respublikos kultūros ministerija
Lietuvos muziejų asociacija
Lietuvos nacionalinis muziejus
Šiaulių „Aušros“ muziejus

Viršeliuose:

pirmajame – Lietuvos nacionalinis muziejus,
ketvirtajame – apeiginė briedės galvos formos lazda.
Ragas, III tūkst. pr. Kr. Šventoji 3. LNM
Fot. Kęstutis Stoškus

© Lietuvos muziejų asociacija, 2009

© Lietuvos nacionalinis muziejus, 2009

© Šiaulių „Aušros“ muziejus, 2009

TURINYS

Mokslinės konferencijos „Lituanistika muziejuose“, skirtos Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečiui, straipsniai	5
Eugenija Rudnickaitė, Justinas Kišūnas, Gediminas Motuza. Vilniaus universiteto Geologijos ir mineralogijos katedra / Vilnius University, Department of Geology and Mineralogy Dr. Aleksandro Mykolo Račkus geologinės kolekcijos Vilniaus universiteto geologijos muziejuje petrografinė dalis Petrological Part of Dr. A. M. Račkus Collection from the Geological Museum of Vilnius University	6 10
Gražina Žumbakienė. Lietuvos liaudies buities muziejus / Open Air Museum of Lithuania Dekoratyvieniai krūmai lietuvių sodybose Decorative Bushes in the Lithuanian Farmstead	11 15
Dr. Aušra Kavaliauskienė. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus / History Museum of Lithuania Minor Indai su vandens paukščių galvutėmis iš Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus etnografijos rinkinio Waterfowl Sculptures-cups from the Ethnographic Collection of the History Museum of Lithuania Minor	16 19
Laura Lukenskiene. Povilo Stulgos lietuvių tautinės muzikos instrumentų muziejus / Povilas Stulga's Museum of Lithuanian Folk Music Instruments Kanklininkų ir kanklių meistrų laiškai – lietuvių kultūros paveldo dalis The Letters Written by Kanklės Performers and Masters: Literary Genre and the Source of Ethnomusicology	20 25
Gražina Narbutaitė. Šiaulių „Aušros“ muziejus / Šiauliai Aušros Museum Rašytojų laiškai Šiaulių „Aušros“ muziejuje Letters Written by the Writers at Šiauliai Aušros Museum	27 30
Violeta Aleknienė. Kupiškio etnografijos muziejus / Kupiškis Ethnographic Museum „Stebinančiai naujas ir originalus atėjo į mūsų literatūrą“: apie poetą, vertėją Kleopą Jurgelionį “Surprisingly New and Original Came to our Literature” (about a Poet and Translator Kleopas Jurgelionis)	31 39
Vida Zasiene. A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus / A. Baranauskas and A. Vienuolis-Žukauskas Memorial Museum Įkvėpta kūrėjų: Teresės Mikeliūnaitės 80-osioms gimimo metinėms Inspired by Authors	40 43
Kristina Jokubavičienė. Lietuvos dailės muziejaus Prano Domšaičio galerija / Lithuanian Art Museum, Pranas Domšaitis Gallery Tapytojo Prano Domšaičio kūrinių kelias į Lietuvą Pranas Domšaitis' Paintings Found their Way to Lithuania.	44 49
Gabija Mackevičiūtė. Kauno apskrities pedagoginis muziejus / Pedagogical Museum of Kaunas County XX a. lietuviškos pedagoginės periodikos dinamika (remiantis Kauno apskrities pedagoginio muziejaus rinkiniais) The Dynamics of Pedagogical Periodicals in 20 th Century Lithuania	50 56
Aldona Ruseckaitė. Maironio lietuvių literatūros muziejus / Maironis Lithuanian Literature Museum Eksponatų kaupimas – kryptingumas, geradarystė, chaosas (tyrinėta 2009 m. balandžio mėnesį) Accumulation of the Exhibits – Purposefulness, Benefaction, Chaos.	57 62

Irena Senulienė. Trakų istorijos muziejus / Trakai History Museum	
Vilius Lunevičius. UAB „Ekspozicijų sistemos“ / JSC “Ekspozicijos Sistemos”	
Nauja ekspozicija Trakų istorijos muziejuje	63
Trakai History Museum Renewed its Two Exposition Halls.	65
Vilma Jenčiulytė. Alytaus kraštotyros muziejus / Alytus Local Lore Museum	
Istorinis dokumentas Alytaus kraštotyros muziejaus ekspozicijoje „Gyvenimas abipus Nemuno“	67
Historical Document in the Exposition “Life on both Sides of the Nemunas River” at Alytus Local Lore Museum.	71
Dalia Grimalauskaitė. Lietuvos nacionalinis muziejus / National Museum of Lithuania	
Lietuvos nacionalinio muziejaus Numizmatikos skyriaus įsigijimai 2006–2008 m.	72
Acquisitions 2006–2008 of Numismatic Department of the National Museum of Lithuania	76
Prof. Stanislovas Sajauskas. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus / M. K. Čiurlionis National Art Museum	
Šv. Jurgio atributai Lietuvos numizmatikoje	77
St. George’s Attributes in Lithuanian Numismatics.	81
Virgilijus Poviliūnas. Trakų istorijos muziejus / Trakai History Museum	
Lituanistiniai eurai	82
Lithuania in Euros	84
Zenonas Dukša. Vilnius / Vilnius	
Lituanistinių medalių iš Edmundo Armoškos kolekcijos (LNM) klausimu	85
Concerning the Lituianistic Medals from Edmundas Armoška’s Collection	93
Arvydas Jakštas. Lietuvos sporto muziejaus / Lithuanian Sport Museum	
Faleristikos kolekcijos Lietuvos sporto muziejuje (1918–1940).	94
Lithuanian Numismatic Collections in the Lithuanian Sport Museum (1918–1940)	96
Asta Jakštienė, Rūta Kuodytė, Rita Povilovska. Lietuvos nacionalinis muziejus / National Museum of Lithuania	
Šiuolaikinių lituanistinių faleristikos eksponatų saugojimo problemos	97
Problems Concerning the Safekeeping of Contemporary Lituianistic Faleristics Exhibits	100
Beta Žaliaduonienė. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus / M. K. Čiurlionis National Art Museum	
Gedimino Karpavičiaus FILOP’inė kolekcija Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriaus rinkinyje	101
FILOP Collection of Gediminas Karpavičius at M. K. Čiurlionis National Art Museum, Numismatic Department	104
Moksliniai muziejų rinkinių tyrimai	105
Ivanas Sinčiukas. Baltarusijos Respublikos nacionalinis dailės muziejus, Minskas / National Art Museum of the Republic of Belarus, Minsk	
Rankraščiai nedega: kūrybinis Mikalajaus Ščakacichino palikimas	106
Manuscripts do not Burn: Creative Heritage of Mikalay Schekatsihin	112

**MOKSLINĖS KONFERENCIJOS
„LITUANISTIKA MUZIEJUOSE“,
SKIRTOS LIETUVOS VARDŲ PAMINĖJIMO
TŪKSTANTMEČIUI, STRAIPSNIAI**

DR. ALEKSANDRO MYKOLO RAČKAUS GEOLOGINĖS KOLEKCIJOS VILNIAUS UNIVERSITETO GEOLOGIJOS MUZIEJUJE PETROGRAFINĖ DALIS

Eugenija Rudnickaitė, Justinas Kišūnas, Gediminas Motuza
Vilniaus universiteto Geologijos ir mineralogijos katedra

1 pav. Dr. Aleksandras Mykolas Račkus. 1935 m.

Dr. Aleksandro Mykolo Račkaus biografijos fragmentai. Aleksandras Mykolas Račkus^{1,2,3} (1 pav.), gydytojas, kolekcininkas, numizmatas, visuomenės veikėjas, gimė 1893 m. birželio 7 d. Čekiškėje. Mokėsi Ariogaloje, 1905–1907 m. – Kauno gimnazijoje. 1910 m. išvyko į JAV. Padirbėjęs audimo dirbtuvėje, 1912–1913 m. mokėsi St. Laurento kolegijoje Kana-doje, 1914 m. – Šv. Kryžiaus (Holy Cross) kolegijoje Vorčesteryje (Worcester), 1915 m. – Lojolos universiteto Sociologijos fakultete. 1921–1922 m. ėjo mokslus Čikagos medicinos mokykloje ir 1922 m. gavo medicinos chirurgijos daktaro laipsnį.

Gydytojo praktika vertėsi Čikagoje, 1938 m. – Kaune (kartu buvo ir JAV konsulato gydytojas), 1940 m. – vėl Čikagoje.

1912 m. įstojo į Lietuvos vyčių organizaciją, buvo vienas iš „Vyčio“ žurnalo steigėjų, 1915–1916 m. – pirmasis jo redaktorius. 1916–1917 m. leido humoro žurnalą „Laisvamanių žiedas“. Bendradarbiavo „Aušrinėje“, „Darbininke“, „Dirvoje“, „Drauge“. Straipsnius spausdino „XX amžiuje“, „Giedroje“, „Kosmose“, „Moksleivyje“, „Lietuvių tautoje“, „Naujojoje Romuvoje“, „Tautos praeityje“, „Pažangoje“, „Perkūne“, „Trimite“ ir kt. Iš viso parašė apie 2 000 straipsnių.

Jis buvo vienas iš Pasaulio lietuvių ir amerikie-

čių draugijos steigėjų ir valdybos narių. Nuo 1913 m. ėmė domėtis muziejininkyste, ir ypač numizmatika. 1917 m. Čikagoje įsteigė Lietuvių numizmatikos ir istorijos muziejų, kuriame sukaupe daug įvairios lituanistinės medžiagos, ypač iš JAV lietuvių gyvenimo. Jau 1931 m. buvo surinkęs didžiausią pasaulyje Lietuvos numizmatinę kolekciją.

1935 m. dr. A. M. Račkus atvyko į Lietuvą dalyvauti Pirmajame pasaulio lietuvių kongrese Kaune. Jis atsivežė įdomios muziejinės medžiagos ir surengė parodą Kaune⁴. Po parodos visus eksponatus (apie 81 tūkstantį) įsigijo Švietimo ministerija. Jie sudarė Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus (dabar – Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus) pagrindą. Dr. A. M. Račkus liko Lietuvoje ir 1936–1938 m. dirbo Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Istorinio skyriaus vedėju, tvarkė savo rinkinį.

Už nuopelnus Lietuvai dr. A. M. Račkus 1935 m. buvo apdovanotas Vytauto Didžiojo III laipsnio ordinu, o 1939 m. – Šaulių žvaigždės medaliu.

1940 m. grįžo į JAV. Čikagoje vėl įsteigė privatų Litanistikos muziejų, kuriame buvo gintaro kolekcija, numizmatikos, ikonografijos, sfragistikos, filatelijos, regalių, insignijų, senienų skyriai bei archyvas ir biblioteka. 1965 m., prieš pat jo mirtį, didelę kolekcijos dalį įsigijo kolekcininkas Stenlis Balzekas (Stanley Balzekas), tuomet steigęs Lietuvių kultūros muziejų⁵.

Mirė 1965 m. spalio 9 d. Čikagoje.

Dr. A. M. Račkaus petrografinė kolekcija. Išlikęs 1937 m. gegužės 25 d. dr. A. M. Račkaus geologinės kolekcijos perdavimo-priėmimo aktas⁶ (2 pav.), pasirašytas Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Istorinio skyriaus vedėjo dr. A. M. Račkaus ir Vytauto Didžiojo universiteto (toliau – VDU) Geologijos kabineto vedėjo prof. Juozo Dalinkevičiaus, liudija, kad šią kolekciją sudarė 1 477 egzemplioriai, iš jų 53 uolienu pavyzdžiai⁷. Įprastai nurodoma, kad VDU Geologijos kabinetui perduota 2 477 vnt.⁸ Tačiau prieraišas perduodamų daiktų sąrašo gale (2d pav.), patvirtintas dr. A. M. Račkaus parašu, nurodo „tikėti taisymu iš medienos (wood) į kviečius (wheat)“. Ten pat patvirtinama, kad 1 000 grūdų „perimta V.D.U. Augalų Anatomijos ir Fiziologijos kabineto žinion“⁹, kas paaiškina taisymus akte (2a pav.).

1940 m. vasaros pabaigoje VDU Matematikos-

gamtos fakultetas, Geologijos ir mineralogijos katedra bei jai pavaldūs savarankiškai veike Geologijos, Mineralogijos kabinetai, o kartu ir ši kolekcija iš Kauno perkeliama į Vilnių^{10,11}.

Kaip matyti iš pateikto sąrašo (2c pav.), uolienų radimvietės jame nenurodytos. Jos buvo tik kai kurių pavyzdžių etiketėse.

Radimviečių charakteristika. Pasinaudojus geologiniais žemėlapiais^{12,13}, patikslintos dalies eksponatų radimvietės, aprašyta vietovių geologinė charakteristika:

806, 815 – Albanio (Albany) miestas įsikūręs Niujorko (New York) valstijoje, nuo Niujorko nutolęs į šiaurę. Tai vėlyvojo proterozojaus-ordoviko suprakristalinių uolienų, įeinančių į takoniškojo alochtono Hamburgo dangos pakraštinę dalį¹⁴, pavyzdžiai.

782, 785 – Trojaus (Troy), Svancėjaus (Swanzy) miesteliai įsikūrę pietvakarinėje Niu Hampšyro (New Hampshire) valstijos dalyje. Tai devono (410–360 mln. m.) Niu Hampšyro plutono granitas¹⁵.

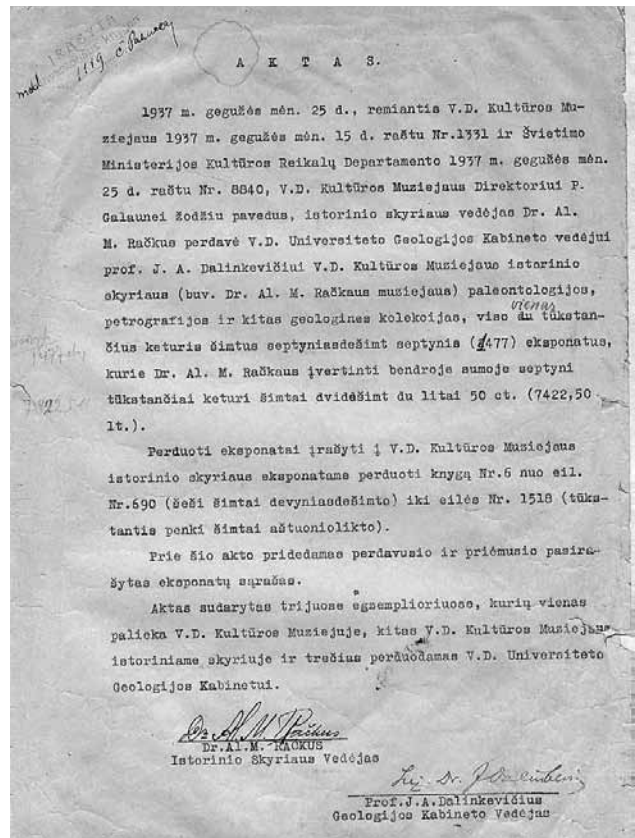
809, 792 – Grovetono (Groveton) miestas įsikūręs Niu Hampšyro valstijoje, šiaurinėje dalyje, prie Vermonto (Vermont) valstijos sienos. Turimi pavyzdžiai greičiausiai yra paimti iš apylinkėse paplitusių silūro metavulkaninių darinių. Abejojant dėl pirminės gana aukšto metamorfizmo lygio uolienos medžiagos (ji galėjo būti ir iš senosios prekambrinio Apalačų alochtono dangos) prigimties, uoliena pavadinta muskovitiniu ir biotitiniu gneisu. Šis pavadinimas nusako sandarą ir sudėtį, bet neturi genetinės prasmės.

769, 786 – Stratfordo (Stratford) miestas įsikūręs Niu Hampšyro valstijoje, šiaurinėje dalyje, prie Vermonto valstijos sienos. Abu pavyzdžiai yra biotitinio granito. Tai gali būti šiaurinio Baltųjų kalnų (White mountains) plutonio komplekso uolienos¹⁶.

784 – Littletono (Littleton) miestas įsikūręs Niu Hampšyro valstijoje, šiaurės vakarinėje dalyje, netoli Vermonto valstijos¹⁷ sienos. Ten slūgso metamorfinės vėlyvojo kambro, ankstyvojo devono uolienos, kurias kerta plutoninės Hailendkrofto ir Olivarijaus uolienos. Jos priklauso kalcio šarminėi serijai. Pavyzdys yra metadioritas. Tai būdinga kalcio šarminės serijos uoliena.

773, 811 – Lisbono (Lisbon) miestas įsikūręs Niu Hampšyro valstijoje, šiaurės vakarinėje dalyje, netoli Vermonto valstijos sienos. Ten slūgso metamorfinės vėlyvojo kambro, ankstyvojo devono uolienos. Paimti muskovitinis gneisiškas kvarcitas ir metagravelitas greičiausiai priklauso silūro periodo dangai, kurioje vyrauja skalūnai ir kvarcitai.

783 – Lankasterio (Lancaster) miestas įsikūręs Niu Hampšyro valstijoje, šiaurės vakarinėje dalyje, netoli Vermonto valstijos sienos. Apalačų stovymėje

a

S A R A Š A S

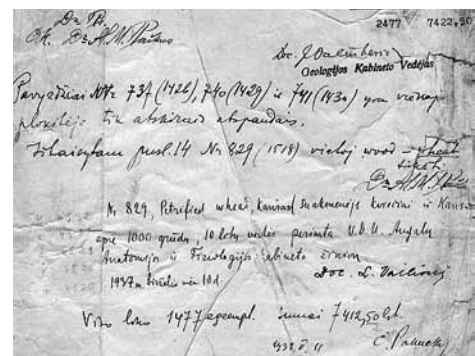
daiktų perimamų iš Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Istorijos skyriaus buv. dr. Al. M. Račkaus paleontologijos ir petrografijos rinkinių Vytauto Didžiojo Universiteto Geologijos Kabinetai.

Bil. Nr. muziejaus	Daikto pavadinimas	Skaičius	Kaina Lt.št.
--------------------	--------------------	----------	--------------

b

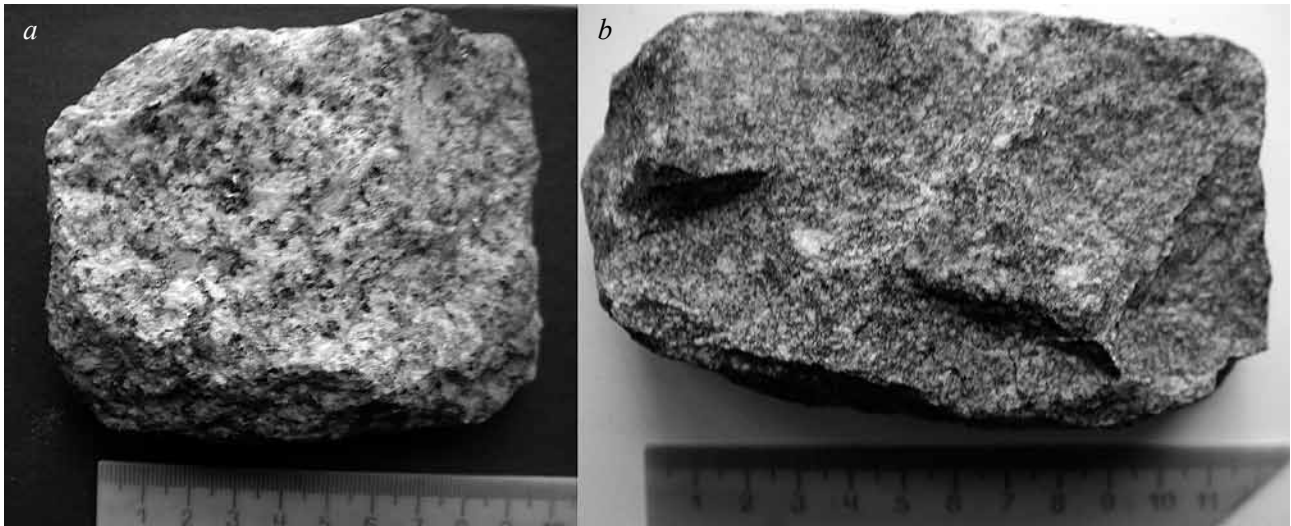
Bil. Nr.	Knygoj numeris	Daikto pavadinimas	Skaičius
805.	1494	Granitell	1
806.	1495	Conglomerate	1
807.	1496	Quartzite	1
808.	1497	Biotite gneiss	1
809.	1498	Quartz-porphyr	1
810.	1499	Protogen gneiss	1
811.	1500	Conglomerate	1
812.	1501	Gneiss from Breccia	1
813.	1502	Quartz porphy	1
814.	1503	Blastones	1
815.	1504	Quartzporphy	1
816.	1505	Hornblende granit	1
817.	1506	Bl. quartz porphy	1
818.	1507	Diorit (porphyrit calcareum)	1
819.	1508	Mica Schist	1
820.	1509	Biotite granite	1

c

d

2 pav. Dr. A. M. Račkaus geologinės kolekcijos perdavimo-priėmimo akto faksimilė: a) aktas, b) kolekcijos sąrašo pradžia, c) petrografinės kolekcijos sąrašo pabaiga, d) prierašas apie 1 000 grūdų perdavimą ir likusį egzempliorių skaičių

3 pav. Baltųjų kalnų regiono (Niu Hampšyras, JAV²⁰) uolienų pavyzdžiai: a) 787 – muskovitinis biotitinis granitas. Kalnas Dramblio galva (Elephant's Head); b) 801 – raginukinis granodioritas. Carrigaino kalnas

yra ofiolitų, kuriuose yra okeaninės plutos arba mantijs ultrabazinių uolienų klodų, pavirtusių serpentinitu ir serpentino-talko uolienomis („muilo akmeniu“). Jos yra nuo seno naudojamos įvairiems dirbiniams. Turimas pavyzdys greičiausiai yra iš tos vietos.

771 – Bartleto (Bartlett) miestelis įsikūręs Niu Hampšyro valstijoje. Jis yra Baltųjų kalnų magminio komplekso viduryje. Daugiausiai kompleksą sudaro plutoninės uolienos, bet yra ir vulkaninių bei subvulkaninių, tarp jų ir diabazo daikų. Greičiausiai pavyzdys yra iš tokios daikos. Kompleksas susidarė triaso, jūros, kreidos perioduose, daugiausiai jūros periodu.

794 – Frankonijos (Franconia) miestelis įsikūręs Niu Hampšyro valstijoje. Jis yra Baltųjų kalnų magminio komplekso viduryje. Kompleksą sudaro daugiausiai plutoninės uolienos, bet yra ir vulkaninių bei subvulkaninių, tarp jų ir diabazo daikų. Greičiausiai pavyzdys yra iš tokios daikos. Kompleksas susidarė triaso, jūros, kreidos perioduose, daugiausiai jūros periodu.

796 – Daltono (Dalton) miestelis įsikūręs Niu Hampšyro valstijoje, netoli Vermonto valstijos sienos. Pavyzdys greičiausiai yra iš Apalačų devono vulkaninių (bazalto?) uolienų, susidariusių metamorfizmo metu.

793 – Stiuartstauno (Stewartstown) miestelis įsikūręs Niu Hampšyro valstijos šiaurinėje dalyje, netoli Vermonto valstijos sienos. Silūro periodo dangos suprakristalinės uolienos, greičiausiai metasmiltainiai, bet gali būti ir rūgštieji vulkanitai.

778, 808, 817 – Vatelvilio (Waterville) miestelis įsikūręs Niu Hampšyro valstijoje. Miestelis yra Baltųjų kalnų magminio komplekso pakraštyje. Kompleksą sudaro daugiausiai plutoninės uolienos, bet yra ir vulkaninių bei subvulkaninių, tarp jų ir diabazo daikų. Greičiausiai pavyzdžiai yra iš tokios daikos.

Kompleksas susidarė triaso, jūros, kreidos perioduose, daugiausiai jūros periodu.

799 – Hinsdeilo (Hinsdale) miestelis įsikūręs Niu Hampšyro valstijoje, pietvakarinėje jos dalyje. Tai devono (410–360 mln. m.) Niu Hampšyro plutono kvarcinis dioritas.

803 – Reimondo (Raymond) miestas įsikūręs Niu Hampšyro valstijoje, pietrytinėje jos dalyje. Tai kambro-silūro (520–436 mln. m.) kvarcitas.

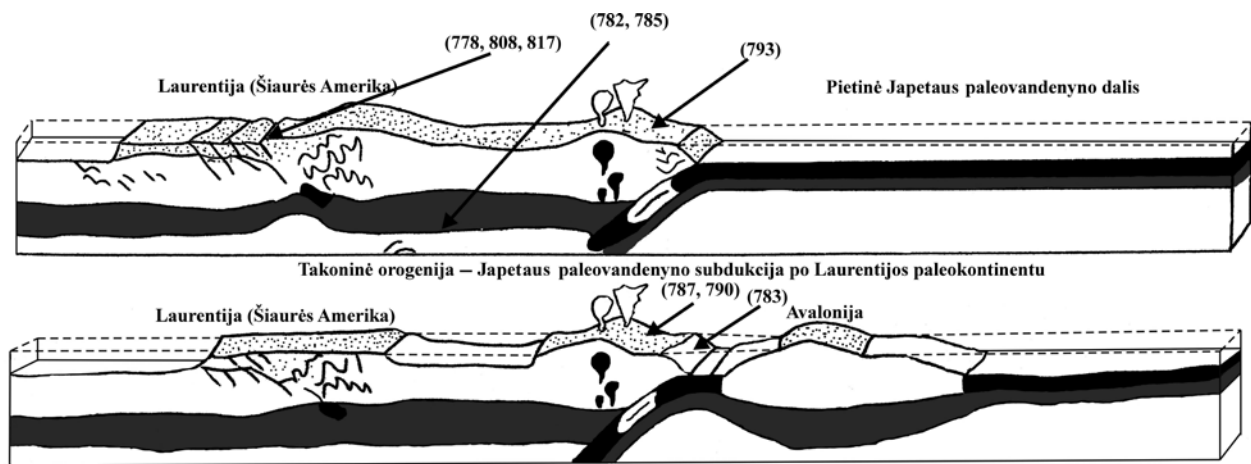
810 – Lymano (Lyman) miestelis įsikūręs Niu Hampšyro valstijoje, šiaurės vakarinėje dalyje, netoli Vermonto valstijos sienos. Ten slūgso metamorfines vėlyvojo kambro, ankstyvojo devono uolienos. Paimtas gneisiškas tonalitas greičiausiai priklauso silūro periodo dangai, kurioje vyrauja skalūnai ir kvarcitai.

781, 787 (3a pav.), 798¹⁸, 800, 801 (3b pav.), 807¹⁹, 813 – pavyzdžiai iš Baltųjų kalnų regiono.

Rinkinio rinkimo aplinkybės. Uolienos rinktos daugiausiai vienoje vietoje, šiaurinėje Apalačų kalnų dalyje, pasižyminčioje vaizdinga gamta. Greičiausiai tai buvo derinama su vasaros kelionėmis ar poilsiavimu šiose vietose.

Atlikti kolekcijos petrografinės dalies pavyzdžių tyrimai leido patikslinti uolienų pavadinimus, išsiaiškinti geologines susidarymo sąlygas, nustatyti, kad kolekcija surinkta šiaurinėje JAV dalyje, Apalačų kalnų šiaurėje.

Geologinė Apalačų sandara susijusi su tektoninių plokščių judėjimu. Buvęs superkontinentas, vadinamas Rodinija, prieš 750 mln. m. suskilo, jo dalys ėmė tolti, tarp jų susidarė naujas vandenynas – Japetus. Jis skyrė Baltiką – dabar rytinę Europą – ir Laurentiją – dabar Kanadą ir Grenlandiją. Vandenyno pakraščiuose klostėsi įvairios nuogulos, o jo centre liejosi bazalto lava, skverbėsi giluminių žemės mantijos uolienų intruzijos. Ilgainiui plokščių judėjimo

4 pav. Apalačų kalnų susidarymo schema adaptuota iš www.coloradocollege.edu²¹. Skaičiai – rinkinio pavyzdžių numeriai, rodyklės nukreiptos į galimas susidarymo vietas

kryptys pasikeitė ir vandenyno krantai ėmė artėti, kol pagaliau susiglaudė. Tai Avalonijos-Laurentijos kolizija, kai silūro-devono periodais užsidarė Japetaus vandenynas. Tuo metu ir iškilo Kaledonidų kalnai. Jie sudaryti iš Japetaus dugno uolienų, suraukšlėtų, sulamdytų ir užstumtų ant abiejų susiglaudusių žemynų pakraščių subdukuojant plokštei (4 pav.). Kreidos periodu (prieš 145–100 mln. m.) litosfera vėl skilo, susidarė Atlantas, atskyręs žemynus ir kartu kaimynus-dvynius. Jo vakariniame krante, Europoje, liko Kaledonidai, o rytiniame, Amerikoje, – Apalačai bei Rytų Grenlandijos kalnynas.

Kolekcijoje saugomos uolienos atspindi geologinę Apalačų kalnų sandarą ir tektonines sąlygas, puikiai iliustruoja jų šiaurinės dalies susidarymą. Apalačai – seni kalnai, atnaujinti naujosios tektonikos. Šiaurės Apalačai sudaryti iš kristalinių uolienų, neaukšti, išlyginti ledynų ir apaugę spygliuočių miškais. Didžioji jų dalis – kalvoti plokščiakalniai, ir tik pietuose ir pietvakariuose jie įgauna kalnų bruožų. Dabartinis reljefas susiformavo kainozojuje lėtai

kylant paviršiumi. Rytuose Apalačų kalnai nueina iki Atlanto vandenyno ir sudaro pusiasalius²².

Išvados

Išsiaiškinta dr. A. M. Račkaus petrografinės kolekcijos uolienų kilmė, geologinė charakteristika, susidarymo sąlygos, patikslinti uolienų pavadinimai, radimvietės.

Dr. A. M. Račkaus petrografinę kolekciją sudaro 53 pavyzdžiai, surinkti šiaurinėje Apalačų kalnų dalyje (šiaurės rytinė JAV dalis). Didžioji uolienų dalis surinkta Niu Hampšyro valstijoje, yra pavyzdžių iš Vermonto, Njujorko valstijų.

Pasinaudojus geologiniais žemėlapiais, patikslintos radimvietės. Uolienų sudėtis liudija, kad ir tos uolienos, kurių radimvietės nebuvo nurodytos, yra iš šiaurės rytinės JAV dalies.

Ši kolekcija yra unikali, uolienos puikiai parodo geologinę Apalačų sandarą ir tektonines sąlygas, iliustruoja šiaurinės kalnų dalies susidarymą.

Nuorodos

¹ Lietuvių enciklopedija. Bostonas, 1964. T. 30. P. 58.

² Paplauskienė V. Lituaništiniai muziejai JAV // Lietuvos muziejų rinkiniai. 2004. Nr. 3. P. 52–59.

³ Prieiga per internetą: http://www.krsvbiblioteka.lt/krsvb/public_html/pataisyta_krastotyra/krastotyra-kultura.html#R. Žiūrėta 2008-03-07.

⁴ Nezabitauskis A. Jonas Basanavičius, Spaudos fondas, 1938 m. Fotografuotas leidimas. Vilnius, 1990.

⁵ Paplauskienė V. Ten pat.

⁶ 1937 m. gegužės 25 d. dr. Al. M. Račkaus geologinės kolekcijos perdavimo-priėmimo aktas ir sąrašas. Vilniaus universiteto Geologijos muziejaus fondai.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Dalinkevičius J. Lietuvos universiteto Kaune geologinės katedros ir jų veikla. Lietuvos geologija ir profesorius Mykolas Kaveckis. 1969. Vilnius–Kaunas. P. 42–69.

¹¹ Rudnickaitė E. Vilniaus universiteto Geologijos ir mineralogijos muziejui 200 metų // Geologijos akiračiai. 2003. Nr. 2. P. 19–23.

¹² Prieiga per internetą: www.union.edu/PUBLIC/GEODEPT/COURSES/petrology/labs/nhms/nhms.htm. Žiūrėta 2008-02-15.

¹³ Prieiga per internetą: www.minsocam.org/ammin/AM20/AM20_502.pdf. Žiūrėta 2008-02-15.

¹⁴ Prieiga per internetą: <http://seamless.usgs.gov/>. Žiūrėta 2008-02-25.

¹⁵ Prieiga per internetą: http://en.wikipedia.org/wiki/New_Hampshire. Žiūrėta 2008-02-14.

¹⁶ Prieiga per internetą: <http://www.summitpost.org/images/me>

dium/215342.jpg. Žiūrėta 2008-03-09.

¹⁷ Prieiga per internetą: <http://en.wikipedia.org/wiki/Vermont>. Žiūrėta 2008-03-12.

¹⁸ Prieiga per internetą: <http://www.themountainhikingsite.com/Mount%20Lafayette.jpg>. Žiūrėta 2008-03-04.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Prieiga per internetą: http://hikethewhites.com/tri_p3/carrigan.jpg. Žiūrėta 2008-03-04.

²¹ Prieiga per internetą: www.coloradocollege.edu/Dept/GY/faculty/wphillips/web%20page.htm. Žiūrėta 2008-03-17.

²² Prieiga per internetą: www.viskas.eu/readarticle.php?article_id=21. Žiūrėta 2008-03-07.

PETROLOGICAL PART OF DR. A. M. RAČKUS COLLECTION FROM THE GEOLOGICAL MUSEUM OF VILNIUS UNIVERSITY

Eugenija Rudnickaitė, Justinas Kišūnas, Gediminas Motuza

Vilnius University, Department of Geology and Mineralogy

The extant copy of Dr. A. M. Račkus' geological collection assignment and acceptance certificate is dated 25th May, 1937. It was signed by the Head of History Department of Vytautas Magnus Culture Museum (now – Mikalojus Konstantinas Čiurlionis National Art Museum) Dr. A. M. Račkus and the Head of Geology Office of Vytautas Magnus University Prof. J. Dalinkevičius. It documents, that the collection consists of 1 477 examples. There were 53 rock samples in the mentioned above collection. At

the end of summer, 1940, the Faculty of Mathematics and Nature, Geological Department and Geological Office of Vytautas Magnus University moved from Kaunas to Vilnius.

The studies of petrological part of the collection enabled to specify the names of rocks and to explain geological and tectonical settings of their origin. After careful studies the samples were assigned to the northern part of the Appalachian Mountains located in the North-East of the United States.

DEKORATYVINIAI KRŪMAI LIETUVIŲ SODYBOSE

Gražina Žumbakienė

Lietuvos liaudies buities muziejus

Augalai yra svarbūs ir pirmųkščių, ir išsivysčiusių visuomenių kultūrose. Jų nauda nemažėja ir dabartiniame chemijos pasaulyje. Augalai supo žmonią, kuri stengėsi pažinti jų savybes ir jas pritaikyti. Taip augalas – gamtos dalis – virto ir kultūros objektu. Jis buvo vartojamas praktiniams tikslams, kita vertus, veikė žmonių pasaulėjautą, gyvenimo pažinimą. Augalai minimi legendose, tikėjimuose, apie juos rašoma literatūroje, jie aptinkami mene. Nėra tokios žmogaus gyvenimo srities, kur augalai nerastų sau vietos. Tai – maitinimasis, statyba, drabužių gamyba, gydymas ir kt. Visi ryšiai, užsimezge tarp žmonių ir augalijos pasaulio, tapo mokslo sritimi ir vadinama „etnobotanika“. Pirmąsyk „etnobotanikos“ terminas pavartotas 1895 m.¹ Jau XIX a. pab. buvo atliekami ir botanikų, ir etnologų tyrinėjimai. Etnobotanika yra dėstoma JAV universitetuose, Europoje tam irgi skiriamas nemažas dėmesys. Ji pradeda dėstyti ir Lietuvoje.

Sodybų želdiniai – viena iš etnobotanikos sričių, Lietuvoje beveik netyrinėta. Yra daugybė knygų apie botaniką, gėles, sodus, daržus, dekoratyvinius medžius, bet etnografinių žinių trūksta. O juk gyvendamas žmogus, galima sakyti, prisijaukino kai kuriuos augalus, be jų tiesiog neišsivaizdavo gyvenimo. Kiekviena sodyba tiesiog buvo atskiras pasaulis, atskira respublika, kurioje buvo ne tik medžių, gėlių, sodas, daržas, bet ir kitų žmogaus gyvenimą lydinių augalų. Ir vaikai tai juto. Pavyzdžiui, Ildifonso Miltenio iš Ylakių tėvai buvo naujakuriai. Pasistatė namus, pasisodino medžių, sodą, bet vaikas jautė, kad dar kažko trūksta. Pacituosiu jo vaikystės prisiminimus apie tėvų kuriamą sodybą: „1916 m. tėvai namus pasistatė. Jauna sodyba – dykynė, o kitose senose priaugę dilgynių ir varnalėšų, tai ir nešiau jų iš dėdės. Tikras ūkis vaiko nuožiūra – yra ir dilgynių, ir varnalėšų. Kur tik papuolė. Tai nelegaliai sodinau ir naktimis. Aš tik norėjau tų „kultūrinių žolių“, kad mūsų ūkis būtų tikras.“²

Straipsnis skiriamas sodybų dekoratyviniams krūmams: paprastajai alyvai, diemedžiui, erškėčiui, darželiniam jazminui, lanksvai, baltauogei meškytei, putinui, sausmedžiui, šėivamedžiui, paprastajam žalčialunkiui. Dabar yra daug gražių naujoviškų krūmų. Norėčiau priminti, kokius gi augino mūsų senoliai, kodėl būtent juos augino. Šį pavasarį mano kaimynas, grįžęs iš tėviškės Žemaitijoje pasakoja: „Taip privar-

gau, naikinau meškytes, kad nebūtų prižėlusiu.“ Sakau: „Ką tu padarei, juk tai taip brangintinas augalas, mūsų, kaip sakyti, genofondas.“ Išgyveno, sako, nežinojau.

PAPRASTOSIOS ALYVOS (*Syringa vulgaris* L.) (1 pav.). Kilusios iš Balkanų pusiasalio, prieš kelėtą šimtų metų jos išplito visoje Europoje ir už jos ribų. Nuo neatmenamų laikų paplitusios ir Lietuvoje. Kartu su kaštonais yra vienas iš seniausiai introdukuotų augalų mūsų krašte³. Bene dažniausiai augintas krūmas. Jį galėjai rasti vos ne kiekviename kieme. Atskiri Lietuvos regionai net turėjo šiam krūmui savus pavadinimus. Suvalkijoje tiesiog vadino „alyva“, Dzūkijoje ir Rytų Aukštaitijoje – „bezu“, Vidurio Aukštaitijoje ir Žemaitijoje – „bezdu“, Klaipėdos krašte – „flideriu“. Pasitaikė ir kitų pavadinimų. Toks ryškesnis pavadinimas Žemaitijoje – „pliorės“, kur augo alyvos – „pliorynas“. Augino žydinčius baltais ir įvairių atspalvių violetiniais žiedais, kuriuos dažniausiai vadino mėlynais. Pagal žiedų spalvą vadino ir visą krūmą: „baltos pliorės“, „mėlyni bezdai“. Žiedai tuščiaviduriai. Tarpukaryje giminės iš miestų atveždavę jau ir skiepytų – pilnavidurių. Sodino dėl gražių kvepiančių žiedų. Taip pat įvardija, kad graži lapija. Patys krūmai gera užuovėja, nes jie labai plečiasi, kaip sako: „Bezas labai kėtojasi.“ Sodino darželiuose

1 pav. Paprastosios alyvos. Fot. R. Žaltkauskas

2 pav. Diemedis. Fot. R. Žaltkauskas

ar šalia jų, kiemuose, soduose, prie kryžių, koplytėlių. Darželiuose apgenėjo, paliko tik kelis stiebus, kad gėlių labai neužpavėsintų. Stengėsi turėti ir baltų, ir mėlynų alyvų. Žiūrėk, ir sodina viename darželio kampe baltą, kitame – mėlyną. Kai kur minėjo, kad baltos alyvos žiedus džiovino nuo kosulio.

DIEMEDIS (*Artemisia abrotanum* L.) (2 pav.). Daugiametis puskrūmis su gana stora sumedėjusia šaknimi. Kilęs iš Pietų Europos. Jau daugiau kaip prieš 200 metų botanikas prof. Stanislovas Jundzilas mini diemedį kaip plačiai auginamą augalą mūsų sodybose⁴. Aukštaitijoje, Dzūkijoje, Suvalkijoje dažniausiai vadino „diemedžiu“, Žemaitijoje – „dievmedžiu“, „Dievo medeliu“, Klaipėdos krašte – „žalmedžiu“. Kai kurių Aukštaitijos apylinkių pateikėjai pasakojo, kad jis turėjęs būti beveik prie kiekvienos trobos, nes jis – Dievo medis, šventas augalas, „kiekvienam daržely turi būti kaip kokia religija“⁵. Kuo gi taip nusipelnė šis kuklus, sidabriškai pilkšvas krūmelis, kad galėjai jį rasti vos ne kiekvienoje sodyboje? Juk žiedelių kaip ir nėra. Žmonėms gražūs buvo jo lapeliai ir labai patiko jų malonus kvapas: „Paimi nusiskini ir vaikštai prie nosies prisidėjęs.“⁶ Diemedis minimas ir lietuvių liaudies dainose. Tik žmonės sako, kad jis dažniausiai liūdesio, ilgesio dainose minimas: „Apie diemedį vis

3 pav. Erškėtis. Fot. R. Žaltkauskas

prie vargo dainos.“⁷ Pavyzdžiui, jauna mergelė, už nemylimo bernelio varoma ar vesti žadėjusio bernelio pamesta, po jo žaliomis šakomis sėdi ir vaitodama labai graudžiai verkia. Moteris iš Židikų prisimena, kad jos tėvelis, ar jam širdį skaudės, ar gera nuotaika bus, eidamas pro diemedėlį, uždainuodavo:

Kad aš nueisiu ant aukšto kalno,
Apsikabinsiu Dievo medelį,
Dievo medelį, kad aš lankstysiu,
Tavo vardelį aš prisiminsiu.⁸

Diemedį pateikėjai vartojo vaistams. Sakydavę: „Dievs jį sutvėrė mums gydyti.“⁹ Sudaužytų ar sutrintų lapelių dėjo ant žaizdų, ant sumuštos vietos ar kojos, tai atleidžia sutinimą, ištraukia karštį. Kartais tuos sutrintus lapelius dar sumaišydavo su medumi, užtepdavo ant batvinlapio ar trauklapio ir uždėdavo ant skaudamos vietos. Jų arbatą virė nuo kepenų skausmo, nuo geltligės, nuo širdies dusulio. Mirkė skaudamas kojas. Nuoviru prausė mažus vaikus: „Gerai vaistai nuo spuogų ir kvepia gardžiai.“¹⁰ Davė vaikams nuo kirmėlių pakramtyti. Gydė moteriškas ligas. Gėrė arbatą nuo kosulio, plaukų slinkimo, gyvatės įkandimo. Į daugelį vaistų mišinių dėjo diemedžio: nuo rožės, nuo inkstų ligų, į trejas devynerias kišo. Arbatą gėrė dėl ramumo. Prieš miegą šakelę pasidėjo ant pagalvės. Miegojo pokaičio lauke po diemedžio krūmu. Žemaitijoje minėjo, kad diemedį kartais vartojo ir kaip prieskonį: į juką įdėdavo, į varškėčius, įpjaustydavo į grietinę ir vaikai dažydavo su duona.

Tikėjo, kad pasodintas prie vartelių apvalo nuo ateinančio blogio į namus.

ERŠKĖTIS (*Rosa* L.) (3, 4 pav.). Lietuvoje natūraliai auga 9 rūšys, be to, 6 introdukuotos rūšys auga be ypatingos priežiūros¹¹. Vitaminų gausa erškėčiai neturi sau lygių. Erškėčiai lengvai kryžminasi, todėl yra labai daug jų kultūrinių atmainų, vadinamų „rožėmis“¹². Suvalkijoje, Dzūkijoje ir Vidurio Aukštaitijoje šias kultūrines rozes vadino gražiuoju

4 pav. Erškėtis. Fot. R. Žaltkauskas

„radastos“ vardu. Žemaitijoje, Klaipėdos krašte, Rytų Aukštaitijoje ir Šiaurės Aukštaitijoje – „erškėčiu“, „erškėtrože“, „rožė“. Augino dėl gražių žiedų ir skanaus jų kvapo. Buvo baltais, geltonais, raudonais ir rožiniais žiedais, pilnaviduriais ir tuščiaviduriais. Daugiausia mėgo rožiniais ir baltais žiedais, o geltonais ir raudonais – gal tik penktoji dalis visų augintų. Tas pats ir su žiedų pilnumu – tuščiavidurių tik apie penktąją dalį. Žydinčio įmetė kur spintos kampan nuo kandžių. Ėmė šviežiai pražydėjusį žiedelį, tada jis labai kvepia, lapelius suskabė ir primėtė tarp skarelių, kad jos kvepėtų. Žiedlapių arbatą gėrė: „Dikčiai skani būdavo ir kvepėdavo.“¹³ Gėrė ir kaip vaistus – „nuo išguščio“. Ypač vertino baltą erškėtrožę, kuri padėjo „nuo rožės“, sakė: „Rožė nusimeta.“

RŪDĖTASIS ERŠKĖTIS (*Rosa rubiginosa* L.). Lietuvoje auga savaime. Labiausiai buvo mėgstamas Klaipėdos krašte. Vadino „engeltiru“. Patiko jo lapų skanus kvapas. Jų apatinėje pusėje gausu liaukučių, kuriose yra obuoliais kvepiančių eterinių aliejų. Kvepėdavo visas kiemas, ypač prieš lietų ir kai truputį palynoja.

DARŽELINIS JAZMINAS (*Philadelphus coronarius* L.) (5 pav.). Tėvynė – pietinė Vakarų Europos dalis. Jau prieš keletą šimtmečių jazminas išplito visame pasaulyje¹⁴. Lietuvoje augo vos ne kiekvienoje sodyboje.

Augino dėl gražių skanaus kvapo žiedų. Tai ir sodino prie namo, prie verandos kampų, prie langų, kur kvepėjo rytą vakarą, kai žydėjo. Nors ir aukštas krūmas, bet jo šakos stačios, glaustos, tai galėjo sodinti arčiau namo.

LANKSVA (*Spiraea* L.) (6 pav.). Lietuvoje auginamos apie 36 introdukuotų lanksvų rūšys¹⁵. Savaimė auga šiaurės pusrutulio vidutinio klimato įvairiuose biotipuose¹⁶.

Šis krūmas nebuvo labai populiarus, bet kai kur jį rasti galėjai. Vadino „karkliukais“, „mojaviniais medeliais“, „spireikomis“, „gegužytėmis“, „birželiu“.

Augino dėl gražių žiedų. Patiko, kad žydėjo baltai, ilgomis kekėmis. O kad žiedai ir lapai nekvapnūs, kai kur pavadino „bedruskiu“. Sodino kaip gyvatvorę aplink darželį, pagal takelius.

BALTAUOGĖ MEŠKYTĖ (*Symphoricarpus albus* L.) (7 pav.). Kilusi iš Šiaurės Amerikos. Lietuvoje seniai introdukuotas ir gana plačiai augintas krūmas. Turėjo įvairių pavadinimų. Dažniausiai vadino pagal vaisius – skaisčiai baltas uogas – „burbuliukais“, „perlaliu“. Sodino gyvatvorių šalia takų. Karpė apie 1 m aukščio. Kirpo su avikirpėmis žirkėmis ar peiliu pjaustė. Uogomis per Vėlines puošė kapus, iš jų kryžių išdėdavo, įvairius ornamentus. Meškytes kai kur irgi vadino „bedruskiu“, nors žiedai, kaip sakė,

5 pav. Darželinis jazminas. Fot. R. Žaltkauskas

6 pav. Lanksva. Fot. R. Žaltkauskas

7 pav. Baltauogė meškytė. Fot. R. Žaltkauskas

„paduoda tokį dūšnų kvapą“.

PAPRASTASIS PUTINAS (*Viburnum opulus*, var. *roseum* L.) (8 pav.). Krūmas išplitęs visoje Europoje. Dažniausiai vadino „gulbinu“, bet buvo ir kitų pavadinimų: „Adomas“, „boldanas“, „bulgaras“, „sniegenos“, „sniego kamuolys“. Sodino dėl labai gražių didelių baltų žiedų.

VIJOKLINIS SAUSMEDIS (*Lonicera periclymenum* L.) (9 pav.). Kilęs iš Vidurio ir Pietų Europos.

8 pav. *Paprastasis putinas*. Fot. R. Žaltkauskas

10 pav. *Juoduogis šeivamedis*. Fot. R. Žaltkauskas

11 pav. *Paprastasis žalčialunkis*.
Fot. R. Žaltkauskas

Vadino „ciciripomis“, „kaprifolia“, „kontripoliu“, „kvepiančiu medeliu“, „nasturta“, „patrifoliu“, „petrapoliu“, „vijokle“, „vijokliu žieminiu“, „žirniu“. Mėgo dėl gražių, kvapių žiedų: „Kai pražysdavo, tai visas kiemas kvepėdavo.“¹⁷ Sodino prie namo kampų, dažnai abiejose durų pusėse, ypač jei nebuvo prieangio. Įsmeigdavo lazdas ar pastatydavo kopėtėles, kad

9 pav. *Vijoklinis sausmedis*

vyniotūsi, tada viršuje susijungia ir atrodo kaip vainikas, susidaro kaip prieangėlis, dar ir lietuį prilaiiko.

JUODUOGIS ŠEIVAMEDIS (*Sambucus nigra* L.) (10 pav). Išplitęs Vakarų Europoje. Šiaurinė arealo riba siekia Lietuvą, bet pas mus auginamas tik introdukuotas¹⁸. Vadino „baltuoju bezu“, „bezda“, „bezdziu“, „tikruoju bezdu“, „vaistiniu bezdu“. Ypač buvo sodinamas Klaipėdos krašte. Sako, kad šio krūmo kvapas panašus į šlapimo: „Smirdantis kaip į mižalus.“¹⁹ Jį sodino prie rūsių, daržinių, tvartų kampų, sode, patvoriais, rečiau – prie gyvenamojo namo. Svarbiausia, sodino vaistams. Džiovinutų žiedų arbatą gėrė nuo slogos, temperatūros, plaučių uždegimo, gripo. Padžiovindavo ir uogų. Jos taip pat tiko nuo ligų. Klaipėdos krašte minėjo, kad iš uogų sulčių darė ir vyną. Patys šeivamedžio žiedai gana malonaus kvapo, bet kai džiūsta, kvapas kaip kačių šlapimo ar dar kažkas baisiau. Išdžiūvusių žiedų arbata skani: „Bezdzijų arbata taip kaip romas – stiprumas, toks skonis.“²⁰

PAPRASTASIS ŽALČIALUNKIS (*Daphne mezereum* L.) (11 pav.). Savaiminis mūsų miškų augalas. Turi daugybę pavadinimų, keletas jų: „raudonžiedis žalčialunkis“, „mešlunkis“, „pipirmedis“, „plėštalunkis“, „žalčiolankis“, „žalplunksnis“, „žaltininkas“, „vilkakarnis“²¹. Biržų ir Mažeikių r. užfiksuota, kad sodybose augino šį be galo nuodingą krūmelį. Rašoma, kad 10–12 uogų yra mirtina dozė²². Sodino kieme, sode. Anksti žydi: „Dar sniego yra, jau žydi.“ Žiedai gražūs ir malonaus kvapo. Vaikus prigrasė, kad nelaižytų, neragautų. Iš alyvų žiedų vaikai čiulpdavo nektarą, tai bijojo, kad ir šių nuodingų žiedų nečiulptų. Jų žievele gydė reumatą.

Paminėti dekoratyviniai krūmai vieni yra mūsų krašto, kiti – svetimžemiai, bet jie buvo taip pamėgti, kad tapo neatskiriama mūsų kultūros dalimi, turėjo tarminius pavadinimus. Mėgstamiausi buvo tie, kurių lapai ar žiedai kvepėjo.

Nuorodos

- ¹ Paluch A. Roślina w badaniach etnologicznych // Historia leków naturalnych. Warszawa, 1989. P. 143.
- ² Ildifonsas Miltenis, g. 1917 m. Vižančių k., Ylakių apyl., Skuodo r. LLBM 10742. P. 37.
- ³ Dendrologija / Sudarė V. Ramanauskas. Vilnius, 1973. P. 284–285.
- ⁴ Jundziłł B. S. Opisanie roślin w prowincji W. Księstwa Litewskiego naturalnie rosnących, według układu Linneusza. Wilna, 1791.
- ⁵ Elena Junevičienė, g. 1917 m. Rozalimo k., Šimonių apyl., Kupiškio r. LLBM 6507-15.
- ⁶ Bronislava Lašienė, g. 1910 m. Nereikonių k., Grūzių apyl., Pasvalio r.
- ⁷ Felicija Gabrilavičienė, g. 1920 m. Degsnių k., Žiobiškio apyl., Rokiškio r. LLBM 10 563-39.
- ⁸ Julija Gramalienė, g. 1917 m. Petraičių k., Židikų apyl., Mažeikių r.
- ⁹ Emilija Rimkevičienė, g. 1919 m. Vaičiaių k., Pašilės apyl., Skuodo r.
- ¹⁰ Janina Mickevičienė, g. 1921 m. Žižmų k., Dieveniškių apyl., Šalčininkų r. LLBM 8884-8.
- ¹¹ Dendrologija. P. 204.
- ¹² Lietuvos TSR flora. Vilnius, 1971. T. 4. P. 118.
- ¹³ Mėta Kairytė, g. 1904 m. Trumpininkų k., Sartininkų apyl., Tauragės r. LLBM 9897-28.
- ¹⁴ Dendrologija. P. 158.
- ¹⁵ Ten pat. P. 169.
- ¹⁶ Lietuvos TSR flora. P. 70.
- ¹⁷ Adelė Karnauskienė, g. 1910 m. Kermaškarnio k., Griškabūdžio apyl., Šakių r. LLBM 9243-9.
- ¹⁸ Dendrologija. P. 289.
- ¹⁹ Kleopa Lučinskienė, g. 1923 m. Rudgalvių k., Antkoptčio apyl., Klaipėdos r.
- ²⁰ Jurgis Plonaitis, g. 1902 m. Žiaukų k., Priekulės apyl., Klaipėdos r. LLBM 9897-96.
- ²¹ Lietuvos TSR flora. P. 684.
- ²² Nuodingieji augalai / Sudarytojai S. Gudanavičius, E. Penkauskienė. Vilnius, 1967. P. 96.

DECORATIVE BUSHES IN THE LITHUANIAN FARMSTEAD

Gražina Žumbakienė

Open Air Museum of Lithuania

Lithuanian farmers in their farmsteads used to plant different kinds of plants, which later either were used up for food or were grown specially to preserve against wind, fire or simply they gave a shade; others were planted for their beauty or scent.

Decorative bushes are nearly the most favourite plants in Lithuania. They used to be planted for pleasant scent of their leaves and flowers, beautiful blos-

som, and their healing qualities.

The paper introduces the most popular decorative bushes, that had been cultivated in Lithuania before the World War II: lilac, southernwoods, jasmin, deutzias, elders, analysing their origin, their names in different dialects, distribution in different ethnographic regions, their location in farmstead, and usage.

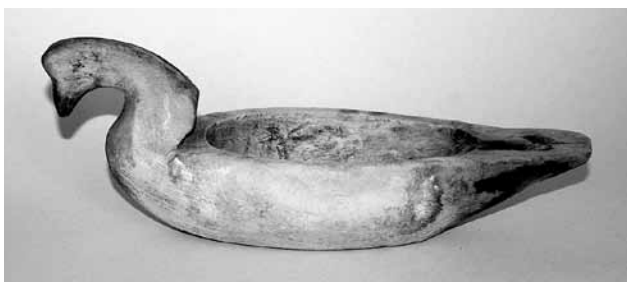
INDAI SU VANDENS PAUKŠČIŲ GALVUTĖMIS IŠ MAŽOSIOS LIETUVOS ISTORIJOS MUZIEJAUS ETNOGRAFIJOS RINKINIO

Dr. Aušra Kavaliauskienė

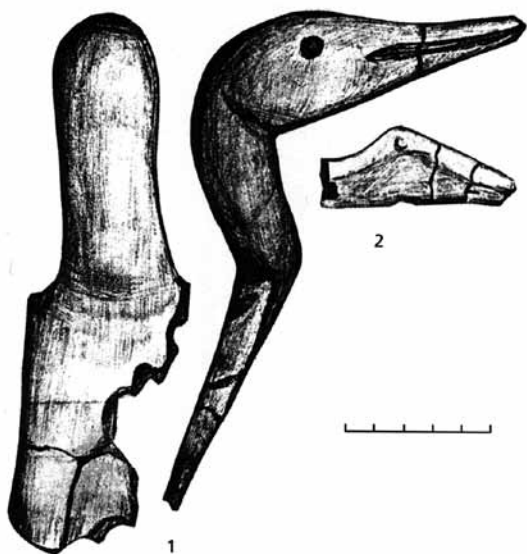
Mažosios Lietuvos istorijos muziejus

1 pav. Indas su vandens paukščio galvute. XIX a. Medis. 8 x 22 x 6,5 cm. Ruigių k., Klaipėdos r. MLIM 10395. Fot. Z. Mazaliauskaitė

2 pav. Indas su vandens paukščio galvute. XIX a. Medis, polichromija, metalas. 7,5 x 16 x 6,7 cm. Ruigių k., Klaipėdos r. MLIM 10396. Fot. Z. Mazaliauskaitė

3 pav. Šventosios 23-iosios radimvietės medinės paukščių galvutės

Iš kn.: Rimantienė R. Akmens amžiaus žvejai prie Pajūrio lagūnos

Įvadas

Į tradicinę kultūrą žvelgiant iš pragmatiškos, vartotojiškos visuomenės pozicijų, muziejų etnografijos rinkiniuose saugomi eksponatai dažnai interpretuojami tik kaip skurdžios XIX–XX a. I p. kaimo buities relikta. Tačiau liaudies meno pavyzdžiai yra žymiai iškalbingesni. Pasak etnografo Vacio Miliaus, *nors dabar muziejuose mes matome tik daiktus, tačiau įžvalgiam tyrėjui ir muziejininkui jie yra daugelio dalykų liudininkai*¹.

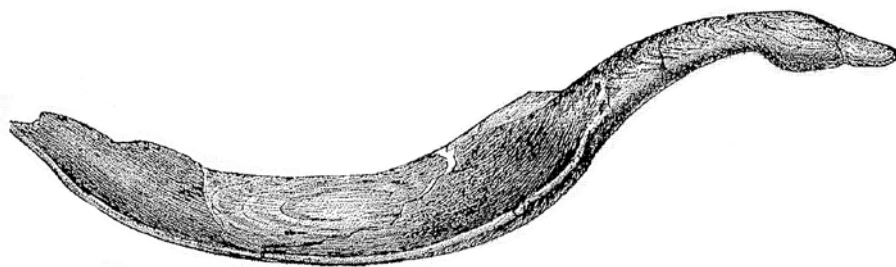
Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus (MLIM) etnografijos rinkinyje, be daugelio ypatingų, tik Mažajai Lietuvai būdingų eksponatų, saugomi ir du unikalios formos mediniai indai su vandens paukščių galvutėmis (1–2 pav.). Eksponatai į MLIM pateko 1976 m. Gaunamų eksponatų knygoje indai vadinami *puodukais*. Nurodoma, jog jie priklausė Konstancijai Paplesytei, gyvenusiai Ruigių k., Klaipėdos r. *Puodukai*, anot savininkės, buvo jos tėvų namuose *iš senų laikų*. Indai su vandens paukščių galvutėmis – reti eksponatai. Atitikmenų nepavyko rasti nei spausdintuose lietuvių liaudies meno šaltiniuose, nei kitų muziejų etnografijos rinkiniuose.

Straipsnio **objektas** – XIX a. mediniai indai su vandens paukščių galvutėmis iš MLIM etnografijos rinkinio. Į šiuos muziejinius eksponatus žvelgiama kaip į tradicinės kultūros elementus, bylojančius apie savitas krašto tradicijas. Straipsnio **tikslas** – pateikti indų su paukščių galvutėmis kilmės ir paskirties aprašą, paremtą archeologijos, istorijos, etnografijos ir folkloro duomenimis, paprotine medžiaga. **Uždaviniai**: 1. Aptarti indų su paukščių galvutėmis kilmę, paplitimą, raidą. 2. Išanalizuoti indų su paukščių galvutėmis paskirtį ir simboliką. 3. Apžvelgti mitines vandens paukščių reikšmes liaudies pasaulėjautoje. Straipsnyje taikomi diachroninės analizės, lyginimo, retrospekcijos, apibendrinimo **metodai**. **Reikšminiai žodžiai**: indai, eksponatai, vandens paukščiai.

Indų su vandens paukščių galvutėmis kilmė, paplitimas, raida. Ankstyviausių žinių apie vandens paukščių atvaizdus teikia archeologiniai radiniai. Įspūdingus eksponatus išsaugojo Šventosios pelkės. Medinė vandens paukščio galvutė rasta Šventosios 23-iojoje radimvietėje (3:1 pav.). Toje pačioje radimvietėje aptiktas ir kitas prasčiau išlikęs radinys

4 pav. Medinis indas
su gulbės ar žąsies
galvutės pavidalo
rankena. Sarnatė,
Latvija

Iš kn.: Gimbutienė M.
Baltų mitologija. Senovės
lietuvių deivės ir dievai

su uosine rankena ir maža galvutės dalele (3:2 pav.)². Paukščio galvutę primenantis kotelis rastas 1B gyvenvietėje. Fragmentas aptiktas 26-ojoje gyvenvietėje. Tai molinė anties galvutė, manoma, molinio samtuko dalis³. Paukščių atvaizdų žinoma ir iš Latvijos neolito paminklų. Paukščius vaizdavo kaulinės bei raginės skulptūrėlės. Sarnatės gyvenvietėje rasta samtukų ar jų dalių su laukinių žąsų, ančių, gulbių galvutėmis (4 pav.)⁴. Sarnatė – vienas iš žymiausių Latvijos neolito paminklų, identiškas Šventosios Narvos kultūros paminklams. Vandens paukštis – labai populiarus Šiaurės Europos petroglifų, kaulinių bei titnaginių skulptūrėlių motyvas, retesnis puodų puošyboje. Samčių kotų su paukščių atvaizdais Pabaltijyje ir Karelijoje daugiausia aptikta viduriniojo ir vėlyvojo neolito gyvenvietėse. Toliau į šiaurę paukščių atvaizdų randama žalvario ir net geležies amžiaus paminkluose⁵. Apeiginį dirbinį iš gintaro – samtuką su paukščio galvute – archeologai aptiko kuršių

gyvenvietėje (5 pav.). Iš pokalbio su tautosakininke Bronislava Kerbelyte sužinota, kad Karelijoje geriamajam vandeniui iš kibiro pasisemti ir šiomis dienomis naudojami indai su vandens paukščių galvutėmis. O Pogosto k. (Steševskojos apyl., Pudožo r., Karelija) naudojamos druskinės-antytės (солоницы-утицы). Tokios antytės „kaklo“ viršuje įtvirtinta medinė ašėlė, ant kurios laikosi į šalis stumdomas medinis išpjauštinėtas dangtelis. Druskinės-antytės europinės Rusijos dalies šiaurėje laikytos svarbiu vestuvių atributu. Būta gausiai ornamentuotų įvairiaspalvių ir nedažytų druskinių-antychių⁶.

Paskirtis ir simbolika. Archeologė Rimutė Rimantienė pažymi, kad dažniausiai aptinkama radinių su anties, rečiau žąsies, dar rečiau gulbės atvaizdais. Lingė rasta tik tai Šventojoje. Autorės nuomone, svarbiausia, kad vaizduojami vandens paukščiai⁷. Visame pasaulyje buvo paplitęs indų su maistu aukojimas, tačiau archeologams ne visuomet lengva atskirti, ku-

5 pav. Apeiginis dirbiny iš gintaro. Lietuvos nacionalinio muziejaus paroda „Kuršiai – baltų vikingai“. 2008 m. Fot. A. Kavaliauskienė

6 pav. Kraitinės skrynios fragmentas. 1846 m. Medis, metalas, polichromija. 61 x 108 x 6,6 cm.

Fot. A. Kavaliauskienė

rie indai buvo paaukoti, o kurių duženos į apeigoms skirtą vietą – vandenį ar pelkę – pateko atsitiktinai. R. Rimantienės nuomone, aukojimui buvo skirti indai su paukščių galvutėmis⁸. Vakarinių Lietuvos žemių ir Prūsijos istorikas Matas Pretorijus veikale *Prūsijos idomybės, arba Prūsijos regykla XVII a. antrojoje pusėje* pateikė žinią apie Bangpūtį (*Bangputtys*) – audros dievą, kurio garbei pajūrio gyventojai pavagia ir sudegina šaukštą⁹. Ar aukojimas galėjo būti susijęs su vandens paukščių kultu, nėra žinoma.

Menotyrininkas Paulius Galaunė, aptardamas lietuvių medžio dirbinius, pažymi, kad *kaušų* – medinių indų vandeniui, alui ir degtinei – rankenos yra išlenktos ir užbaigtos įvairių žvėrių bei paukščių galvutėmis¹⁰. Gėrimai tradiciniame kaime buvo vartojami švenčių progomis, todėl tikėtina, kad medinių *kaušų* su paukščių galvutėmis paskirtis galėjo būti apeiginė.

Archangelsko apylinkėse iki pat XIX a. anties įvaizdis sietas su vestuvių apeigomis. Liaudyje antis buvo įprasminata kaip namų ir šeimos globėja. Ant vestuvinio stalo staltiesės antytę-druskinę pastatydavo pirmą¹¹. Druska buvo svarbi ir lietuvių vestuvių apeigose. Etnologės Angelės Vyšniauskaitės nuomone, duona ir druska senovėje buvo kaip magiška priemonė visokių gėrybių gausai nulemti. Su kuo nors dalytis duoną ir druską – svarbiausią maistą – reiškė dalytis visais gyvenimo džiaugsmiais ir vargais. Tai priėmimo į bendruomenę ženklas. Rusniškių vestuvėse sutinkant marčią senuoju papročiu duonos kepalą

ir druskinę padėdavo *marčios kampe*¹². Tikėtina, kad marčiai sutikti Mažojoje Lietuvoje galėjo būti naudojama puošni druskinė su vandens paukščio galvute. Indai su vandens paukščių galvutėmis iš MLIM etnografijos rinkinio (1–2 pav.) gali būti lyginami su Rusijos šiaurėje aptinkamomis druskinėmis. MLIM etnografijos rinkinio eksponatai – indai su vandens paukščių galvutėmis, kaip ir druskinės-antytės (*солоницы-утицы*), anksčiau turėjo dangtelius (išliko dangtelių tvirtinimo žymės).

Vandens paukščiai folklore, liaudies mene, pasaulėjautoje. Vestuvinėse dainose gulgė simboliškai atsakinga už nuotakos vainikėlio globą: *Lėkė gulbių du pulkeliu, Neš vainikėlį ant sparnelių* JSD118; *Vainikytis plaukė, gulbikės šaukė, tai man gražu klausyt* RD 160¹³. Sutartinėje marčios lyginamos su gulgėmis: *Kur baltos marčios kaip gulgės* SIS 445. Poetinėse-maginėse formulėse, įprasminančiose metaforinį kalbėjimą, martaujančiai linkima *gulgės balčio* SIS I 215. Šiandieną neretai pašmaikštaujama, kad vestuvės ir šeimos pagausėjimą pranašauja gandrai. Anksčiau manyta, *Kad gervės ar žąsų suka ant namų, tai reiškia, kad bus veselijos tuose namuose* LKŽ XX 03. Pasakojama, kad įvairiose Lietuvos vietovėse motinos į dukterų kraitinį patalą (patalams paprastai naudodavo žąsų plunksnas) įdėdavo plunksnų kamuoliukų, arba mazgelių, tiek, kiek norėdavo sulaukti anūkų¹³. Gandras, gaidys, višta aukštaičių skrynių dekore – tai šeimos padidėjimo skelbėjai¹⁴. Ant MLIM saugomos kraitinės skrynios yra nutapytas kukutis ir antelė kaip vestuvių ženklas (6 pav.).

Išvados

Archeologinė medžiaga liudija, kad daugiausia samčių kotų su paukščių atvaizdais aptikta Pabaltijo ir Karelijos viduriniojo ir vėlyvojo neolito gyvenvietėse. Toliau į šiaurę paukščių atvaizdų randama žalvario ir geležies amžiaus paminkluose. Indai su vandens paukščių galvutėmis iš MLIM etnografijos rinkinio gali būti lyginami su Rusijos šiaurėje aptinkamomis druskinėmis-antytėmis (*солоницы-утицы*), kurios buvo naudojamos per vestuves. Lietuvių folklore plėtojama vandens paukščio kaip vedybų ženklų metafora. Folklore ir liaudies mene pastebėta nuotakos–vandens paukščio paralelė.

Santrumpos

- JSD *Lietuviškos svodbinės dainos, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos*. Paruošė V. Maknys. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955. T. I–II.
- LKŽ XX *Lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla. Vyriausiasis redaktorius V. Vitkauskas; redakcinė kolegija: J. Ermanytė ir kt. 2002. T. XX.
- MLIM Mažosios Lietuvos istorijos muziejus.
- RD Rėza L. *Lietuvių liaudies dainos*. Redakcinė komisija: A. Jonynas (pirm.), J. Jurginis, J. Lebedys. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958; 1964. T. I–II.
- SIS *Sutartinės. Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*. Sudarė ir paruošė Z. Slaviūnas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958–1959. T. I–II.

Nuorodos

- Milius V. Etnografija. *Lietuvos istorijos paminklai*. Sudarytoja Birutė Kulnytė. Vilnius: Mintis, 1990.
- Rimantienė R. *Akmens amžiaus žvejai prie Pajūrio lagūnos*. Vilnius: Sapnų sala, 2005. P. 454.
- Rimantienė R. *Šventoji*. Vilnius: Mokslas, 1979. P. 110.
- Rimantienė R. Ten pat. P. 110.
- Rimantienė R. *Akmens amžiaus žvejai...* P. 115; Rimantienė R. *Šventoji*. P. 110–111.
- Егорьевский историко-художественный музей. Экспозиция *Резное дерево*. Prieiga per internetą: <http://www.egmuseum.ru/?id=12>, žiūrėta 2009 m. kovo 18 d.; Баратулин В. А. *Художественная обработка дерева*. Москва: Легпромбытиздат, 1986. С. 19.
- Rimantienė R. *Šventoji*. P. 110–111.
- Rimantienė R. *Akmens amžiaus žvejai...* P. 120–121.
- Pretorius M. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. T. III. P. 261.
- Galaunė P. *Lietuvių liaudies menas*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958. P. IX.
- Круглова О. *Русская народная резьба и роспись по дереву: Из собрания Загорского государственного историко-художественного музея-заповедника*. Москва: Изобразительное искусство, 1974. Prieiga per internetą: <http://www.booksite.ru/fulltext/rezb/akr/uglo/va/index.htm>, žiūrėta 2009 m. kovo 18 d.
- Vyšniauskaitė A. Šeimos butis ir papročiai. *Lietuvių etnografijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964. P. 496–497; Vyšniauskaitė A. Lietuvininkų vestuvių papročiai XIX a. antroje pusėje–XX a. pradžioje. *Tarybinės Klaipėdos istorijos klausimai*. Redakcinė kolegija: M. Jučas ir kt. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Istorijos institutas, 1977. P. 157.
- Lazauskaitė E. Magiški daiktai kraičio skryniuose. *Kraštotyra*. Vilnius: Mintis, 1991. P. 79.
- Mikėnaitė A. *Lietuvių liaudies baldai: stalai, kėdės, suolai, lovos, rankšluostinės, šaukšdėtės, laikrodžių spintelės, indaujos ir spintos, skrynios ir kuparai: katalogas*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 1992. P. 25.

WATERFOWL SCULPTURES-CUPS FROM THE ETHNOGRAPHIC COLLECTION OF THE HISTORY MUSEUM OF LITHUANIA MINOR

Aušra Kavaliauskienė

History Museum of Lithuania Minor

Museum pieces from ethnography collections are not merely the relics of poor rural everyday life in 19th and early 20th c., but rather an excellent testimony of the native world outlook. Among other museum pieces, the unique cups carved in wood and shaped as waterfowl (supposedly, duck and swan) stand out. Some seaside archaeological findings, such as scoops and pieces of a similar use, have been found in a settlement dated back to the Narva Culture – the central culture of eastern Baltic littoral in the early and middle Neolithic age. Some of those findings are related to waterfowl hunting and fishing rituals as much as to relics of bird cult.

According to the written sources, various water-

fowl shaped scoops were used in East Prussia during family and agrarian feasts, especially for birthday and wedding rituals. In fairy stories a duck is one of Laima's (goddess of fate) images, whereas swans are the forerunners of fate in folk songs. So waterfowls by the means of metaphorical associations are closely incorporated into a diverse complex of traditional Lithuanian wedding rituals.

On the grounds of archaeological, ethnographic and mythological data and folklore, the article deals with everyday life and spiritual wealth of seaside inhabitants. Cumulate data enables to maintain, that coastal inhabitants were not only fishermen or waterfowl hunters, but also the conservators of spiritual values.

KANKLININKŲ IR KANKLIŲ MEISTRŲ LAIŠKAI – LIETUVIŲ KULTŪROS PAVELDO DALIS

Laura Lukenskienė

Povilo Stulgos lietuvių tautinės muzikos instrumentų muziejus

Laiškas – šiuo metu nykstantis žanras. Kasdien siunčiame ir gauname daugybę elektroninių laiškų ir žinučių, tačiau ranka laiškus rašome tik išskirtiniais atvejais. Jau tampa sunku ir įsivaizduoti, kad prieš kelias dešimtis metų ranka rašytas laiškas buvo viena iš svarbiausių komunikacijos priemonių. Istorijos, li-tuanistikos, menotyros moksluose laišakai gana dažnai pasitelkiami kaip biografijos faktų šaltinis. Lietuvių etnologijoje su laiško žanru iki šiol neteko susidurti.

Straipsnyje pažvelgsime į Povilo Stulgos lietuvių tautinės muzikos instrumentų muziejuje saugomą laiškų kolekciją struktūriniu aspektu, apibendrinsime šiuose laiškuose užfiksuotą entomuzikologinę informaciją. Laiškų turinys teikia daug informacijos apie laikotarpio kultūrinę situaciją, kai kurias lietuvių muzikos raidos tendencijas.

Povilo Stulgos lietuvių tautinės muzikos instrumentų muziejuje saugoma keletas laiškų kolekcijų. Gausiausia iš jų – muzikos instrumentų meistrų laiškų kolekcija. Joje yra 77 laišakai, parašyti 1925–1990 m.

Kolekciją sudaro:

- Kanklių meistrų Stasio Rudžio (1880–1949, Krekenava, Panevėžio r.), Kajetono Naudžiaus (1910–1992, Skriaudžiai, Prienų r.), Juozo Lašo (1912–2005, Savičiūnų k., Anykščių r.) laišakai.

- Žymių kanklininkų Justino Strimaičio (1895–1960), Prano Puskunigio (1860–1946), Prano Stepulio (1913–2007) laišakai.

- Giminaičių, draugų, bendraminčių, nežinomų asmenų laišakai šiems kanklininkams ir meistrams ar jų šeimų nariams.

Žinomi šių laiškų autoriai ir adresatai yra gimę 1860–1913 m. Nežinomi laiškų autoriai (tokių turime nedaug), sprendžiant iš laiškų tekstų, – adresatų bendraamžiai (draugai, giminaičiai), taigi, laišakai atspindi ikisovietinę Lietuvos kultūrą.

Pasaulinėje literatūroje laiškas žinomas kaip savarankiškas literatūros žanras. Laiškai, apie kuriuos kalbame šiame straipsnyje, nėra savarankiški kūriniai. Didelė jų dalis yra ilgalaikio susirašinėjimo fragmentai, kiti – trumpalaikio dalykinio bendravimo atvejai. Visa tai asmeninė tradicinę ir tautinę lietuvių muziką puoselėjusių žmonių korespondencija, kuri turi didžiulę kultūrinę vertę. Laiškuose gausu ne tik etnomuzikologinės, bet ir kitokios kultūrinės informacijos, tautosakos.

Aptariamoms kolekcijoms laišakai yra dalykinio ir asmeninio pobūdžio, pagrindinės jų temos šios:

1. Autobiografiniai aprašymai ir pasakojimai.
2. Muzikavimas, muzikos instrumentų gamyba ir jų tobulinimas.
3. Prekyba muzikos instrumentais, jų dovanojimas.
4. Sveikinimai įvairiomis progomis, apmąstymai, emocijų raiška.

Daugelyje laiškų¹ (išskyrus kai kuriuos dalykinius) gvildenamos kelios temos. Laiškus vienija pagrindinis tematinis objektas – kanklės, apie kurias rašoma visuose laiškuose.

Trumpai aptarsime pagrindinius laiškų struktūros elementus. Daugumoje laiškų išlaikoma klasikinė laiško struktūra, kurios pagrindiniai elementai – kreipiniai, pradžios ir pabaigos frazės, atsisveikinimai. Jie ne tik suteikia laiškui formą, bet atskleidžia bendravimo, autoriaus mąstysenos, kultūrinės epochos savitumus.

Kreipiniai paprastai atspindi autoriaus santykį su adresatu. Kolekcijos laiškų kreipiniai mandagūs, draugiški: „Brangus kanklininke“², „Gerbiamas tamista“³, „Mielas prieteliau“⁴, „Sveika gyva, kūmūte“⁵. Pasitaiko ir šabloninių, pvz., „Gerbiamasis“⁶.

Nusistovėjusias įžangines laiško frazes kai kuriais atvejais galėtume pavadinti netgi formulėmis. „Ačiū už laišką. Ilgai neatsakiau, nes buvau labai užimtas“⁷, – tokios frazės įprastos ir šiomis dienomis, o dažniau rašyti laiškus paraginama mandagia fraze: „Turbūt iš manęs negavote laiško, kad man nerašote.“⁸

Daugelis draugiškų laiškų rašomi šnekamosios kalbos stiliumi: „Kaip gyveni gerai? Seniai jau susirašinėjome...“⁹, „Sveika gyva kūmūte, ačiū už laiškutį (...) Geroji kūmūte, kaip Keistučio sveikata?“¹⁰. Pastebėta, kad asmeniniai dalykiniai laišakai dažniausiai pradedami rašyti asmeninėmis, o ne dalykinėmis temomis: „Sveiki gyvi, kaip gi gyvenate, kaip sveikas sūnelis. Aš norėčiau dabar paklausti, kaip gi su kanklėmis...“¹¹

Dažnai pasitaikantis sovietinio laikotarpio atspindys – laiško pradžioje informuojama, kada buvo gautas laiškas, į kurį atsakoma: „Ačiū už laišką, rašytą spalio mėn. 20 d. ir abudu dėkavojame už jūsų sveikinimus ir linkėjimus.“¹¹ Tarybiniu laikotarpiu

Sveiki gyvi, kaip ir 01
ikas sūnelis.
 Aš norėjau labai paklausti, kaip
 su kanklininkais. Čia manau klaidinti
 buvo nepasiruošęs. Gal jau
 tavo stajai labai pasidomėjau
 yti ir iski minti. Norėjome namu
 ir vakon gal dar negatavus. Gal kas
 uia galėtumėte pasakyti, o kurio
 lygoms galitumėte pūkti.
 Aš norėjau visus ir linkius
 ir kanklininkus pūkti.
 Aš, mes pas kamštai tebeis sykius buvome,
 o tebe man, girdėti, kamštus malonus kanklės
 skambinimo.
 Aš ygy skambinu, bet mano jau labai
 senovinės kanklės po viena styga, ygy
 pūktos iš kamštus.
 Aš dabar labai norėjau įsigyti didelę
 kanklės. Prašyčiau pono, praveštį jį
 kaina, o jeigu, kartais pas kamštai nėra
 Pamatę kamštus rankų dar-
 sų kanklės. Įsigydus jos sty-
 gų balsus sugardina mane ta
 muzika.
 Esu neturtingų turų muzika.
 Bet muzikos didelė megera.
 Labai norėjau jos įsigyti, bet
 nesinau dabartinės kainos, o tarsi
 prašyčiau jos, geriamas tamsta
 prisiminti jos kainorasti ir kiek
 reikėtų rankpinigių atsakimui

Švelas mūsų kanklininke!
 Praeis daug laiko kai mes su Jumi matėmės. Pas
 Jus praėjimas laikas padiko manyse ilgai atsiminimui. Ir oie mūsų
 kaip muzikų sąlykiai tegul miekuomet nemubūksta.
 Mes gyvename gerai. Rusiame koncertus, bet
 gaila, kad dirbo tėra kanklės, nėra noro ir ižo. Kai gaus
 te ir laikyti, malonėkile mūsų tuoj duot. Abakymus,
 mes mes, nekantaujame.
 Pirmiausia pasakykite laistelyje:
 1. kuomet bus kanklės pagamintos.

1 pav. Laiškų Stasiui Rudžiui ir Onai Rudienei fragmentai

laiškai dažnokai nepasiekdavo adresato ar pakeliui užtrukdavo, dėl to rašant laišką paminima, kada buvo gautas paskutinis laiškas. Lietuvių kultūros veikėjams tai buvo ypač aktualu.

Laiškų pabaigos frazės, atsisveikinimai labiau nusistovėję nei pradžios. „Sveikinu visus ir linkiu sveikatos“¹², „Na baigiu rašyti apie savo padėtį. Bučiuoju Jus visus ir lauksiu laiškučio“¹³, – perduodami linkėjimai, paraginama rašyti. Pasikuklinama: „Dovanokite, daug priblūdijau, tik nieko gera.“¹⁴

Parašais (kaip ir kreipiniais) stengiamasi išreikšti pagarbą ar draugiškumą adresatui: „Jūsų Strimaitis“¹⁵, „Jus gerbiąs St. Rūta“¹⁶.

Klasikinė laiško forma nesuteikia laiškui oficialumo. Posakiai nuoširdūs, atviri, kartais atsargūs, kai užsimenama apie adresatui nelabai malonius dalykus. Retai tepasitaiko šabloninių frazių. Nevengiama išsakyti jausmų, emocijų.

Laiškuose vyrauja šnekamoji kalba. Kanklininkai J. Strimaitis, P. Puskunigis, P. Stepulis rašė gražia bendrine kalba (šie kanklininkai kilę iš Lietuvos vietovių, kurių tarmė artimiausia bendrinei kalbai). Vis dėlto kalboje ryškus XX a. pr. šnekamosios kalbos atspalvis (būdingi posakiai, terminai, tarmybės), šnekamajai kalbai būdinga sakinių struktūra, o jų skyryba – autorinė: „Aš nesitikėjau, kad pas jus tokios nelaimės; mat jau mirė kūmas toks buvo stiprus vyras: bet Dievulis atsiėmė pas save. Na ką daryti, mes visi mirtingi, nuo mirties nėra vaistų.“¹⁷ Laiškų kalba lei-

džia geriau suprasti ir jų autorių žodinę kūrybą, dainų tekstus.

Laiškų kolekcija teikia įvairiausias kultūrinės informacijos. Straipsnio autorei aktualiausias jų **etnomuzikologinis aspektas**. Laiškų turinyje užfiksuota daug faktų, teikiančių ypač vertingos informacijos tyrinėjant tradicinę instrumentinę lietuvių muziką, tautinės muzikos formavimąsi. Vienas iš svarbiausių instrumentinės muzikos aspektų, atsispindinčių laiškuose – tai muzikos instrumentų vertinimai. Iš daugybės užsakymų išryškėja prekybos kanklėmis ypatumai. Daugelyje laiškų akivaizdus siekis išsaugoti kankliavimo tradiciją. Taip pat aprašoma liaudiškoji suvalkiečių kanklių muzikos notacija, kanklių modifikavimo tendencijos ir eksperimentai, repertuaras ir, be abejo, kanklininko požiūris į kankliavimą ir muzikos instrumentą, poreikis kankliuoti ir kiti panašūs aspektai. Šie laiškai yra vienas iš retų šaltinių, kuria- me galime rasti panašaus pobūdžio žinių.

Muzikos instrumento vertinimai. Laiškuose išryškėja du svarbiausi instrumento vertinimo kriterijai. Pirmasis muzikos instrumento vertinimo kriterijus yra jo akustinės savybės. Tačiau laiškuose tai retai detalizuojama: „Kanklės man labai patiko – jų tonas švelnus ir sultingas.“¹⁸ Kaip sprendžiame iš laiškų, dauguma užsisakinėjusių kankles buvo pradedantys kanklininkai, anksčiau kanklių neturėję¹⁹. Dėl to laiškuose neatspindi nuostatos, kaip turėtų kanklės skambėti. Meistro S. Rudžio padirbtos kanklės skyrėsi

2 pav. Meistro Stasio Rudžio padirbtos kanklės su monograma apatinėje dekoje. 1930 m. Fot. L. Lukenskienė

nuo įprastinių suvalkietiškų kanklių, bet jų skambesys kanklininkus visiškai tenkino.

Antrasis kriterijus – vizualus instrumento grožis. Kanklių puošyba, ornamentika aprašomuoju laikotarpiu labai svarbi, o užsakovų reikalavimai – gana konkretūs: „Prašau padaryti man kankles 16 stygų tiktai geras ir gražias“²⁰, „Kad būtų skambios ir pamargintos“²¹. Pageidaujama ir kanklių su Gedimino pilimi, kitais piešiniais: „Jis norėtų kad būtų taipgi ant kitos pusės Vilniaus pilis. O jei neturite su pilim, tai ir be pilies galima padaryt gražias.“²² Rudai raudonas kanklių atspalvis atrodė patrauklesnis nei geltonas ar rudas: „Kanklių spalva gal galėtų būt biskį raudonesnis rudumas.“²³ Ypač buvo vertinamos monogramos: (...) sakė, kad man skirtos kanklės labai gražios, geros ir su monogramomis.“²⁴ (2, 3, 4 pav.)

Kanklių užsakovų reiklumas instrumento išvaizdai nenusileidžia, o kai kuriais atvejais net ir lenkia reikalavimus, keliamus akustinėms instrumento savybėms. Kita vertus, užsakinėjantys kankles jau buvo girdėję ar išbandę šių meistrų instrumentus, taigi, užsisakinėdami žinojo pagrindines jų garso savybes, dėl ko ir teikė pirmenybę vienam ar kitam meistrui. Teliko užsisakyti pageidaujamą dekorą. Todėl būtų neteisinga teigti, kad akustinėms instrumento savybėms nebuvo teikiama reikšmė.

Apie vizuales dalykus – kanklių išvaizdos, deko ro ypatumus – laiškuose kalbama daug konkrečiau nei apie garso savybes. Meistras S. Rudis naudojo tradicinę dekoravimo techniką – kankles margino dažais išpiešdamas (kaip jis pats rašo, taškymo būdu) ornamentus, dėl to tradicinių išdrožintų ornamentų viršutinėje dekoje sumažėjo. Nepriklausomos Lietu-

vos laikotarpiu imta kankles marginti tautinių juostų raštais. Padaugėjo dekoruoto paviršiaus, nes kanklės virto koncertiniu instrumentu.

Prekyba kanklėmis. Apie materialų instrumento įvertinimą kalbama daugelyje laiškų – meistrų laiškuose klientams, užsakymuose, J. Strimaičio laiškuose S. Rudžiui ir kituose. Šios temos plačiau neaparsime, tačiau reikia paminėti, kad kanklės nebuvo pigios. Apie tai galima spręsti iš fakto, kad S. Rudis darydavo ir dėklus kanklėms, bet daugelis pirkėjų taupymo sumetimais jų atsisakydavo. J. Strimaitis pinigų už kankles S. Rudžiui dažnai siūsdavo dalimis, nes iš karto reikiamos sumos neturėdavo²⁵.

Kanklės buvo perkamos net per karą ir pokariu. Įdomu tai, kad dažniausiai pirmame užsakovo laiške užsakomos kanklės ir prašoma greičiau jas padirbdinti. Vėlesniuose laiškuose klausiama, ar kanklės jau baigtos, kiek kainuoja ir kaip jas atsiimti. Tik retsykiais užsakymo laiške nurodoma kaina, kiek užsakovas galėtų mokėti. Ir tik viename laiške atsargiai prašoma parduoti pigiau: „(...) nepaimkit labai daug, bet paimkite normalią kainą.“²⁶ Per karą, pokariu egzistavo ir mainai – už kankles siūlomos 2 staltiesės, lietuviškais raštais siuvinėtas kilimėlis, vyriškas paltas, lašinių ir kitų produktų²⁷.

Laiškų kolekcija toli gražu negali atspindėti realios laikmečio situacijos. Bet sprendžiant iš turimos medžiagos kanklių pirkimas buvo ypač intensyvus XX a. 4 deš. pabaigoje ir 5 deš. pradžioje, netgi karo ir pokario metais. Dėl kanklių kainos paprastai nesiderama (galbūt užsakydami kankles, klientai jau žinodavo apytikrą kainą), tačiau užsakymų nestigo.

Poreikis kankliuoti akcentuojamas kiekviename laiške. Užsakovai teigia nori kankliuoti, prašo padirbdinti kankles kuo greičiau: „Dovanokit, kad jums taip tankiai siunčiu laiškus vis prašydama kanklių. Nes be jų aš negaliu gyventi, noriu kaip greičiau jas turėti savo nuosavybėje.“²⁸ Kalbant apie jas, negailima nuoširdžių žodžių: „Kanklės man vis neišėina iš galvos, aš vis mąstau ir mąstau apie jas ir diena iš dienos laukiu tamstos atsako.“²⁹ Išaugęs poreikis kankliuoti gali būti paaiškinamas dvejopai: jį skatino išoriniai ir vidiniai veiksniai. Noras dalyvauti meno saviveikloje, kylantis visuomenės susidomėjimas šiuo instrumentu (išoriniai veiksniai) bei vidinis žmogaus poreikis muzikuoti, lavintis, bendrauti (vidiniai veiksniai) skatino mokytis kankliuoti, burtis į kanklininkų grupeles. Dėl sudėtingos politinės situacijos prieškarėje ir per karą, besikeičiančių santvarkų pokariu keitėsi ir gyvenimo būdas: sumažėjo pasilinksminimų, gyvenimas tapo uždaresnis. To meto žmogui stigo įprasto muzikavimo bendraujant. Tai galėjo kompensuoti kanklės – nesudėtingas instrumentas, puikiai tinkantis akompanuoti dainų melodijoms. Dėl švelnaus, svajingo

3 pav. Meistro Stasio Rudžio padirbtos kanklės. 1930 m. Fot. A. Vaitkevičius

tembro ir garso stiprumo (ne per garsios) ypač tiko muzikuoti namuose. Dauguma Suvalkijos, Panevėžio krašto ir Kauno apylinkių melodijų³⁰ XX a. vid. buvo homofoninės sandaros, todėl dainuojant solo kanklės kompensavo pritariančių balsų trūkumą.

Kanklių ansamblių kūrimasis sietinas ir su tautinės savimonės formavimusi. Kanklės buvo tradicinis lietuvių instrumentas, turintis savitą išvaizdą ir akustines savybes. Dėl to kankliuoti mokėsi jaunimo organizacijų nariai³¹. Nestigo P. Puskunigio vadovaujamo kanklių kursų Kaune³² lankytojų.

Siekis išsaugoti tradiciją ypač ryškus P. Puskunigio laiškuose, pvz., „Neperseniai vienas agentas buvo pas mane ir rekomendavo pirkti kankles iš Jurbarko. Turėjo su savim kankles. Bet aš jam atsakiau, kad jo kanklės neišlaiko senovės stiliaus, ir jisai iškeleliavo sau namuosna.“³³ Cituojamoje ištraukoje kanklininkas turi galvoje kanklių išvaizdą ar konstrukciją. Kai kurie kanklininkai pamini, kad kanklės jiems reikalingos būtent tam, kad pademonstruotų šį lietuvišką instrumentą besidomintiems³, tęstų tradicijas.

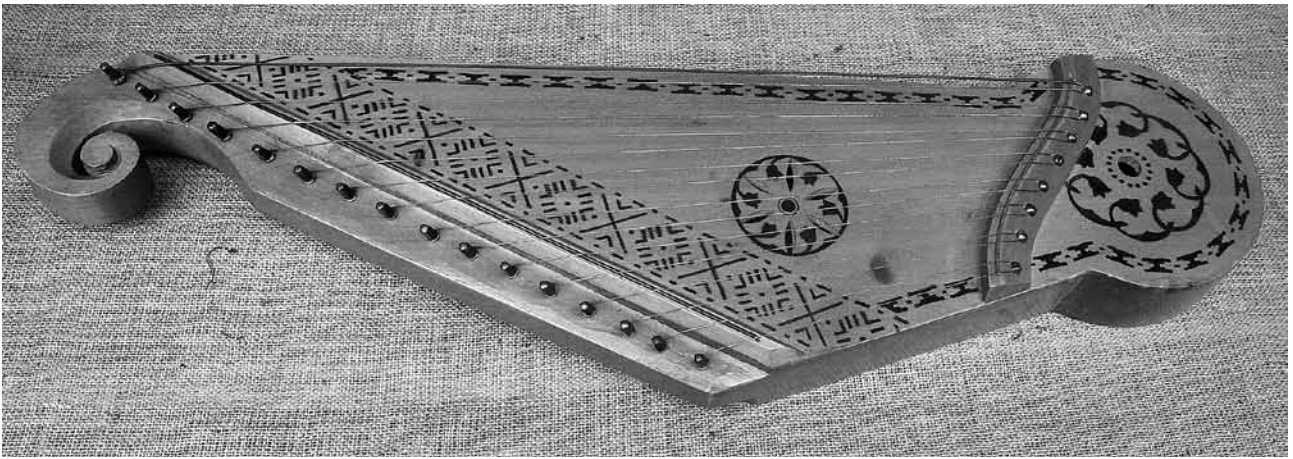
Tuometinis tradiciškumo suvokimas, kaip matome iš laiškų, skyrėsi nuo šiuolaikinio. Pats kankliavimo faktas suvoktas kaip tradicijos tęsimas, nesigilinama į detales. Taip galėjo būti dėl kelių priežasčių. Tada dar nebuvo pakankamai šios srities tyrinėjimų, informacijos, nesusiformavęs tradicijos suvokimas. Didelė dalis XX a. pr. kanklininkų, skambinusių suvalkietiško tipo kanklėmis, apie kankles išgirdo ir sužinojo iš mokytojų, draugų – tradicija jau buvo įgavusi naują pavidalą. Daugelis jų nebuvo girdėję senųjų kanklininkų, o dėl vyravusių romantinių tendencijų literatūroje ir mene kankliavimo tradicija interpretuota romantizuotai. Tai iliustruoja 1940 m. Lietuvos Respublikos kariuomenėje tarnavusio vaikinio laiškas: „Vos tik raštininkas atnešė iš štabo [kankles – L. L.] tuojaus subėgo visas būrys. Na o aš žinoma jiems turėjau skambinti. Jie sustoję ir sako: Čia tai muzika. Paskui po pietų būrininkas pašaukė į savo kambarį.

Nuėjau. Tenai atėjo mūsų ir pionierių viršilos, o aš jiems skambinau. Jie klausinėjo, ar sunku išmokti. Ir visi gyrė kanklių balselį. Šiaip liuoslaikiais aš tuojaus pasiimu kankles, susirenka apie mane visas būrys karių. Aš skambinu o jie dainuoja (...). Vasaros sulaukęs, nueisiu su kanklėmis ant Gedimino kalno. Ir būsiu lyg senovės kanklininkas Gedimino laikais. Kur plevėsavo aras, te skambės lietuviškos kanklės.“³⁵

Kanklių modifikavimo tendencijos³⁶ ryškios kanklininkų J. Strimaičio ir P. Stepulio laiškuose ir veikloje. Čia susiduriame su tam tikru alogizmu – vertinamas instrumento lietuviškumas, tradiciškumas, kanklės įgyja lietuvių kultūros simbolio prasmę, bet pats instrumentas pastebimai kinta. Laiškai atskleidžia tuometinių kanklininkų mąstyseną.

Polinkis tobulinti (modifikuoti) kankles kilo tiek iš savamokslių kanklininkų, tiek iš pirmųjų profesionalų – kankliavimo mokytojų, kursų rengėjų bei kanklių ansamblių subūrėjų (J. Strimaičio ir P. Stepulio). Nors pačių kanklininkų visuomet buvo akcentuojamas kanklių tradiciškumas, lietuviškumas, tuo pačiu metu pamažu buvo tolstama nuo tradicinių kanklių, konstruojami platesnio diapazono ar kitaip modifikuoti instrumentai³⁷. J. Strimaitis laiškuose S. Rudžiui nuolat patarinėja dėl kanklių dekoru, užsako kankles su daugiau stygų, pateikia pastabų dėl kanklių konstrukcijos, stygų ilgio, kitų detalių. „Dvi ilgiausios (stygų) turėtų būti biskį storesnės ir 8 trumposios taip pat kad storesnės. Tik stygų ilgį prašau daryti pagal naują planą, kad netrūktų“³⁸, – akivaizdus glaudus meistro ir kanklininko bendradarbiavimas.

Liaudies kanklininkai taip pat dalyvavo kanklių modifikavimo procese. Jų pageidavimai meistrams atspindi tiek kankliavimo tradiciją, tiek ir XX a. pr. kanklių modifikavimo tendencijas. Kartais tai panašu net į „madas“. Kai kuriuose laiškuose prašoma modernaus instrumento: „(...) aš irgi skambinu, tik mano labai jau senoviškos kanklės, po vieną stygą, irgi pirkto iš Tamstos. Dabar norėčiau įsigyti dideles.“³⁹

4 pav. Meistro Juozo Lašo padirbtos kanklės. Į muziejų pateko 1983 m. Fot. L. Lukenskienė

Retsykiais teiraujamosi dvigubastygių ar chromati- nių kanklių. Siekiama tiesiog neatsilikti nuo muzikos naujovių.

Matomas ir atvirkštinis procesas, kai modifika- cijos atsisakoma – taip palaiptams nyksta dvigubasty- gės kanklės, nes jomis sudėtingiau skambinti: „Mat su dvigubom mikliam skambinimui nepatogu.“⁴⁰ Ir toliau lieka populiarios tradicinės 13–15 stygų kanklės⁴¹.

Kanklės – lietuvių kultūros simbolis. Laiko- tarpis, apie kurį kalbame šiame straipsnyje (didžioji dalis laiškų rašyta 1925–1960 m.), yra vienas iš su- dėtingesnių Lietuvos kultūros istorijoje. Tai stilistinių lūžių periodas, kai ypač smarkiai kito estetika, nyko senoji kultūra ir buvo išiliejama į europietiškąją. XX a. pr. formuojantis tautinei savimonei, pastebime ir tautinio meno užuomazgų. Tolesni jo formavimosi procesai vyko jau po Antrojo pasaulinio karo: tautinis menas pernelyg nutolo nuo tradicinės muzikos esteti- kos, įgavo ryškesnes kryptis.

Kanklininkų ir kanklių meistrų laiškai rodo, kad XX a. I p. šis instrumentas įgijo naują, simbolinę prasmę. Istorinės sąlygos (1918 m. paskelbta Lietu- vos nepriklausomybė, tautinės savimonės formavima- sis) leido kanklėms tapti lietuvių kultūros simboliu. Dvasiškai sunkiais Antrojo pasaulinio karo ir pokario laikais kanklės teikė stiprybės ir vilties ne vienam lie- tuviui. P. Puskunigis Veiverių mokytojų seminarijoje ypač išpopuliarino suvalkietišką kankliavimą. Mo- kytojai, baigę šią seminariją, mokė kankliuoti, kūrė kanklininkų grupes įvairiose Lietuvos vietovėse. Grupelių, ansamblių kūrimasis skatino tobulinti kan- kles. Būtent toks instrumento sureikšminimas sudarė sąlygas laipsniškai jį modifikuoti. Tuo metu išpopu- liarėjusios S. Rudžio ir J. Lašo kanklės (apie kurias daugiausiai kalbama turimuose laiškuose), panašios kitų meistrų modifikuotos kanklės skyrėsi nuo tų, ku- rias dabar vadiname tradicinėmis kanklėmis. Tačiau visi šie pokyčiai yra natūrali ir neišvengiama instru- mento raida XX a. visuomenėje.

Praėjusio amžiaus viduryje jau smarkiai nyko senoji tradicinė kultūra. Dar nebuvo išsamių Lietuvos istorijos, etnomuzikos tyrinėjimų, todėl kanklininkų mąstysenai ryškesnę įtaką darė romantinė literatūra ir menas. Tai taip pat turėjo įtakos ne tradicinių, o modifikuotų S. Rudžio ir J. Lašo instrumentų išpopu- liarėjimui modernėjančioje kultūrinėje aplinkoje. Šių kanklių tembras menkai teprimena tradicinių kanklių tembrą. Kanklininkų repertuaras buvo pritaikytas to meto poreikiams ir estetikai, tačiau jis nedaug tenuto- lo nuo tradicinės suvalkiečių ir žemaičių muzikavimo stilistikos. Buvo kankliuojamos liaudies dainų ir šo- kių melodijos, kurių aranžuotės kanklių ansambliams buvo pagrįstos tradicinės kapelos principais.

Kanklininkų sąmonė priėmė vizualų abstrahuotą kanklių vaizdą. Tuo galima būtų paaiškinti, kodėl kal- bėta apie siekį išsaugoti kanklių tradiciškumą, tačiau instrumentas buvo modifikuojamas. Dėl to instru- mentas įgijo simbolinę prasmę, jo gamybai, dekorui skiriama daug dėmesio. Kankliavimas kaip veiksmas taip pat įgavo simbolikos: jis suvoktas ne tik kaip se- novinės tradicijos tąsa, bet ir kaip Lietuvos istorijos ir kultūros įprasminimas. Itin meniškai prieškarui ir po- kariui rašyti laiškai. Akivaizdu, kad sudėtingais XX a. laikotarpiais kankliavimas buvo vertinamas kaip itin reikšmingas saugant lietuvių, teikė stiprybės ir pa- guodos. „Teskamba kanklės po mūsų samanotas ba- kūžes, teatneša laimę ir džiaugsmą kenčiančiam ir laisvės trokštančiam lietuviui. Tegu kanklės prabyla į mūsų sielas, primindamos garsią senovės lietuvių praeitį ir eikime pramintais probočių keliais“⁴², – 1942 m. rašė S. Rudžiui mokytojas Julius Širka.

Kanklininkų ir kanklių meistrų laiškų kolek- cija – tai įdomus ir mažai tyrinėtas lietuvių tautinės kultūros paminklas. Kolekcija atsako į kai kuriuos kanklių istorijos, stilistikos klausimus, leidžia supras- ti pamažu kintantį profesionalių kanklininkų ir mėgė- jų požiūrį į kankles, tradiciją, tautinę kultūrą. Tai yra svarbi lietuvių muzikos istorijos dalis.

Nuorodos

- ¹ Šiame straipsnyje cituojamų laiškų kalba, rašyba ir skyryba neredaguota.
- ² Povilo Stulgos lietuvių tautinės muzikos instrumentų muziejaus Gaunamų eksponatų knyga (toliau – LTMM GEK) 1097_{/a} / R_{/l} 64_{/a}.
- ³ LTMM GEK 1055 / R_{/l} 22, 1937 m.
- ⁴ LTMM GEK 1073_{/a} / R_{/l} 84_{/a}, 1942 m.
- ⁵ LTMM GEK 1098 / R_{/l} 65.
- ⁶ LTMM GEK 1088_{/a} / R_{/l} 55_{/a}.
- ⁷ LTMM GEK 1082_{/a} / R_{/l} 49_{/a}, 1946 m.
- ⁸ LTMM GEK 1087_{/a} / R_{/l} 54_{/a}, 1957 m.
- ⁹ LTMM GEK 1098 / R_{/l} 65.
- ¹⁰ LTMM GEK 1096_{/a} / R_{/l} 63_{/a}.
- ¹¹ LTMM GEK 1090_{/a} / R_{/l} 57_{/a}, 1970 m.
- ¹² LTMM GEK 1096_{/a} / R_{/l} 63_{/a}.
- ¹³ LTMM GEK 1098 / R_{/l} 65.
- ¹⁴ LTMM GEK 1071_{/a} / R_{/l} 82_{/a}, 1942 m.
- ¹⁵ LTMM GEK 1082_{/a} / R_{/l} 49_{/a}, 1946 m.
- ¹⁶ LTMM GEK 1057_{/a} / R_{/l} 23_{/a}, 1937 m.
- ¹⁷ LTMM GEK 1098_{/a} / R_{/l} 65_{/a}.
- ¹⁸ LTMM GEK 1043_{/a} / R_{/l} 8_{/a}, 1933 m.
- ¹⁹ Šio tipo kanklės nebuvo nuo seno įprastos Panevėžio krašte. Kankliavimas jomis išpopuliarėjo XX a. pr. dėl švietėjiškos P. Puskunigio, J. Strimaičio, S. Rudžio ir kitų kanklininkų veiklos. Apie 1906–1914 m. P. Puskunigis mokė kankliuoti ir Veiverių mokytojų seminarijos studentus, kurie būtent šio stiliaus kankliavimą vėliau populiariojo įvairiuose Lietuvos kampeliuose. Dauguma kanklininkų mokėsi vieni iš kitų, buvo organizuojami kanklių kursai ir būreliai.
- ²⁰ LTMM GEK 1040_{/a} / R_{/l} 5_{/a}, 1933 m.
- ²¹ LTMM GEK 1055_{/a} / R_{/l} 22_{/a}, 1937 m.
- ²² LTMM GEK 1053_{/a} / R_{/l} 20_{/a}. Tuo metu ir vėliau kanklės dekoruotos Gedimino pilies, ažuolo šakelių piešiniais.
- ²³ LTMM GEK 1058_{/a} / R_{/l} 25_{/a}, 1937 m.
- ²⁴ LTMM GEK 1092 / R_{/l} 59.
- ²⁵ LTMM GEK 1052_{/a} / R_{/l} 18_{/a}, 1936 m.
- ²⁶ LTMM GEK 1068_{/a} / R_{/l} 35_{/a}, 1942 m.
- ²⁷ LTMM GEK 1080_{/a} / R_{/l} 47_{/a}, 1945 m.
- ²⁸ LTMM GEK 1077_{/a} / R_{/l} 44_{/a}, 1943 m.
- ²⁹ LTMM GEK 1076_{/a} / R_{/l} 43_{/a}, 1943 m.
- ³⁰ LTMM GEK 1043 / R_{/l} 8, 1933 m.
- ³¹ „Svėdasų šauliai ir jaunlietuviai nori išmokyti kankliuoti ir įsigyti kanklių orkestrą. Todėl mes norėtumėm užsisakyti pas tamstą kanklių, jeigu būtų prieinama kaina.“ (LTMM GEK 1048_{/a} / R_{/l} 13_{/a})
- ³² Alenskas V. Pranas Puskunigis ir Skriaudžių kanklininkai. Klaipėda, 1990, p. 8–11.
- ³³ LTMM GEK 1053_{/a} / R_{/l} 20_{/a}, 1937 m.
- ³⁴ „Man kanklės labai reikalingos, nes manosios yra blogo darbo ir nepergražiausios, o kanklės pademonstruoti dažnai ir daug kam tenka.“ (LTMM GEK 1043_{/a} / R_{/l} 8_{/a})
- ³⁵ LTMM GEK 1066_{/a} / R_{/l} 39_{/a}, 1940 m.
- ³⁶ „Kanklės sistemingai tobulinti pradėta XX a. pr. 1901 m. pagal suvalkiečių instr. tipą padirbtos dvylikos stygų kanklės iš atskirų dalių klijuotu korpusu. Šis konstrukcijos tipas nuo tol tvirtai įsigalėjo. Kanklių tobulinimui didelės įtakos turėjo 1925 m. įsteigta Lietuvos kanklininkų draugija ir prie jos 1930 m. atidaryta kanklių muzikos mokykla. Draugijos iniciatyva 1928 m. pagal dailininko A. Žmuidzinavičiaus eskizą sukonstruotos penkiolikos stygų kanklės ir keletas jų modifikacijų: altai, bosai, kontrabosai. 1932 m. pagal kanklininko J. Strimaičio projektą pagamintos didesnio korpuso trijų oktavų (g – g³) dvidešimt dviejų stygų kanklės, 1933 m. – tokios pat, tik turinčios tonacinius kaitiklius.“ (Baltrėnienė M., Apanavičius R. Lietuvių liaudies muzikos instrumentai. Vilnius, 1991, p. 51)
- ³⁷ Dvigubastygės kanklės, skirtingų registrų „altai“, bosinės kanklės, chromatinės kanklės.
- ³⁸ LTMM GEK 1058_{/a} / R_{/l} 25_{/a}, 1937 m.
- ³⁹ LTMM GEK 1081_{/a} / R_{/l} 48_{/a}, 1946 m.
- ⁴⁰ LTMM GEK 1044_{/a} / R_{/l} 9_{/a}, 1934 m.
- ⁴¹ LTMM GEK 1043_{/a} / R_{/l} 8_{/a}, 1933 m.
- ⁴² LTMM GEK 1068_{/a} / R_{/l} 35_{/a}, 1942 m.

THE LETTERS WRITTEN BY KANKLĖS PERFORMERS AND MASTERS: LITERARY GENRE AND THE SOURCE OF ETHNOMUSICOLOGY

Laura Lukenskienė

Povilas Stulga's Museum of Lithuanian Folk Music Instruments

The letters collection stored in Povilas Stulga's Museum of Lithuanian Folk Music Instruments consists of 77 letters written by *kanklės*' (the Lithuanian national music instrument) performers and masters. The period of writing the letters is 1925–1990. The authors of the letters were born in 1860–1913, thus the collection presents the tradition of the pre-soviet period. The collection of letters is an important source of knowledge, interesting as literary genre and at the same time as ethnomusicology resources. As the letters belong to the personal correspondence among some musicians and masters, they aren't independent as genre of literature. The main features of a letter as a genre (reference, introduction, conclusion and signa-

ture) are retained in all these letters. There are official and private letters, touching the topics like biography, playing folk music, musical instruments' manufacturing, modifying and marketing, also personal greetings and emotional expression.

The letters provide very important for Lithuanian ethnomusicology information. This is the qualifying of *kanklės* (according to traits of sound and appearance of an instrument), the peculiarities of marketing in the area, the need of performing *kanklės*, intention to preserve the musical tradition and the performers' attitude to the instrument and music they are performing.

The main implication of the letters is the symbolical sense of the instrument, as well as the action

of performing on it. Kanklės became more popular during the period of Independent Republic of Lithuania (mostly at 1918–1938), when Lithuanian self-awareness has grown up, during the World War II and after it, during the most complicated for Lithuanian culture historical period. Due to some modifications

of the instrument and the forming of modern national art, some changes in its construction and sound occurred. Despite this, the letters show how important the instrument was for Lithuanians and Lithuanian culture, incarnating the past of the nation and helping to retain its physical strength.

RAŠYTOJŲ LAIŠKAI ŠIAULIŲ „AUŠROS“ MUZIEJUJE

Gražina Narbutaitė

Šiaulių „Aušros“ muziejus

Epistolė, ši tarpasmeninio bendravimo raštu forma, užgimusi amžių glūdumoje, tyrinėtojams išlieka nepamainoma įvykių liudininkė, informacijos aruodas, mėgėjams leidžia pajusti prarastojo laiko dvasią ir gyvenimo tėkmę. Rašytojų laišakai vertinami dar ir kaip svarbi literatūrinio palikimo dalis. Jų Šiaulių „Aušros“ muziejuje sukaupta nedaug – vos per 1 000, tačiau jie stebina savo verte ir unikalumu. Tai rašytojų, literatūros tyrinėtojų ir kritikų, vertėjų, publicistų, literatų¹ 1897–1999 m. siųsti laišakai, atvirlaiškiai, atvirukai, telegramos bei respondentų atsakymai jiems, kurie visi sudaro didesnę ar mažesnę personalinių rinkinių dalį. Šio pranešimo tikslas – detaliau apžvelgti rašytinį paveldą, kiek nuošalėje paliekant respondentus, Šiaulių miesto literatus.

Pradėti derėtų nuo literatūros kūrėjų plejados – Žemaitės, Povilo Višinskio, Šatrijos Raganos, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Mato Untulio – palikimo ir sykiu pagerbti žmones, kurie tarpukaryje pasirūpino, kad jis patektų „Aušros“ muziejun. Dvidešimt keturi lietuvių literatūros klasikės Žemaitės 1897–1921 m. laišakai skirti P. Višinskiui, Peliksui Bugailiškiui, M. Untuliui, G. Petkevičaitėi-Bitei, anūkei Elzei Veikšaitėi. Šešiolika iš jų Žemaitė 1897 m. spalį–1898 m. gegužę senųjų Višinskių ir savo vardu parašė „mana Povileliui“, kurie virto „menininko tapsmo dokumentais“². Tuo metu ji kūrė komedijas „Pragerti balakonai“, „Trys mylimos“, apsakymą „Petras Kurmelis“, pradėjusi bendrauti su G. Petkevičaitė-Bite, pažino šlovės skonį ir vis laukė Povilo, „nes man be tavis ilgu ilgu“. Tuo laiku Jaltoje gydėsis P. Višinskis 1898 m. balandį tėvus pasveikino Velykų sulaukus, o birželį paprašė atsiųsti į Šiaulių stotį arklius jo parvežti. Septyni vėlesni (1904 m. lapkričio–1905 m. rugsėjo) P. Višinskio laišakai Antanui Povyliui ir P. Bugailiškiui rodo jo įvairią veiklą, domėjimąsi paliktaisiais Šiauliais, nors pats jau dirbo dienraštyje „Vilniaus žinios“, „Šviesos“ bendrovėje.

Penkiolika Šatrijos Raganos atvirlaiškių adresuota kitam broleliui, Šiauliuose gyvenusiam pusbroliui, teisininkui Boleslovui Pečkauskiui. Tai jam „mylinti sesuo Marija“ 1924–1929 m. aprašė bjaurų pavasarį, pakyrėjusį rudenį, guodėsi negerėjančia sveikata, džiaugėsi savo kelionėmis po Žemaitiją ir labdaros darbais. O 1926 m. Kalėdų laiškas pusseserei Adolfinai atskleidė jos mintis apie įvykusį valstybinį perversmą ir savo pačios kritinę finansinę padėtį. Ki-

tuose 35 laiškuose, telegramose Juozas Tumas-Vaižgantas, Juozas Grušas, Liudas Gira, Juozas Eretas, vyskupas Mečislovas Reinys bei daugelis organizacijų būsimąją Kauno universiteto filosofijos daktarę „honoris causa“ ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino III laipsnio ordininkę sveikino 50-mečio, vardo dienos progomis. Kelių telegramų antrosiose pusėse rašytoja pasižymėjo, kam turinti padėkoti už atsiųstus sveikinimus, parašiusi trumpus atsakymų tekstus.

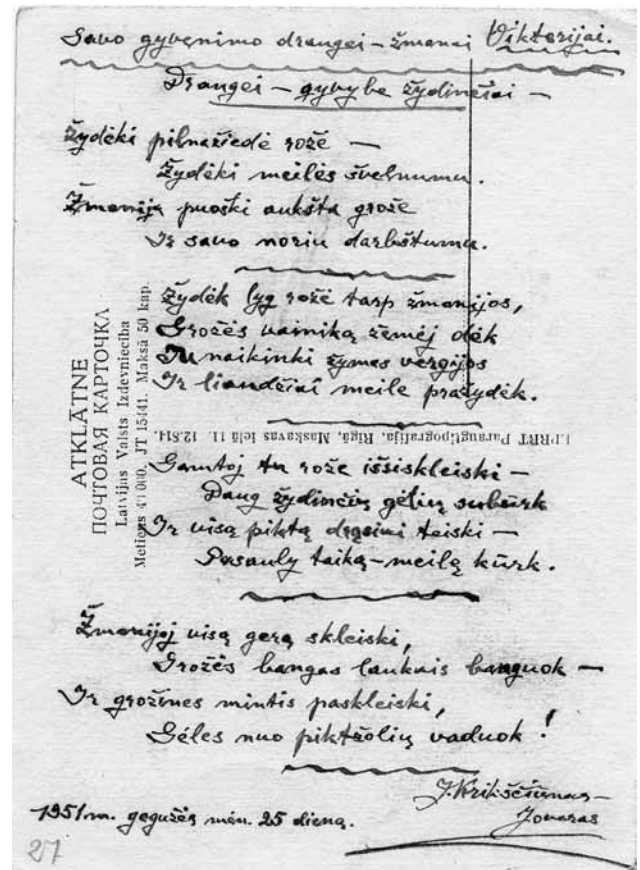
Pirmųjų trijų kolegė G. Petkevičaitė-Bitė Šiauliuose taip pat paliko savo pėdsaką: ji čia susipažino su P. Bugailiškiu, dalyvavo garsiosiose gegužinėse, lankėsi apylinkių pradinėse mokyklose, visuomenės veikėjų pasitarimuose. „Aušros“ muziejuje saugojamame P. Bugailiškių archyve aptikti keli rašytojos laišakai ženkliai buvo papildyti XX a. 7, 9 deš. Tad dabar esantys 15 jos laiškų, kurių dauguma skirti „gerbiamajam“ P. Bugailiškiui, rodo judviejų muziejinius ryšius, o 26 jai pačiai 1905–1941 m. iš Lietuvos, Vokietijos, Italijos, Prancūzijos siųsti atvirlaiškiai – didelį mokinių, pažįstamų būrį bei šiltus tarpasmeninius santykius.

Gausioje publicisto, tautosakos rinkėjo M. Untulio korespondencijoje, kurioje net 90 laiškų, nerasime nė vieno jo paties rašyto. Tačiau iš Kazio Puidos, Sofijos Kymantaitės, Gabrieliaus Landsbergio, Mykolo Sleževičiaus, Liudviko Jakavičiaus, Felicijos Bortkevičienės, Vydūno, Kazio Griniaus ir kitų pakankamai sužinome ne tik apie M. Untulio reikalus, klajūno likimą, bet ir apie 1905–1938 m. lietuvių gyvenimą čia ir svetur.

Paskesnė 1974–1999 m. gauta epistolinė medžiaga (58), nugulusi muziejaus Naujausios istorijos sektoriaus lentynose, tokiu vientisumu nei pilnumu jau nebesižymi. Kaip antai, 1942–1943 m. Algirdo Greimo, Henriko Radausko ir Stasio Anglickio laiškėliai Kaziu Jankauskiui atspindi tik vieną kitą almanacho „Varpai“ rengimo detalę. Tai daugiausia atvirukai, kuriais rašytojai savo pažįstamus sveikino asmeninių, tarybinių švenčių, Naujųjų metų progomis. Pavyzdžiui, šeši Juozo Paukštelio 1975–1979 m. atvirukai Karolio Poželos seserims. Sykiu šie eksponatai žymi juos dovanojusiųjų interesų, pažinčių spektrą. Pirmiausia minėtina Elenos Vaitekūnienės muziejui perduota šimtais skaičiuojama vyro, LTSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos garbės

1–2 pav. Jovaro atvirukas žmonai Viktorijai. 1951 m. gegužės 2 d.

nario Vincento Vaitekūno korespondencija, kurioje surasime Kosto Korsako, Gedimino Ilgūno, Gintauto Iešmanto, Augustino Griciaus, Prano Gegecko, Juozo Galvydžio, Stasio Bulzgio pavardes.

1986–1987 m. Morta Ulpienė muziejui padovanavo gausią vyro, LTSR knygų rūmų direktoriaus Antano Ulpio korespondenciją, kurioje yra Jono Avyžiaus, A. Griciaus, K. Korsako, Justo Paleckio, Jono Šimkaus, Antano Venclovos siųstų sveikinimų. Sykiu su jais muziejun pateko puikus 100 eksponatų Mato Grigonio 1920–1937 m. epistolinis rinkinys. Nors paties M. Grigonio tėra rašyti vos keli laišakai, tačiau kolegų, buvusių mokinių laišakai kalba patys už save. Po vieną Konstantino Balmonto, Balio Sruogos, Aleksandro Merkelio, Kazio Inčiūros, Konstantino Šakenio, Vandos Didžiulytės-Albrechtienės, Kazio Berulio, Jono Kuzmickio, po du Prano Kozulio ir Petro Būtėno, penki 1936–1937 m. siųsti Jono Šiožinio. Šeši Benedikto Rutkūno 1933–1937 m. laišakai atveria pagarbą mokytojui ir nuoširdumą, dešimt Mykolo Vaitkaus 1933–1936 m. atvirlaiškių – kunigo „bovijimaši“ literatūra ir knygų leidyba, 20 Petro Kondrato 1936–1937 m. laiškų – kūrybinius rūpesčius, seminaristo maksimalizmą ir abejones.

Didžiausias literatūrinis muziejaus fondas – vieno garsiausio XX a. pr. poeto Jono Krikščionio-Jovaro – nuo 1986 m. saugomas memorialiniame name.

Jo epistolinė medžiaga į muziejų pateko 1974 m., kai muziejininkas Juozas Petrusis perdavė ilgą laiką kruopščiai rinktą poeto archyvą. 1980–1986 m. jis buvo artimųjų ir kitų poetą pažinojusių asmenų pridurtas. Taip, regis, išsipildė savo kūrybą vertinusio Jovaro 1950 m. įžvalgos: „laiškai bus branginami į Jovaro Muziejų bus renkami“, nes „ką plunksna parašysi, nė kirviu neištašysi“. Tad dabar galime pasigirti turį 84 laiškus, kuriuos jis 1944–1960 m. parašė žmonai Viktorijai (1–2 pav.), vaikams Giedriui ir Aušrai, dailininkui Zenonui Varnauskui, J. Petruiliui. Charakteringas jo siųstų atvirukų bruožas – reverse vietoje sveikinimo adresatui dedikuodavo savo eilėraštį, kartais prikljuodavo savo paties nuotraukėlę, o averse – gėlių puokštės, peizažo iliustracija. Respondentai, tarp kurių Karolis Vairas-Račkauskas, L. Gira, A. Venclova, su populiariosios dainos „Ko liūdi, berželi?“ autoriumi susirašinėjo 1906–1965 m.

Nuo 1992 m. poeto Jovaro memorialiniame name taipgi renkamas kitų rašytojų, susijusių su Šiauliais, palikimas. Tad susikauptė pakankamas jų epistolinis pluoštas (415), atskleidžiantis XX a. 10 deš. vietos literatūrinį vyksmą ir jo lemiamus tarpasmeninius santykius. Iš literatų sąrašo visgi derėtų paminėti 70 Ramunės Palekaitės 1991–1995 m. laiškų Mariui Glinskui, kuriuose jausmai, kūryba, karpiniai susipina į skambančią visumą, ne pašalinei

Mielai Jadvygai,
 atrodo, tikrai bus išpausdinti
 Tavo du eilėraščiai (naujų
 perskaiciu korektūra).
 Šiuose eilėraščiuose rašoma
 (pažymėjus kai kurias pastabas).
 1) Negalima daryti kirai-
 klaidų (mūsų mes, autštaičiai,
 labai netaisyklingai kiruojami, -
 tokia „klostinga“ (karinė). Šiuose at-
 veju mūsų tur padėti. Dabartinis
 liet. klb. žodynas.
 2) Jeigu kiruojama, tai turi
 būti daroma išradiniam, kas
 turiu. Apškrutai reikia geriau,
 organiškesniam jausti eilėraščių
 formą, eilėraščiuose posmų struk-
 tūrą, vidinę dilekcinę dima-
 mišką, žodžių kūrį ir „tempe-
 ratūrą“, ir tada, kai eilės - baltes.
 3) Reikia daugiau ištirti
 savitumą poetinio žodyno. Reikia
 stengtis ugdyti „kūrybiškus“
 savitumus. Tai labai svarbu. Tai
 pagimdo savitą matymo rakursą.
 4) Šiame pluošte stipriai ai-
 škinas nere. Yra nemažai kitas
 neblogas eilėraščių (bet iš - kai
 kurių būkime yra).
 5) Noreikia lengvi realizmą,
 savitumo konkretumo.

3 pav. Eugenijaus Matuzevičiaus laiškas Jadvygai Gabriūnaitei. Vilnius, 1971 m. rugsėjo 29 d.

akiai skirtą. Arba 1992–1996 m. gauti 32 Eugenijaus Matuzevičiaus laišakai, kuriuos jis 1971–1994 m. siuntė Auksej Vasaitytei, Jadvygai Gabriūnaitei (3 pav.), Stasiui Tumėnui. Tuo laiku rašytojas konsultavo pradedančias literates, sveikino ir palaikė almanacho „Šiaurės Lietuva“ redaktorių. Be to, saugomuose Šiaulių literatų rinkiniuose surasime po vieną ar po kelis žinomų rašytojų Jono Mačiukevičiaus, Petro Skodžiaus, Jono Mikelinso, Alberto Laurinčiuko, Juozo Baltušio, Juliaus Būtėno, Antano Drilingos, Ramutės Skučaitės, Violetos Palčinskaitės siųstus laiškus.

2000 m. muziejus praturtėjo Violetos Šoblinskaitės rinkiniu, kuriame 61 jai 1982–1995 m. Marijos Jurgelevičienės, Reginos Biržinytės, Janinos Jovaišaitės, Petro Balčiūno, Ričardo Pakalniškio, Roberto Keturakio, Vaidoto Daunio, Alekso Dabulskio, Dalios Teišerskytės, Vlodo Braziūno ir kitų rašytas laiškas. Šie rankraščiai leidžia žvilgtelėti į literatų, žurnalistų kasdienybę, konkurenciją, kūrybinius ieškojimus ir kelią į pripažinimą.

Los Angeles, 1983, I. 6.
 Tai jau Nauji Metai čia!
 Dėkui, Baliui, už kalėdinis poezijos pluoštą - taip
 lengvas ritmas, taip lakus žodis, tikrai šventiškas -
 nuotaikos sparnais skraidina; „dangiškes ugnis“ -
 Poerija - tavo palaime ir kumbyje patiegi. Tai pasau-
 kimas sekti paskui savo talentą žvaigždė ir kas kumpis
 gyvenimą, dūnom išpuosti... Tegul ta žavesio lips-
 ma niekadus neįspūsti. Galia, mūsų išviejų poezij
 gyvybiškai įvairančių ir brangiamečių neperdai-
 grūdisia liks...
 Dar sveikinu ir ne jelpotenu svyretelėjim. Šis
 miti mūsų skaitytojai dar įkandė, todėl pravartu
 ir rašyti. Kaip pažartai, panašius konkursus
 komisijos „neturi laiko“ daug gylinti ir sprendim
 is „pirmo perskaitymas“. Literatūrinis stilius
 atitinkam žavesis būtų, maždaug pirmų vietų.
 Klėvas ir stiprybi - taip ir ryški kompozicija rečiau
 gyvena, kasdieniška paprastos stilius, trumpai ir
 aiškiai dėstoma, dar su gudria vėlyba, tad visu tai
 lengvai smigo skaitytoji. O tasai m. 1 pat
 nilymanimas! nei literatūriškai serito, reikliai at-
 sijeto stilius, nei bent kiek grovesnio kompona-
 rimas, nei pagr. motyvo stipriai paglundino, tikti
 grai kalbava. Iš tiesų žodum, kuris dar buvo to
 rankraščių? Žmonės jelpotenu mėpta, tai daug
 vėlybai virškinamas žanras, kai vėlybomis
 apėptai rinktaji žodis kumpai beveik visiška
 mblėso.
 Būk sveikas ir vis taip jaunatvirkai kūrybiškai,
 būkmai žmogumi visus šiuos metus su mielais
 šaiviskais! (Manau taip gebrai ir išvėrai kuni poezij,
 net išvėri vis dar tobulai, kad - Dievas davė gerą žmogų,
 tiesa?).

4 pav. Petronėlės Orintaitės laiškas Baliui Auginui. Los Angeles (JAV), 1983 m. sausio 6 d.

Išėjimos dalia kurį laiką atsispindėjo tik keliuose Eduardo Cinzo, Henriko Nagio, Jurgio Jankaus, Leonardo Andriekaus laiškuose. Ši tema sodriai papildyta 1999–2002 m., kai šiauliečių Olgos Čapkevičienės, Dalios Striogaitės pastangomis iš JAV buvo gauta Petronėlės Orintaitės ir Balio Augino 1979–1999 m. susirašinėjimo medžiaga, atskleidžianti „nepamiršamos Mokytojos“ ir mokinio bendravimą (4 pav.). Taip pat 1969–1998 m. B. Auginui siūsti tokios pat lemties rašytojų Alės Rūtos, Petro Babicko, Kazio Barėno, Bernardo Brazdžionio, Česlovo Grincevičiaus, Prano Naujokaičio, Alfonso Šešplaukio, Leonardo Žitkevičiaus, redaktoriaus Antano Kučio, mokytojo vydūnisto Antano Krauso laišakai, sveikini- mai, aerogramos.

Paskutiniai laišakai į muziejų pateko 2006 m., kai aktorė Silvija Povilaitytė padovanojo Juozo Jaro jai 1993–1996 m. dedikuotų eilėraščių, laiškų. Ne vienas puslapis buvo primargintas ligoninės palatoje ar sanatorijoje. Tačiau šiuos rankraščius, poeto jautriai įvardytus „Tai – mano gyvenimas“, dovanotoja leido publikuoti tik po jos mirties. Tokia „gražiosios moters“ sąlyga.

Teisybės dėlei prie apžvelgtojo literatų epistolinio palikimo reikėtų priskirti dar 359 Vlado Putvinskio-Pūtvio, Šaulių sąjungos steigėjo, laiškus³, kurių dauguma iš 1990–1992 m. iškasto archyvo. Tačiau šįkart telieka jie valstybės kūrimosi istorijos tyrinėtojams.

Muziejuje rūpinamasi įvairiopa epistolinio pavel-

do sklaida: smalsesnieji laiškus gali paskaityti poeto Jovaro memorialinio namo ekspozicijoje „Literatūros kūrėjų pasaulis ir likimai“, moksleiviams čia vedama edukacinė programa apie Žemaitės laiškus, įvairiems rašytojų jubiliejams paminėti rašomi straipsniai, pranešimai, rengiamos parodos ir lankstinukai.

Nuorodos

¹ Vanagas V. Lietuvių rašytojų sąvadas. 2-asis patais. ir papild. leid. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996. 652, [1] p.

² Lietuvių literatūros enciklopedija. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 264.

³ Vlado Putvinskio-Pūtvio laišškai / sudarytoja ir redaktorė I. Nekrašienė. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla, 2003, p. 9.

LETTERS WRITTEN BY THE WRITERS AT ŠIAULIAI AUŠROS MUSEUM

Gražina Narbutaitė

Šiauliai Aušros Museum

Šiauliai Aušros Museum's collections store although not especially rich, but attracting attention epistolary heritage of writers, literary researchers, critics, translators, publicists, and litterateurs. More than 1 000 of sent by them letters, cards, postcards, telegrams and respondents' answers during the period of 1897–1999 are not just an object of research, a witness of the past, but is also considered to be a valuable part of literary heritage.

The literary gold fund of the Museum are the collections of Žemaitė, P. Višinskis, Šatrijos Ragana, G. Petkevičaitė-Bitė, M. Untulis, picked up during an Interwar Period.

In the 8–10th decades of the 20th century, together with the heritage of sisters Požėlaitės, V. Vaitekūnas, A. Ulpis, also the letters written by writers and re-

flecting the interests and relations between the pen-friends, found their way to the Museum. The collection of letters sent for M. Grigonis in 1920–1937 is the distinguished one as well.

The biggest literary collection at Šiauliai Aušros Museum is a collection of Jovaras, one of the most popular poets of the early 20th century, stored at his memorial house since the year 1986. The survived letters of the poet from 1944–1960 are mostly dedicated for close to him persons. The exhibits related to other writers and Šiauliai city, are stored here as well. From the more distinctive epistolary materials there could be mentioned those of the exile writers B. Auginas and P. Orintaitė (1969–1999), collections of R. Palekaitė, E. Matuzevičius, or the latest ones – of V. Šoblinskaitė and J. Jaras.

„STEBINANČIAI NAUJAS IR ORIGINALUS ATĖJO Į MŪSŲ LITERATŪRĄ“: APIE POETĄ, VERTĖJĄ KLEOPĄ JURGELIONĮ

Violeta Aleknienė

Kupiškio etnografijos muziejus

Kleopas Jurgelionis – lietuvių išeivijos poetas ir kalbininkas, vertėjas ir kritikas, redaktorius ir valstybės tarnautojas. Šio žmogaus gyvenime ir kūryboje liko daug neatskleistų paslapčių. Nors jis save išbandė daugelyje veiklos sričių, tačiau originaliausiai atsiskleidė literatūroje.

Apie jo, kaip visapusiškai talentingo žmogaus, gyvenimą ir kūrybą iš tiesų nedaug rašyta. Manoma, kad tam įtakos turėjo gyvenimo ir kūrybinės minties atsiskleidimas svetimose žemėse, toli nuo gimtosios Lietuvos.

K. Jurgelionio palikimas ir kiti šaltiniai apie jį yra saugomi Maironio lietuvių literatūros muziejuje. Rinkinį sudaro: knygos (3 vnt.), eilėraščių, straipsnių, vertimų rankraščiai (107 vnt.), atsiminimai ir straipsniai (3 vnt.), laišakai Karoliui Račkauskui-Vairui (58 vnt.), Antanui Vaičiulaičiui (17 vnt.), Unei Babickaitėi (10 vnt.), fotonuotraukos (3 vnt.), dailės kūriniai (2 vnt.), spaudiniai (3 vnt.).

Straipsnio tikslas – remiantis įvairiais šaltiniais, geriau atskleisti Kupiškio krašte gimusio ir augusio K. Jurgelionio asmenybę. Surasti naujų faktų, įvertinti jį kaip žmogų ir literatą padėjo minėti laišakai, vienintelės poetą mačiusios ir pažinojusios dukterėčios Almos Kučinskaitės-Šileikienės prisiminimai, išlikusi kita medžiaga.

K. Jurgelionio kūrybos palikimas yra negausus, tačiau įvairus ir reikšmingas lietuvių kalbai ir literatūrai.

Tolėliau nuo Lėvens ir Mituvos upės santakos, Kupiškio r., Virbališkių k., valsčiaus raštininko Jono Jurgelionio ir Marijonos Jasiūnaitės-Jurgelionienės šeimoje 1886 m. sausio 1 d. gimė sūnus Kleopas. 1971 m. išleistoje knygoje „Lietuvių literatūros kritika“ rašoma, kad J. Jurgelionis gimė Panemunėlyje. Čia jo gimimo vieta buvo sutapatinta su tėvo gimtine.

Buvusi Virbališkių aštuonmetės mokyklos mokytoja Danutė Sokienė prisimena iš kartos į kartą per-

1 pav. Virbališkių valsčiaus pastatas, kuriame gimė Kleopas Jurgelionis

2 pav. Kleopo Jurgelionio tėvas Jonas Jurgelionis. Apie 1907 m.

3 pav. Kleopo Jurgelionio motina Marijona Gasiūnaitė-Jurgelionienė. Apie 1936 m.

duodamus prisiminimus apie šią šeimą: „Raštininko Jono Jurgelionio šeima gyveno pasiturinčiai. Vieno valsčiaus pastato gale buvusi kanceliarija, o kitame gyveno raštininko šeima. Čia Marijona Jurgelionienė pagimdė pirmą dukrą. Mergaitė greitai mirė. Motina išvažiuodama iš kaimo ant kapo pastatė kryžių ir padovanojo tiūlius.“¹

Šviesūs tais laikais buvo poeto tėvai. Tėvas kilęs iš Miesteliškių k., kuris buvo greta Panemunėlio miestelio (Rokiškio r.). Vėliau K. Račkauskui-Vairui Kleopas rašys: „Tėvas mokėsi toj pačioj raštininkų mokykloje, kurioje mokėsi būsimasis vyskupas Antanas Baranauskas, būtent Rumšiškėse. Man gimus tėvas buvo pisorium Virbališkiuose, Panemunėlyje ir Aknystoje. Kol mano tėvas buvo pisorium, mes turtingai gyvenome, turbūt lyginomės su klebonais.“²

Motina – vienturtė Moškėnų k. (Rokiškio r.) valakininko S. Jasiūno dukra, dievobaiminga moteris, sugebėjusi sklandžiai reikšti mintis, buvusi garsaus kupiškėno kunigo Jono Katelės, išmokusio visą Panemunėlio parapiją skaityti ir rašyti, mokinė.

Apie 1889 m. Jurgelionių šeima sugrižo į Panemunėlį. Čia, prie Nemunėlio upės, netoli garsaus sėlių genties Moškėnų piliakalnio, esančiame vieniemyje prabėgo poeto vaikystė. Jis buvo mylimiausias motinos tėvo S. Jasiūno anūkas. Prisiminimuose K. Jurgelionis rašė: „Visa Lietuva atminty sutelpa mano senelio namuose... Aš labai džiaugdavaus, kada jis leisdavo man eiti su juo į laukus arti ir sėti...“³

Gal todėl senelis prieš mirdamas savo ūkį užrašė vyriausiajam dukros sūnui, aštuonerių metų Kleopui. Kadangi poetas anksti išvyko iš tėvynės, ūkis atiteko

jauniausiajai jo seseriai Julijai.

Raštininko darbas Rusijos valdomoje Lietuvoje nebuvo nuolatinis. J. Jurgelionis su šeima iš Panemunėlio išsikėlė į Aknystą, į pusiau lietuvišką, pusiau latvišką valsčių Latvijos pasienyje. „Po dviejų metų mes vėl turėjome kraustyti ir iš Aknystos, ir neturėjome kur kraustyti. Moškėnuose pas senelį turėjome prisiglausti visa mūsų šeima, aš buvau išsiųstas Panemunėlinį mokyklą. Vėliau Rokiškyje mano tėvas tarnavo kaip paštininko padėjėjas. Mūsų gyvenimas pasidarė vargingas, šeima didėjo.“⁴

Jurgelionių šeimoje augo trys sūnūs – Kleopas, Alfonsas, Antanas ir keturios dukterys – Elena, Stefanija, Bronislava, Julija.

Kai būsimasis poetas buvo Rokiškio pradžios mokyklos baigiamosios klasės mokinys, tėvas neteko vietos Rokiškyje ir 1896 m. su šeima išvažiavo į Petrapilį. Išvykimo priežastis – rusų valdžios išleistas įsakymas, draudęs katalikams raštininkauti. Norėdami dirbti Lietuvoje, valstybės tarnautojai turėjo tapti stačiatikiais arba keltis į Rusiją. Dar prieš išvykstant į Petrapilį, mirė senelis S. Jasiūnas. K. Jurgelionis prisimena: „Vieną šaltą dieną po naujų metų iš Moškėnų atvažiavo senelio sena šeiminkė. Ji pranešė, kad senelis sunkiai serga. Gal mirs. Mano motutė apsverkė ir greitai pradėjo rengtis į kelionę su visais vaikais. Tik aš negalėjau važiuoti be leidimo nuo mokytojo. Nubėgęs mokyklon paprašiau leidimo. Man leidimo mokytojas nedavė.“⁵

Išvažiavus motinai, devynerių metų vaikas pėsčias nukeliavo į Moškėnus. Senelį anūkas dar rado gyvą, bet po valandos jis mirė. Vėliau poetas prisi-

4 pav. Jurgelionių šeima. Pirmoje eilėje iš kairės sėdi: Kleopas Jurgelionis, tėvas Jonas Jurgelionis, dukra Julija, motina Marijona Jurgelionienė, dukra Elena Jankauskienė. Antroje eilėje iš kairės: sūnus Antanas, dukra Bronislava, sūnus Alfonsas, dukra Stefanija, dukters Elenos vyras Jurgis Jankauskas. Petrapilis, 1905 m.

minimuose apie senelį rašė: „Tuomet jo asmenybė, šviesi, tvirta ir maloni, gal dar daugiau man reikštų ir dar giliau įskiepytų į mane per medžio šaką tekančiais syvais visą tą gerumą ir prakilnumą, kurį tęsti aš norėčiau, žiūrėdamas į saulę.“⁶

Prieš išvažiuodami į Petrapilį, Jurgelioniai Moškėnų k. esantį senelio ūkį išnuomojo. Imperijos sostinėje J. Jurgelionis dirbo raštininku notaro Klokočio kontoroje. Paskui raštininkavo Romos katalikų Morigiliovo arkivyskupijos konsistorijoje. Ši įstaiga buvo pusiau valdinė, įsikūrusi buvusiam rusų didiko ir poeto Gavrilo Deržavino namuose, Fartankos g. 118. Jurgelionių šeima gyveno valdiškame trijų kambarių bute, kalbėjo lietuviškai ir lenkiškai.

Petrapilyje visi raštininko šeimos vaikai buvo leidžiami į gimnaziją, bet dėl finansinių sunkumų ne visi ją galėjo baigti. Vyresniojo sūnaus Kleopo mokslai užsibaigė 7 klasėje: „Septintos klasės su mažumu nebaigiau, nes dėl mano didelio iškalbumo St. Kairys savo „magiška“ galia ištraukė mane dirbti Lietuvos revoliucijos dirvoj...“⁷ Pirmąjį eilėraščių K. Jurgelionis parašė lenkiškai, dar besimokydamas gimnazijoje.

Smalsų, gabų, bet gana santūrų gimnazistą į Petrapilio lietuvių veiklą įtraukė didesnę visuomeninę patirtį turėjęs būsiamasis kalbininkas Kazimieras Būga.

K. Jurgelionis, Augustinas Valdemaras ir kiti imlesnio proto jaunuoliai vakarais rinkdavosi pas Dvasinės akademijos prof. Kazimierą Jaunių, artimai bendravusį su K. Būga. Kalbos žiniomis K. Būga da-

lijosi su K. Jurgelioniu. Jis taisė Kleopo tarminę tartį, ruošdamas jį aktorystei. Pirmą kartą K. Jurgelionis suvaidino Prano Vaičiūčio versta Aleksandro Puškino „Šykštųjų riterių“ ir Adomo Varno liudijimu, greitai iškilo kaip Petrapilio lietuvių scenos žvaigždė. Apie jauno gimnazisto talentą knygoje „Lietuvių teatras Peterburge“ rašė Balys Sruoga. Pats K. Jurgelionis apie tai kalbėjo 1937 m. laiške K. Račkauskui-Vairui: „Profesorius B. Sruoga bandė būti objektyvesnis rašydamas apie Lietuvių teatrą Peterburge. Bet jis labai kvailai pasitikėjo tik protokolais. Jis nesivadovavo net laikraščių recenzijomis mūsų teatrų vakarų. Todėl jis nematė didžiausio spektaklio, kurį sutaisė Peterburgo lietuviams gimnazistas K. Jurgelionis...“⁸

1905 m. lietuviai Petrapilyje pastatė pjesę „Mindaugas“. K. Jurgelionis vaidino karalių Mindaugą. Į vaidinimą buvo įtraukti ir kiti lietuviai studentai – „Ernestas Galvanauskas (vėliau buvęs Lietuvos premjeras) vaidino kunigaikštį Daumantą, Mikas Bliūdžius (Raulas) vaidino Liutavarį...“⁹

Petrapilyje besikaupiančios revoliucinės nuotikos, emocingos kalbos prieš carą, rusų-japonų karą, galiausiai tėvo atleidimas iš geros raštininko vietos įsuko K. Jurgelionį į 1905 m. politinius įvykius. Bet nei tuometinė veikla, nei sėdėjimas Vilkaviškio kalėjime, nei bendravimas su socialistais Kleopo nepadarė tikru revoliucionieriumi. Tik laikinai emocijos valdė protą. Apie tai jis yra rašęs: „Prisimenu, tai buvo Petrapilio gimnazijų mokinių revoliucija, kurios vadovu ir dažniausiu kalbėtoju buvau aš. Gimnazistai buvo

parengę galvas už mane guldyti. Vardai Lenino, Plechanovo, Trockio jiems nieko nereiškė...¹⁰

Atsisakęs laikyti baigiamuosius egzaminus, K. Jurgelionis parvyko į Lietuvą dirbti agitatoriumi. „Tuo tikslu buvau Vilniuje, buvau Kaune ir pagalbos buvau išsiųstas į Kauno apskritį agituoti už socialdemokratų partijos kandidatus į Dūmą... Bet šis periodas mano gyvenime tikrai nebuvo mano „mokslinimosi periodu.“¹¹

Šiauliuose darbininkai vienbalsiai išrinko K. Jurgelionį atstovu į Vilniaus seimą. Tačiau jis į Vilnių važiuoti negalėjo, nes neturėjo pinigų. „Todėl atsistojęs pareiškiau, kad branginu suteiktą man garbę, bet dėl lėšų stokos negalėsiu vykti Vilniun. Savo vieton perstatau gerbiamą generolą Babianskį. Po to su ovacijomis gen. Babianskis buvo išrinktas vienbalsiai“¹², – rašė laiške K. Račkauskui-Vairui.

K. Jurgelionis liko gyventi Šiauliuose, nes turėjo dirbti agitacinį darbą. Šalia Zubovo alaus daryklos jis išsinuomuoja mažytį kambarėlį su lova už 10 rublių per mėnesį. S. Kairys jam mokėjo algą – 1 rublį per dieną. K. Jurgelionis dažnai važinėjo po Panevėžį, Raseinius, Radviliškį, Žagarę, Telšius, Joniškį. Visur prisistatydavo Motiejaus Šiugždos slapyvardžiu. Daug bėdos su Šiugždos slapyvardžiu jis pasidarė Vilkaviškio kalėjime. Kalėjimas pakeitė visą būsimo poeto gyvenimą. Vienatvė ir nelaisvė ugningų kalbų sakytoją vėl sugražino prie poezijos. Poezijos rinkinyje „Glūdi liūdi“ pirmas eilėraštis yra „Kalėjime“, rašytas 1907 m. Iš kalėjimo pavyko pabėgti. Pabėgimą į Kazio Griniaus namus, netoli Marijampolės, suorganizavo Vladas Požėla. Ten pailsėję ir susigydę kojas, jie grįžo į Vilnių. Čia kuriam laikui K. Jurgelionį priglaudė Antanas Smetona. Vėliau Kleopas sugrįžo į Petrapilį. Tėvų namuose gyventi negalėjo, tad laikinai apsistojo pas brolius Biržiškas.

Laikas bėgo, reikėjo grįžti į realų gyvenimą ir prie mokslų. Norėjo studijuoti lyginamąją kalbotyrą, bet Petrapilyje tam nebuvo galimybių. Todėl su žmona Marija Bernotaityte išvyko į Paryžių, kur jauną šeimą priglaudė Kleopo sesuo E. Jankauskienė. Kaip tik tuo metu Škotijoje, Bellshillio apylinkių anglies kasyklose, dirbę lietuviai sumanė leisti laikraštį ir pakvietė K. Jurgelionį redaktoriumi. Jis kvietimą priėmė. Naujas laikraštis „Rankpelnis“ buvo nedidelės apimties ir ėjo tik metus. Lietuvių angliakasių bendruomenė buvo susiskaldžiusi – vieni jų, pabėgę nuo caro valdžios, pritarė K. Jurgelionio idėjoms, kiti kovos su carizmu nepalaikė. Buvo net toks atvejis, kad vieną naktį į redaktoriaus butą pasipylė akmenys.

„Škotijoje gimė sūnus Vladas. Žmona su Vladu grįžo Peterburgan, aš išvykau į Krokuvą mokyti filologijos. Krokuvos Jogailos universitete laikinai man teko būti prof. Jono Razvadovskio mokiniu. Jis man

buvo labai draugiškas tik todėl, kad aš buvau lietuvis. Metams einant galop jis mane pasišaukė ir pasakė, kad aš turiu parašyti apie savo tarmę. Aš paminėjau, kad galėčiau aprašyti savo fonetiką, tai yra Panemunėlio tarmės fonetiką.“¹³

Per tris mėnesius parašė trumpą traktatą „Panemunėlio tarmės fonetika“ lenkų kalba ir įteikė profesorui. Po savaitės jį pasišaukęs, J. Razvadovskis tarė: „Dabar eisime prie svarbiausio dalyko, tu turi parašyti lietuvių kalbos gramatiką. Aš labai nustebau. Bet, tariau: – aš dar per trumpai mokausi, kad tokį didelį darbą apsiėmus.“¹⁴ Profesorius liepė dirbti ir nenuleisti rankų. Vėliau išaiškėjo J. Razvadovskio tikslas – jis norėjo išauginti lietuvių kalbos katedros profesorius. Jogailos universitete šią katedrą buvo įkūrę lietuvių bajorai Aleksandras Sinkevičius ir Stasys Vitkevičius. Iš pradžių šias pareigas universiteto vadovybė siūlė K. Jauniui, bet jis pasiūlymo atsisakė.

Jurgelionių šeima Varšuvoje pritrūko lėšų. „Taigi tuo baisiu laiku atėjo mums pagalba iš Amerikos nuo Karolio Račkausko, nuo seno draugo. Jis man parūpino „Šipkartį“ ir kelionės pinigus atvykti į Ameriką.“¹⁵

Palikęs žmoną su sūnumi Krokuvoje, Kleopas išvyko į Ameriką. K. Račkauskas-Vairas savo bičiuliui padėjo įsidarbinti raidžių rinkėju jo vadovaujame „Lietuvių laikraštyje“. Susirgus draugui, kelis laikraščio numerius redagavo Kleopas. 1910 m. Jonas Šliūpas Serantone pradėjo leisti žurnalą „Laisvoji mintis“. Dirbti į žurnalą pakvietė K. Račkauską-Vairą ir K. Jurgelionį. Bet tarp K. Jurgelionio ir J. Šliūpo perbėgo juoda katė. J. Šliūpui nepatiko, kai Pranas Gustaitis pasiūlė šelpti Krokuvoje besimokantį Kleopą, jis apkaltino šiuos du jaunus vyrus esą jie norėję pinigus panaudoti partijos reikalams. Dirbdamas „Laisvojoje mintyje“, K. Jurgelionis parašė studiją apie poetą Vienažindį ir jo dainas. Kai iš Lietuvos rinkti aukų atvyko kunigai Juozas Tumas-Vaižgantas ir Algirdas Olšauskas, jis apie tai išspausdino straipsnį žurnale „Laisvoji mintis“. Tai vėl nepatiko J. Šliūpui ir jie susibarė.

A. Olšauskas pakvietė Kleopą atvykti dirbti į Čikagą laikraščio „Lietuva“ redaktoriumi ir pažadėjo mokėti 16 dolerių per savaitę.

Amžininkai yra rašę, kad A. Olšauskas pasiūlęs naujam savo laikraščio redaktoriui išleisti „Lietuviškąją enciklopediją“. Pats Kleopas laiške K. Račkauskui-Vairui apie tai pasakojo: „Paskui aš sumaniau leisti Lietuvių Enciklopediją ir Olšauskas priėmė mane kaip Enciklopedijos redaktorių su ta pačia 16 dolerių į savaitę alga. Aš pasikviečiau ne mažiau kaip 30 žinomų man Lietuvoje mokslininkų, savo šaknų žmonių.“¹⁶

Religinių temų redaktoriumi sutiko būti Adomas Jakštas-Dambrauskas. Dirbti prie minėto leidinio pa-

noro K. Jurgelionio pakviesti Antanas Lalis, Juozas Laukis, kun. A. Raupas. Rengiant Lietuvos geografinių objektų aprašus, nesutapo K. Jurgelionio ir rašytojo J. Laukio mintys. J. Laukis labai išplėtė aprašus: „Pagal eilučių skaičių A. Olšauskas jau privalėjo sumokėti ne mažiau kaip 10000 dolerių. Aš negalėjau visai atmesti Laukio rankraščio.“¹⁷

Po šių nesutarimų A. Olšauskas juos abu išmetė iš darbo. Taip žlugo enciklopedijos projektas.

1913 m. likęs be darbo K. Jurgelionis kreipėsi į laikraščio „Draugas“ redaktorių kun. Antaną Kaupą siūlydamasis būti net raidžių rinkėju. A. Kaupas draugui užleido savo vietą. Po A. Kaupo mirties K. Jurgelionis ėmėsi to paties darbo laikraštyje „Jaunoji Lietuva“. Bet vėl neilgam, nes leidėjui Jonui Tananevičiui bankrutavus laikraščio leidyba nutrūko. Dėl to paties žmogaus kaltės liko neišleistas Kleopo paruoštas anglų-lietuvių ir lietuvių-anglų kalbų žodynas.

1913 m. gegužės mėn. Čikagoje išėjo K. Jurgelionio „Mįslių knyga“. Apie šią knygą gerą atsiliepiamą parašė B. Sruoga, tačiau kaip aiškėja iš Kleopo laiško K. Račkauskui-Vairui, Vokietijoje „perskaitęs tokią tai mistišką knygelę apie mįslių kilmę, savo pirmąjį straipsnį apie mano mįsles pataisė, sakydamas, kad aš neskaitęs svarbios mistiškos knygelės vokiečių kalboje“¹⁸.

Kilus Pirmajam pasauliniam karui, K. Jurgelionis parašė brošiūrą apie Lietuvą anglų kalba. Įsilydinti leidinuką, Amerikoje gyvenantys lietuviai turtingai aukojo po 500 dolerių. Tos aukos buvo perduodamos Raudonajam Kryžiui Lietuvai pagelbėti. Turėdamas puikią iškalbą, karo metais angliškai pasakė daugybę kalbų lietuvių kolonijose. Apie tai laiške K. Račkauskui-Vairui rašė: „Kada turėjom pasitikti Bachmetievą, Kerenskio ambasadorių, ir remti Kerenskio karą, ir kaip amerikoniška spauda mano kalbą iškėlė į padanges ir padarė didelius veiksmus einant prie taikos, ir tai yra istorijos faktas. Tas faktas buvo svarbiausias įgyvendinant mūsų paliaubas pabaigoj 1917 metų, o 1918 m. pasirašant taikos sutartį tarp Rusijos ir Vokietijos. Čia prisidėjo ir mano prakalba, pasakyta 1917 m.“¹⁹

Po karo poetas aktyviai dalyvavo Amerikos lietuvių Vilniui vaduoti sąjungos veikloje. Kilus Antrajam pasauliniam karui, būtent pas jį atsidūrė sąjungos kasa su 16 000 dolerių. „Amerikoje atsiradusi Jadvyga Tūbelienė pareiškė pretenzijų, kad tie Vilniui vaduoti skirti pinigai būtų jai perduoti, nes ji esanti Lietuvoje veikusios Vilniui vaduoti sąjungos tituluota pareigūnė.“²⁰ K. Jurgelionis pinigų nedavė.

Kaip subrendęs poetas K. Jurgelionis atsiskleidė 1916 m. išleidęs vienintelį poezijos rinkinį „Glūdi liūdi“. „Jam būdingas turinio ir formos darnumas, kalbos kultūra ir estetinis apdairumas. Jo poezijos nuotaika

įvairuoja nuo rimtų ir susimąsčiusių ligi grakščių ir žaismingų posmų“²¹, – taip poeto „iš Dievo malonės“ kūrybą apibūdina Juozas Švaistas. Poezijos rinkinyje randame reikšmingą autoriaus prakalbą. Vertindamas savo kūrinių naują formą ir harmoniją, K. Jurgelionis pripažįsta, kad dauguma jų yra nepavykę. Savikritika rodo didelę autoriaus poetinę kultūrą. Išsamiai poeto gyvenimą ir kūrybą aprašė Benediktas Babrauskas straipsnyje „Nepažintas poetas, nesuprastas žmogus“, skirtame jo 70 metų jubiliejui. B. Babrauskas, ilgą laiką buvusio išeivijoje veikusios Rašytojų draugijos pirmininku, poetas asmeniškai nepažinojo, tačiau žinių apie save jam pateikė. Šį savo gyvenimo ir kūrybos apžvalgininką K. Jurgelionis prisimena laiškuose K. Račkauskui-Vairui: „Bet aš labai vertinu tą straipsnį dėl Babrauskos gilaus pažinimo poezijos bendrai. Jo pasakytas pastabas mano eilėms iš „Glūdi liūdi“ ir jų pasirinkimas rodo, kad jis pažino mano eiles iš padugnių...“²²

Gavęs darbą teismo įstaigoje, K. Jurgelionis nutarė studijuoti teisę. 1919 m. baigė De Paulo universitetą Čikagoje ir įgijo teisės bakalaurą laipsnį. Iš tiesų advokatauti jam sekėsi sunkiai. Sąžiningumu ir teisingumu pasižymėjęs Kleopas padėjo lietuviams išvengti karinės prievolės. Tautiečių geradaris neteko darbo ir buvo suimtas. Turtingi pažįstami JAV lietuviai sumokėjo 10 000 dolerių ir išgelbėjo advokatą.

Kūrybinėje veikloje būta ir staigių posūkių. Vieną dieną su draugais stebėtos arklių lenktynės paskatino susidomėti šių gyvulių prigimtimi, anatomija. Taip atsirado žirgininkystei skirtos knygos. Už pirmąją gavo 5 000 dolerių honorarą.

Dvejus metus dirbdamas „Naujienu“ laikraščio vedėju, rėmė gabius jaunus rašytojus. Tokiu būdu padėjo B. Sruogai, tuo metu gyvenusiam Vokietijoje.

Pradėjęs ketvirtą dešimtį, ėmė tolti nuo literatūros. Tačiau tai nereiškė, kad jis užgeso kaip vertėjas ir rašytojas. Tuo metu jis „Steigė kursus, skaitė paskaitas, dalyvavo įvairiose draugijose, sakė įvairiausiom progom iškilmingas kalbas...“²³ Nepamiršo ir saviveiklos, režisavo veikalus „Birutė“ (1932), „Raganius“ (1933) ir paties parašytą komediją „Kompanija“. „Saviveiklai K. Jurgelionis aukojo visą savo laisvalaikį, savo poetinius sugebėjimus ir, žinoma, pinigus.“²⁴

1930 m. K. Jurgelionis parašė radijo vaidinimų ciklą „Makalų šeimyna“. Vaizdeliai, per radiją vaidinti nuo 1930 iki 1940 m., tautiečių buvo labai mėgstami. 1938–1941 m. jis redagavo laikraštį „Tėvynė“ ir daug dirbo: rašė įvairius straipsnius, skelbė tautosaką, prisiminimus.

Labai ilgai K. Jurgelionis nieko nežinojo apie savo artimuosius Lietuvoje. Ypač jį domino senelio S. Jasiūno vienkiemio Moškėnuose likimas. Tėvai vieni nepajėgė tvarkyti ūkio. Viskuo rūpinosi dukters

5 pav. Alma Kučinskaitė-Šileikienė – Kleopo Jurgelionio sesers Julijos dukra

Julijos vyras Antanas Kučinskas. J. ir M. Jurgelioniai iki savo mirties su pertraukomis gyveno pas dukrą Juliją ir sūnų Antaną. „Senelis Jonas Jurgelionis labai mėgo groti fortepijonu. Labai daug rūkė. Močiutę Marijoną Jurgelionienę matydavau sėdinčią su maldaknyge ir rožančiumi rankose troboje arba verandoje. Ji meldavosi už savo vaikus. Aš dar buvau per maža jos klausinėti apie gyvenimą“²⁵, – pasakoja anūkė A. Kučinskaitė-Šileikienė.

K. Jurgelioniui surasti savo artimuosius padėjo į Potsdamą 1945 m. atvykęs JAV prezidentas Haris Trumenas. Prieš kelionę poetui pavyko susitikti su prezidentu. Jis paprašė jo rašytą laišką perduoti Stalinui. Dar nespėjęs H. Trumenui sugrįžti iš kelionės, oro paštu K. Jurgelionis gavo laišką iš brolio Antano, o vėliau sulaukė atviruko iš motinos.

Po trisdešimties tylėjimo metų vėl grįžo prie mėgstamo literatūrinio darbo. Kodėl tiek tylėjo? Susipažinus su jo kūryba ir gyvenimu, peršasi mintis, kad ši maištaujanti asmenybė kitų už Atlanto gyvensių tautiečių liko nesuprasta. K. Jurgelionio filosofija niekam nerūpėjo, o poezija nesulaukė įvertinimo.

Nuo 1951 m. K. Jurgelionis gyvai įsitraukė į išėivijoje atkurtos Lietuvių rašytojų draugijos veiklą, ėmėsi labai didelio, kilnaus, reikalingo darbo – pradėjo versti į lietuvių kalbą XII a. persų poeto Omaro Chajamo poeziją. Su poetu bendravusių žmonių tai nenustebino. Kaip vertėjas jau buvo pagarsėjęs 1915 m. išleistu Viljamo Šekspyro „Makbeto“ vertimu. Dar didesnio pripažinimo sulaukė jo išverstos indų poeto Rabindranato Tagorės poezijos rinkinys „Gintanžali“. Vertimai buvo skambūs, kalba gana taisyklinga. Nuo to laiko R. Tagorės kūriniai imti versti į daugelį kalbų ir plačiai išgarsėjo. 1914 m. iš anglų kalbos K. Jurgelionis išvertė keliolika „Sodininko“ ir „Gintanžali“ skirsnų ir juos išspausdino žurnale „Jaunoji Lietuva“.

Kaip poetas vertino savo gyvenimą ir paskutiniųjų dešimtmečių kūrybą, sužinome tik iš jo laiškų jaunystės draugams K. Račkauskui-Vairui ir U. Babcikaitei, broliui Antanui. Tačiau tęsiant jo gyvenimo tyrinėjimą išryškėja naujų faktų, kūrybos vertinimo kriterijų.

„Lietuviškasis Omaras Chajamas“, – taip K. Jurgelionį vadino paskutiniais gyvenimo metais jo draugai. Tarp Omaro ir Kleopo būta ypatingo ryšio. Kaip ir senasis persų dainius, K. Jurgelionis mėgo raudoną vyną, žvias moteris, smagų, kartais nerūpestingą gyvenimą. O. Chajamo „Rubajatus“ poetas vertė 25 metus, bet iki savo mirties jų nepublikavo. Laikė tarytum paslapyje. Po mirties liko keli dideli rankraščių sąsiuviniai. Jų kopijas padarė K. Račkauskas-Vairas, kuriam autorius buvo nusiuntęs rankraščius. Kas K. Jurgelioniui buvo O. Chajamas ir jo poezija, jis pats atsakė laiške bičiuliui Karoliui: „Omaro Chajamo eiliavimas, jo filosofija, jo kova su Mahomedu, jo gyvenimo moterų ir jų teisių, ir jų laisvės – tai viskas yra vieno tik Omaro ir filosofija, ir tikėjimas, ir poezija. Aš suprantu Omarą Chajamą ir deduos suprantas jį geriau už kitus. Bet kada Omaras kovoja su Mahomedu ir pajuokia jo rojų, aš savo poezijoje nekovoju su nieku kitu, jei bent su Velniu.“²⁶ Tame pačiame laiške poetas rašo, kad šią knygelę galima išleisti atskiru leidiniu, o jeigu tai neįvyktų, vertimus galima publikuoti kartu su kitais kūriniais: „Padaryk su Omaru kaip tau išrodys geriau: leisti jį kaip atskirą knygelę arba kaip priedą prie mano eilių knygos. Savo eiles aš turėsiu stropiai surinkti – mat yra per laiką išsimėčiusių ir kai kurių negaliu rasti.“²⁷

Apie O. Chajamo poezijos vertimų publikavimą buvo užsiminęs laiške bičiuliui 1934 m. lapkričio 6 d. Tada Kleopas svarstė, ar verta duoti juos spaudai, nes „viena, kad gal ji netinka lietuvių publikai, antra, jei tiktų, tai aš, norėčiau matyti ją išspausdinta „de liuxe““²⁸.

Dirbdamas prie vertimo, kartu rašė eilėraščius ir

ruošė spaudai naują rinkinį, dvigubai didesnę už „Glūdi liūdi“. K. Račkauskas-Vairas su Kleopo broliu Antanu planavo išleisti poeto kūrybos rinktinę. Iš laiškų aiškėja, kad šiame rinkinyje norėta publikuoti „Glūdi liūdi“ eilėraščius ir O. Chajamo poezijos vertimus. Su tuo K. Jurgelionis nesutiko. Jis rašė: „Jūs abu sutikote, kad mano „Glūdi liūdi“ ir Omaras Chajamas sudarys išpūdingą knygą. Bet aš skubu pasakyti: ne-ne-ne. „Glūdi liūdi“ davė garbės mano jaunoms dienoms. Omaras Chajamas, kaip vertimas esąs arabiškos formos, nėra lietuviškas veikalas. Ir jo vertimas priklauso jaunoms dienoms. Dėl tų dviejų veikalų neverta būtų tiek klapato turėti. Mano paskutinių metų kūryba yra nemažai svarbi, kaip „Glūdi liūdi“ ir dar daugiau įneša lietuvių poezijon.“²⁹

K. Račkauskas-Vairas savo bičiuliui nusiuntė knygą „Kupiškėnų senovė“. Ši knyga poetui priminė vaikystę, gimtąją tarmę. „Aš ją perskaičiau ir iš pirmo skaitymo parašiau trumpą recenziją.“³⁰ Šią recenziją norėjo išspausdinti laikraštyje „Vienybė“, bet to padaryti negalėjo, mat su laikraščio vyresnybe susipyko dėl Petro Vaičiūno. Šio konflikto priežastys nėra aiškios. Trumpą „Kupiškėnų senovės“ recenziją pavyko publikuoti Čikagos laikraštyje „Sandūra“, kurią leido ir redagavo Mikas Vaidyla. Kiek vėliau apie „Kupiškėnų senovę“ Kleopas rašė U. Babickaitei: „Tu mane labai palinksminai prakalbėjęs į mane kupiškėniškai. O gal tu skaitei mano recenziją knygos „Kupiškėnų senovė“? Mano keliu einant reikia pradėti pasikalbėjimus kupiškėniškai. Kiti gali pradėti kalbėtis žemaitiškai. Kas kurioj tarmėj gimęs, tas ta tarme turi kalbėti.“³¹ Tuo pačiu priekaištavo Unei, kad ji nesirūpinanti filologija, prašė Lietuvoje surasti filologą, kuris perskaitęs knygos recenziją galėtų pareikšti savo nuomonę.

Aktorė U. Babickaitė kaip nuostabaus grožio ir maištingos sielos moteris žavėjo ne vieną vyrą. Ją mylėti, turėti troško ir K. Jurgelionis. Likimas jų nesuartinio, o tik leido sulaukus brandaus amžiaus dar kartą prisiminti jaunystę. Maironio lietuvių literatūros muziejuje saugomi K. Jurgelionio laišakai U. Babickaitei atskleidžia jų artumą, vienas kito supratimą, pasiilgimą. Galima teigti, kad ir Unei šie laišakai buvo ypač brangūs. Kleopas iš savo jaunystės meilės neprasė atvirumo, o daugiau buvo pats atviresnis, dėkojo už laiškus ir dovanas. Kleopui Unė ne tik laiškus rašė, bet ir siuntė knygas, savo nuotraukas. „Mano miela, brangi šventa Une, Une, Une, Une, Une. Kaip daug laiko prabėgo, o tu, tu vis dar tebesi mano širdyje. Labai ačiū tau už Donelaičio rankraščių knygą, idėjai man juos kasdien grožėtis... Man linksma patirti iš tavo atsiųstų man knygų ir knygelių, kad lietuviškoji dvasia pavergtoj Lietuvoj dar nėra mirusi nei kalboj, nei literatūroj. Kada tebėra maloni, literatūra išreiš-

6 pav. Kleopas Jurgelionis. Florida, JAV, apie 1960 m.

kia gyvingumą lietuvių giminės, o poezija bando eiti Kalėdų Kaukės keliu...“³² Iš tų laiškų paaiškėja, kad Unė ne vieną kartą lankėsi pas K. Račkauską-Vairą, brolių Antaną Jurgelionį. Paskutiniaus gyvenimo metais susirašinėjimas dažnai nenutrūkdavo. „Tu buvai ta, kuri suvedė mane su Karoliu Račkausku. Jis ėmėsi išleisti mano poezijos tomą mano 75 metų gyvenimo sukaktuvių. Prie to prisidėjo ir mano brolis Antanas Jurgelionis. Ilgai susirašinėjau ir mano eilių tomas jau parengtas.“³³ K. Jurgelionis labai norėjo, kad knyga išeitų Lietuvoje, taptų praregėjimo, kultūrinio bendradarbiavimo tarp Amerikos ir Lietuvos simboliu.

Paskutiniuose laiškuose sergančiai Unei bičiulis rašė: „... ak, kaip aš norėčiau būti prie tavo, prie tavo lovos“³⁴, prisiminė skaudžius praeities įvykius ir nusiuntė jai skirtą eilėrašį.

1960 m. gegužės mėn. K. Jurgelionis išvyko gyventi į Kaliforniją. Naujojoje vietoje pagyvenusiam žmogui priprasti buvo sunku. Unei apie tas dienas rašė: „Tu teisingai spėjai, kad mano gyvenimas Kalifornijoje yra ir turbūt visą laiką bus liūdnas, Čikagoje liko mano Lietuva ir platus lietuviškas gyvenimas.

7 pav. Kleopas Jurgelionis su sūnumi Vladu.
Florida, JAV, apie 1962 m.

Man išvažiuojant daugybė draugų turėjo suruošę savo namuose atsisveikinimo vaišes. Gal 100 žmonių mus išlydėjo.⁴³⁵

Savo 75-ąjį jubiliejų poetas be giminių atšventė bendraminčių būrelyje. Sulaukė dovanos ir sveikinimo iš giminių, likusių Lietuvoje: „Mano 75 m. amžiaus sukakties atžymėjimu savieji atsiuntė dovaną – brangios odos portfelį su keletu skirsnių, su užrašu ant brangaus metalo: „Broli Kleopą 75 metų sukakties proga sveikina Loretą, Rita, Julija ir Antanas...“⁴³⁶

Žmona tikėjosi, kad Kalifornijoje Kleopo sveikata pasitaisys, bet būta tik laikino pagerėjimo. Dar paeidavo be lazdos, tačiau dešinėje akyje išsivystė katarakta.

1961 m. spalio 1 d. Dailių menų klubo nariai aplankė poetą namuose Riversaide. Poeto žmona parengė vaišes, kurios vyko jaukioje vakaro prieblandoje, aplinkui kiemą degant fakelams, o nakčiai uždengiant kalnus. Kleopas, padedamas rašytojos Alės Rūtos, perskaitė keliasdešimt O. Chajamo „Rubajutų“ vertimų. Deja, ši prasminga ir išskirtinė šventė K. Jurgelioniui buvo paskutinė.

Talentingo, daugelio taip ir nesuprasto žmogaus – Kleopo Jurgelionio širdis sustojo 1963 m. gruodžio 27 d. 7 val. 45 min. JAV, Kalifornijos vals-

tijoje, Riversaide. Dar prieš mirtį, sunkiai sirgdamas, susitakė su Aukščiausiuoju, iš liuteronų kunigo pastoriaus Carlsono rankų priėmė Šv. Komuniją. Poetas bijojęs mirti, bet priėmęs Šv. Komuniją pasijuto geriau. Visą gyvenimą jis tikėjo Dievą, kokį „sukūrė Tomas Akviniėtis“. Atsisveikinimo apeigos vyko Riversaide, Magnolijų koplyčioje, kurioje velionis buvo pašarvotas ramiai apšviestoje patalpoje, juodame karste. Apeigoms vadovavo Bernardas Brazdžionis. Amerikos lietuvių vardu kalbėjo Petras Luomonas, Petronėlė Orintaitė-Janutienė perskaitė velionio eilėraščių iš knygos „Glūdi liūdi“. Vėliau liuteronų bažnyčioje pastorius Carlsonas atliko laidojimo apeigas ir pasakė turiningą pamokslą. B. Brazdžionis, atsisveikindamas su velioniu, taip apibūdino jo gyvenimą: „Lietuvių rašytojas, poetas, beveik bendradarbis, kultūrininkas Kleopas Jurgelionis, slapyvardžiu pasirinkęs Kalėdų Kaukės vardą, atsiskyrė su šiuo pasauliu Kūčių dienoje, nusimėmė Kalėdų Kaukę prieš pat Kalėdas. Tebūna visų viena prasme.“⁴³⁷

Kremuoti K. Jurgelionio palaikai palaidoti lietuvių kapinėse Čikagoje. K. Jurgelionio vardas Amerikos lietuvių bendruomenėje buvo gerai žinomas. Jis atsiskleidė kaip žurnalistas, teatralas, vertėjas, poetas, visuomenininkas. Vidinį pasaulį geriausiai išreiškė poezija, bet šios prigimties dovanos visapusiškai neišnaudojo. Kasdieninėje aplinkoje išliko lėtas, lipšnus, draugiškas ir staigmenas mėgstantis žmogus, vis norintis pažvelgti nežinomybėn...

O kaip Lietuvoje? Ir čia viskas vyko pavėluotai. Pirmas K. Jurgelionio poezijos rinkinys „Glūdi liūdi“ tėvynėje pristatytas tik 1920 m. Paskui jis pavėlavo su antruoju rinkiniu, kurio net nespėjo išspausdinti. Poetas K. Račkauskui-Vairui apie save gyvenimo saulėlydyje rašė, kad gal bus galima paminėti naujai išleistą rinkinį tik po jo mirties.

Algirdas Gustaitis apie K. Jurgelionį yra pasakęs: „Vargu ar jis pats save suprato, vargu ar mes jį suprasime.“⁴³⁸ Prie tos pačios minties palieku ir aš, poeto gimtojo Panemunėlio krašto žmogus.

Nuorodos

¹ Sokienė D. Prisiminimai. 1996. Kupiškio etnografijos muziejus, b. 112, 1.1.
² Jurgelionis K. Laiškas K. Račkauskui. Čikaga, 1938 10 11. Maironio lietuvių literatūros muziejus (toliau – MLLM) 32233, p. 4.
³ Jurgelionis K. Mano senelis buvo bitininkas ir mudu buvom bičiuliai // Versmė, 2003 vasario 18.
⁴ Ten pat, p. 2.
⁵ Ten pat, p. 3.
⁶ Ten pat, p. 3.
⁷ Jurgelionis K. Laiškas K. Račkauskui. Čikaga, 1960 04 20. MLLM 22223, p. 2.

⁸ Jurgelionis K. Laiškas K. Račkauskui. Čikaga, 1959 06 14. MLLM 22233, p. 2.
⁹ Gustaitis K. Jurgelioniui mirus // Naujienos, 1963 gruodžio 27.
¹⁰ Jurgelionis K. Laiškas K. Račkauskui. Čikaga, 1937 06 18. MLLM 2234.
¹¹ Jurgelionis K. Laiškas K. Račkauskui. Čikaga, 1960 04 20. MLLM 32253.
¹² Jurgelionis K. Laiškas R. Račkauskui. Čikaga, 1959 10 10. MLLM 32232, p. 6.
¹³ Jurgelionis K. Laiškas K. Račkauskui. Čikaga, 1960 04 20. MLLM 32243, p. 6–7.

- ¹⁴ Ten pat, p. 6–7.
¹⁵ Ten pat, p. 10–11.
¹⁶ Ten pat, p. 12.
¹⁷ Ten pat, p. 13.
¹⁸ Jurgelionis K. Laiškas K. Račkauskui. Čikaga, 1959 06 14. MLLM 22223, p. 4.
¹⁹ Jurgelionis K. Laiškas K. Račkauskui. Čikaga, 1959 09 03. MLLM 22225, p. 5.
²⁰ Klauseikis J. K. Jurgelionis – poetas iš Dievo malonės // Naujienos, 1944 kovo 30.
²¹ Ten pat.
²² Jurgelionis K. Laiškas K. Račkauskui. Čikaga, 1961 04 14. MLLM 322245, p. 1.
²³ Jurgelionis K. „Glūdi liūdi“. Vilnius, 1971, p. 12.
²⁴ Ten pat, p. 13.
²⁵ Ručinskaitė-Šileikienė A. Prisiminimai. 2006. KEM, b. 112, l. 3.
²⁶ Jurgelionis K. Laiškas K. Račkauskui. Čikaga, 1960 05 29. MLLM 32223, p. 8.
²⁷ Ten pat, p. 9.
²⁸ Jurgelionis K. Laiškas Račkauskui. Čikaga, 1960 05 08. MLLM 29178.
³⁰ Jurgelionis K. Laiškas K. Račkauskui. Čikaga, 1959 08 27. MLLM 29173.
³¹ Jurgelionis K. Laiškas U. Babickaitei. Čikaga, 1959 12 24. MLLM 29176, p. 1.
³² Jurgelionis K. Laiškas U. Babickaitei. Čikaga, 1958 02 11. MLLM 29176, p. 1.
³³ Jurgelionis K. Laiškas U. Babickaitei. Čikaga, 1960 04 01. MLLM 29172, p. 1.
³⁴ Jurgelionis K. Laiškas U. Babickaitei. Čikaga, 1960 04 25. MLLM 29124, p. 1.
³⁵ Jurgelionis K. Laiškas U. Babickaitei. Kalifornija, Riversaidas, 1961 10 15. MLLM 32267, p. 1.
³⁶ Jurgelionis K. Laiškas K. Račkauskui. Kalifornija, Riversaidas, 1961 09 19. MLLM 32267, p. 1.
³⁷ Jurgelionis K. Laiškas K. Račkauskui. Kalifornija, Riversaidas, 1961 09 19. MLLM 32267, p. 1.
³⁸ Gustaitis A. Mirė lietuviškas Omaras // Naujienos, 1964 vasario 8.

“SURPRISINGLY NEW AND ORIGINAL CAME TO OUR LITERATURE”: ABOUT A POET AND TRANSLATOR KLEOPAS JURGELIONIS

Violeta Aleknienė

Kupiškis Ethnographic Museum

Kleopas Jurgelionis – Lithuanian poet and linguist, translator, critic and editor in exile. His life and creation haven't been broadly researched, mostly for the reason – he did not live in Lithuania.

The paper deals with K. Jurgelionis' personality and introduces his works, referring to different sources.

K. Jurgelionis was born in 1886, January 1, in Virbališkiai village, Kupiškis region. In 1903, he graduated from St-Petersbourg pro-gymnasium, studied philology at Jagiellonian University in Krakow, in 1919 graduated from De Paulo University in Chicago, obtaining bachelor's degree in Law. The greater part of his life, K. Jurgelionis spent in USA, and died there in 1963, December 24.

K. Jurgelionis' creation is not abundant, but diverse. In 1911 four his books were released: “Panemunėlio tarmės fonetika” (Phonetics of the

Panemunėlis' Dialect), “Deklamatorius” (Reciter), “Deklamacija ir sceniškoji mimika” (Recitation and Scenic Mime), “Kun. A. Vienažinskis ir jo dainos” (Priest A. Vienažinskis and his Songs). In 1915, K. Jurgelionis translated W. Shakespeare's “Macbet” and R. Tagore's creation into Lithuanian. In 1913, he released “A Book of Riddles” in Chicago and in 1916 – the only his poetry selection “Glūdi liūdi” (Resides and Sorrows); another one was prepared last years before author's death, but not published. Starting from 1951, for 25 years K. Jurgelionis translated poetry written by 12th c. Persian poet Omar Khayyam, but it hasn't been published until translator's death.

K. Jurgelionis' creative heritage and other sources concerning him are preserved in Maironis Lithuanian Literature Museum.

ĮKVĖPTA KŪRĖJŲ: TERESĖS MIKELIŪNAITĖS 80-OSIOMS GIMIMO METINĖMS

Vida Zasienė

A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus

1 pav. Teresė Mikeliūnaitė. 1984 m.

Laikas viską sustato į vietas, išryškina tai, kas svarbiausia, kas tikra. Jau ketvirtis amžiaus, kai tarp mūsų nėra Teresės Mikeliūnaitės (1928-11-03–1984-05-18) – muziejininkės, literatės, kraštotyrininkės, taurios asmenybės, bet jos veiklos pėdsakai tebėra ryškūs ir reikšmingi Anykščių krašto kultūros panorama.

Kilusi iš Panevėžio, Vilniaus universitete studijavusi lietuvių kalbą ir literatūrą, mokytojavusi Troškūnuose, nuo 1960 m. iki mirties 1984 m. vadovavo A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialiniam muziejui, anot Baranauskų ir Žukauskų giminės atstovo mokytojo Rapolo Šaltenio, tapo „vyriausiąja

A. Baranausko ir A. Vienuolio Šventovės Vaidilute“⁴¹, pelniusia autoritetingos muziejininkės vardą visoje respublikoje.

Svarbiausi darbai jos direktoriavimo metais: A. Baranausko klėtelės konservavimas, J. Biliūno sodybos ir A. Vienuolio namo restauravimas, Didžiulių, J. Biliūno, A. Vienuolio ekspozicijų sukūrimas, fondų saugyklos statyba, aktyvi pagalba steigiant Arklio muziejų, turiningos kraštotyrininkų ekspedicijos Niūronyse ir Ažuožeriuose, įsimenantys jaunųjų gidų konkursai, jaudinantys J. Biliūno, A. Vienuolio 100-ųjų gimimo metinių minėjimai. Ir visa tai buvo dirbama su didele meile, begaliniu atsidavimu pareigai. Ko ėmėsi, tą darė iki galo, kruopščiai, netausodama sveikatos, negailėdama laiko.

Mirė vesdama ekskursiją J. Biliūno muziejuje Niūronyse. Laidojama buvo Tarptautinę muziejų dieną... Išsipildė jos ne kartą ištarti žodžiai: „Laimingas, kuris miršta darbe.“

Atgaiva nuo nesibaigiančių darbų, kitų nesupratimo, nemokšiško, nenoro dirbti buvo susirašinėjimas su draugais, artimaisiais. Ir kūryba, kuriai tiek mažai laiko galėjo skirti. Slapta tikėjusi kada nors atsiduoti vien tik kūrybai, savo svajonės įgyvendinti nespėjo.

Nemaža literatūrinio T. Mikeliūnaitės palikimo dalis, kiek tuo metu ideologinės priežiūros sąlygomis buvo įmanoma, publikuota knygoje „Marčiupio eglė“⁴² – padavimai, apsakymai, straipsniai, kalbos, laiškai. Donatas Sauka įžanginiame šios knygos straipsnyje rašo: „Asmenybės grožis, dvasinis turtinumas, prasišviečiantys pro kasdienybės dulkes, palieka antspaudą visuose knygos puslapiuose. Tai yra tikroji knygos žavesio paslaptis. Į mus kalba rimtų filologinių interesų, reto poetinio subtilumo žmogus. O kartu – praktikė, organizatorė, vadovė.“⁴³

Asmeninis T. Mikeliūnaitės archyvas saugomas Panevėžio apskrities G. Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos rankraštyne, nepublikuoti kūrybos rankraščiai, epistolinė medžiaga, memuaristika – A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fonduose.

T. Mikeliūnaitės memorialinių muziejų veiklos programinės nuostatos aktualios ir šiandien, ji savo gausiose publikacijose siekė, anot Vytauto Balčiūno, „atskleisti Anykščių literatūrinio palikimo visumą, iš-

2 pav. Profesorius Petras Vasinauskas (kairėje), Teresė Mikeliūnaitė ir kiti Arklio muziejaus tarybos nariai pas kraštotyrininką Povilą Jurkštą Viešintuose. 1978 m.

samiai ir novatoriškai pristatant Anykščių literatūros kanoną, kuris panašus į piramidę – su jos aukščiausia klasikos viršūne ir visų kūrėjų darbų visuma“.⁴

Muziejų ji vadino savo vaiku, čia dirbo, čia gyveno, čia kūrė (jos kambarėlis buvo šalia A. Vienuolio memorialinio darbo kambario). Gyvendama kūrėjų aplinkoje, vaikščiodama jų takais, jautė jų dvasią, iš jų sėmėsi įkvėpimo. R. Šaltenis rašė: „Idomi, tikrai muziejinė ši sodyba! Joje yra suleidusios savo šaknis dvi garbingos šeimos – Baranauskų ir Žukauskų. Tai primena ne tik medžiai, bet ir dabartiniai pastatai: greta didingų, aukštai iškilusių, lyg norinčių beržų aukštį pasiekti A. Vienuolio rūmų stovi kukli (...) Baranauskų sodybos palikuonė mažutė klėtelė su 1826 metų ženklų durų staktoje. Dvi šeimos, du amžiai, gal net dvi kultūros...“⁵ Kilusi iš inteligentiškos savanorio šeimos, kur buvo gerbiamas tautiškumas, vyravo patriotinė dvasia, visa savo esybe suprato, ką reiškė genties šaknys, tradicijos, ryšys su tėviške A. Baranauskui, A. Vienuoliui, J. Biliūnui, kitiems kūrėjams.

Turėdama įtaigią iškalbos dovaną, kaip ir A. Vienuolis, pasakojimą apie kiekvieną vaizdingesnę Anykščių vietą sugebėjo paversti padavimu, mokėjo pavergti skaitytoją ir klausytoją (net Maskvoje jai kalbant A. Vienuolio 100-ųjų gimimo metinių minėjime, salė taip nuščiuvo, kad, dalyvių teigimu, buvo galima išgirsti adatą krintant). Dar ir dabar yra žmonių, prisimenančių jos vestas ekskursijas, skaitytas paskaitas.

„Pranešimai, kalbos įvairiomis progomis, straipsniai rajoninėje ir respublikinėje spaudoje apie rašytojus, apie kraštotyros reikalus, žmones, susijusius su kultūriniu Anykščių gyvenimu, rašyti sunkiai, ilgai ir kruopščiai, buvo nugludinti kaip pajūrio akmenėliai.“⁶

A. Baranauskas, J. Biliūnas, A. Vienuolis – „visi senieji ir didieji“, „laiko išbandyti, laiko patikrinti“, „didesni už mus, geresni, tauresni“⁷. Apie juos T. Mikeliūnaitė su užsidegimu kalbėjo, rašė, kūrė jiems skirtas ekspozicijas, po kruopelytę saugojo, populiarino jų memorialinį palikimą. Anykščiai buvo jų „pažadėtoji žemė“, kuri juos „išugdė, savo syvais maitino kūrybą, į tą žemę veržėsi ir čia gyveno prasmingą gyvenimą“⁸.

Kalbėdama apie A. Baranauską, ji pabrėžė:

„Jis – anykštėnas. Ir jeigu prisiminsime, kad Balys Sruoga lietuvius pavadino prakeiktą lyrikų tauta, tai turėsime sutikti, kad šitas Lietuvos kampas – Anykščiai – kaip tik tokiems prakeiktiems lyrikams gimti ir augti. Kiek kartų skrebėjo plunksnos, aprašinėdamos šio krašto santūrų, neiššaukiantį, bet tikrą grožį...“⁹

Pasakodama lankytojams apie A. Baranausko klėtelę-muziejų, apie čia sukurtą poemą „Anykščių šilelis“, apie šio muziejaus įkūrėją A. Vienuolį, matydama vis didėjantį lankytojų srautą, pati jausdama šios kiekvienam lietuviui šventos vietos magišką trauką, stengėsi suvokti, kas paskatino A. Vienuolį išsaugoti pastatėlį ateinančioms kartoms, apipinti jį legendomis.

„Tam, kad į kasdien matomą įprastą klėtį pažiū-

3 pav. Teresė Mikeliūnaitė ir LTSR kultūros ministerijos Muziejų valdybos viršininkas Stasys Čipkus prie restauruoto Jono Biliūno gimtojo namo. 1979 m.

rétum kitokiomis akimis, buvo reikalinga ne tik laiko perspektyva, ne tik tam tikras kultūros lygis, bet – ir tai turbūt svarbiausia – didelis širdies jautrumas, vaizduotė, sugebėjimas pajusti poetinę atmosferą, gaubusią klėtelę nuo pat poemos sukūrimo laikų⁴¹⁰, – T. Mi-

keliūnaitė rašė laikraštyje „Kolektyvinis darbas“.

Pati nuolat besiilginti tėviškės, patirianti atgaivą bendraudama su gentainiais, visa esybe suprato, ką tėviškė, artimieji reiškė ir anykštėnams kūrėjams:

„Tolima, kviečianti žiburio akis. Arčiau – toks pažįstamas kadagio dūmų kvapas, balto smėlio keliūtė, senolių kapai kalnelyje, snūdžiųjų šilų dantytą juosta tamsiam horizonte, gaudė laukų ramybė aplink, iki skausmo savas peizažas. Tėviškė. (...)“

Nenuvažiuok – pats kentėsi. Užkietės širdis, nusiasins dvasia tolumo ir svetimo pasaulio svetimame judėjime, išdžius versmė, kuri girdo tai, kas svarbiausia – galią kurti.⁴¹¹

Pagarbą tėviškei stengėsi perteikti ir kurdama scenarijų „Bėk bėk, žirgeli!“ švėtei prie Arklio muziejaus Niūronyse, siūlydama ją pradėti prie J. Biliūno muziejaus. Scenarijus prasideda žodžiais: „Susirinkome čia pagerbti Tėviškės. J. Biliūno, tavo, mano, visų...“⁴¹² Toliau dainos, posmai, ištraukos iš J. Biliūno ir kitų rašytojų kūrybos apie tėviškę. Poetiškai, su meile parašytas scenarijus kaip visada turėjo gauti vadovaujančiųjų palaiminimą. Ir lyg smūgis į paširdžius nepasirašiusiųjų partinių instruktorių recenzija: „Silpnas idėjinis turinys. Jokių būdu negalime dėti lygybės ženklų tarp tos tėviškės, kurią turėjo darbo valstietis prie buržuazinės Lietuvos, ir kurią mes turime šiandien. Nei vieno revoliucinio motyvo. Per didelis senovės idealizavimas.“⁴¹³ Tokių diletantiškų vertinimų būta ne vieno. Reikėjo iškęsti, nepalūžti, reikėjo toliau dirbti, kurti. Padėjo visada priglaudžianti ir pa-

4 pav. Jono Biliūno 100-ųjų gimimo metinių minėjimas. Teresė Mikeliūnaitė – pirmą iš dešinės. 1979 m. balandžio 11 d.

guodžianti gamta, padėjo žmonių nuoširdumas, padėjo muziejinio darbo prasmės suvokimas:

„Žmonės kalbasi su gamta, su tuo, kuris kūrė, su savimi. Manau, čia jie pajunta ne tik amžinąją kūrybos dvasią, bet ir didžiąją kūrybos pagundą, tą tylų savo sielos šauksmą, kurį dažnai nustelbia kasdieninis šurmulyš. Gerai, kad yra vietų, kur galima šitaip pamąstyti. Gal dėl to memorialiniai muziejai yra tapę piligrimystės vietomis.

Reikalingos tokios vietos, kur būtų galima susikaupti, pamąstyti. Reikalingas Bukantės namas, Palemono inkilas, Niūronių troba, Griežionėlių sodyba. Labai reikalingas ir tas namas ant kalno Anykščiuose.“¹⁴

Kaip pasiekti, kad muziejus trauktų, kviestų žmones, kad jie trokštų geriau pažinti rašytoją? Apie tai T. Mikeliūnaitė nuolat mąstė, kūrė ateities vizijas. Tai liudija ir 1984 m. balandžio mėn. įrašai užrašų

knygelėje, kai ji dalyvavo memorialinių muziejų direktorių seminare Penzoje.

Į muziejų ateinama kaip į skaistykla, iš kurios turime išeiti švaresni, gražesni.

Muziejuje žmogus susiliečia ir su praeitimi, ir su ateitimi. Tai daro jo kasdienybę didelę ir reikšmingą.

Muziejuose gal tik darbo formos įvairios, bet darbas visų vienas. Viską nulemia muziejaus darbuotojas, po jo architektas, dailininkas.

Ekspozicija, kuri nekalba – mirusi, niekam nereikalinga materija.

Dirbti su vaikais taip, kad ateitų tėvai.

Reikia sužadinti norą lankytojui labiau pažinti rašytoją ir daugiau perskaityti jo kūrinių. Svarbi emocinė pusė.

Muziejus – ne tik informacijos vieta, bet ir tokia vieta, kur norėtusi sugrįžti.

Nuorodos

- 1 Autografas knygoje: Šaltenis R. A. Vienuolio gyvenimo pėdsakais. Vilnius: „Vaga“, 1982.
- 2 Mikeliūnaitė T. Marčiupio eglė. Vilnius: „Vaga“, 1990.
- 3 Sauka D. Iš Anykščių gyvojo šaltinio // Ten pat. P. 7.
- 4 Balčiūnas V. Teresės Mikeliūnaitės žvilgsnis į muziejų veiklos projektus // Aukštaitiškas formatas. 2008. Nr. 5. P. 23.
- 5 Šaltenis R. Ten pat. P. 27.
- 6 Iš laiško O. Survilaitėi, 1979 // Mikeliūnaitė T. Ten pat. P. 280–281.
- 7 Ambraškaitė A. Muziejininkė Teresė Mikeliūnaitė // Kraštotyros veiklos puslapiai 1958–2008. Anykščių rajono savivaldybės L. ir S. Didžiulių viešoji biblioteka, 2008. P. 15.
- 8 Mikeliūnaitė T. Kalba A. Baranausko 140-ųjų gimimo metinių

minėjime: rankraštis. 1975 m. sausio mėn. VŽMp7738/4.

- 9 Mikeliūnaitė T. Kalba A. Vienuolio 100-ųjų gimimo metinių minėjime: rankraštis, 1982 m. balandžio mėn. VŽMp7738/5.

- 10 Mikeliūnaitė T. A. Vienuolis – muziejininkas // Kolektyvinis darbas. 1972 balandžio 6.

- 11 Mikeliūnaitė T. Kur J. Biliūno vaikščiota // Kolektyvinis darbas. 1971 balandžio 10.

- 12 Mikeliūnaitė T. Scenarijus „Tėviškės pagerbimas“: rankraštis. 1981 m. balandžio mėn. VŽMp7738/18.

- 13 Ten pat.

- 14 Mikeliūnaitė T. Straipsnio apie A. Vienuolį pradžia. 1982. VŽMp7738/5.

INSPIRED BY AUTHORS

Vida Zasiene

A. Baranauskas and A. Vienuolis-Žukauskas Memorial Museum

Teresė Mikeliūnaitė (1928-11-03–1984-05-18) was a museologist, litterateur, participant in regional studies and a woman of noble personality. From 1960 to 1984 she was a director of A. Baranauskas and A. Vienuolis-Žukauskas Memorial Museum. The main work done under her directorship was: conservation of A. Baranauskas Granary, restoration of J. Biliūnas Homestead and A. Vienuolis-Žukauskas Memorial Museum, creation of expositions at the Didžiuliai, J. Biliūnas, A. Vienuolis museums, Ažuožeriai and Niūronys regional studies expeditions, building of fund repository, active contribution while founding the Horse Museum, Young Guide contests, anniversary commemorations of local authors. Her creative works (legends, stories, orations and letters) were

released in a book “Marčiupys’ Fir-tree” (Vilnius, “Vaga”, 1990). The unpublished manuscripts are in A. Baranauskas and A. Vienuolis-Žukauskas Memorial Museum’s storage.

The programmatic regulations of the memorial museum activities proposed by Teresė Mikeliūnaitė are still relevant until nowadays. The surroundings of Anykščiai authors – A. Baranauskas, J. Biliūnas, A. Vienuolis – inspired her creativity and helped to understand the importance of their bonding with the native place. During the long period of her museological activities, she proved that memorial museum was and would always remain the place of pilgrimage, necessary for concentration, contemplation, and determination of one’s rapport with the author.

TAPYTOJO PRANO DOMŠAIČIO KŪRINIŲ KELIAS Į LIETUVĄ

Kristina Jokubavičienė

Lietuvos dailės muziejaus Prano Domšaičio galerija

Mažosios Lietuvos dailė pasižymėjo plačiais tarptautiniais meno ryšiais, giliomis europinėmis tradicijomis, joje glaudžiai pynėsi įvairių kultūrų bruožai. Tragiški komplikotų istorinių procesų padariniai nunešė užmarštin daugelio kūrėjų pavardes, didžioji dalis dailės kūrinių, sukurtų Mažojoje Lietuvoje ar su ja susijusių, yra negrįžtamai prarasta.

Pavienių išlikusių Mažosios Lietuvos dailės paveldui priklausančių kūrinių grįžimas į Lietuvą, prasidėjęs XX a. 7–8 deš., ypač suaktyvėjo atkūrus šalies nepriklausomybę. Vieną tokių kūrinių dalį sudaro dailės darbai, sukurti Mažojoje Lietuvoje iki Antrojo pasaulinio karo gimusių ir gyvenusių dailininkų. Dailės pagrindus jie visi buvo įgiję Karaliaučiaus meno akademijoje. Kita dalis – kūriniai menininkų, atvykusių iš kitų kraštų, dažniausiai Vokietijos, ir gyvenusių čia ilgesnį ar trumpesnį laiką. Pvz., nemažai dailininkų buvo susiję su Nidos dailininkų kolonija ir lankėsi Mažojoje Lietuvoje epizodiškai, vasaromis. Dar vieną dalį sudaro tų pačių autorių darbai, sukurti krašto motyvais jau po Antrojo pasaulinio karo. Gyvendami kitose šalyse ir negalėdami atvykti į Mažąją Lietuvą,

jie kūrė prisiminimais paremtus peizažus, figūrines kompozicijas.

Paprastai dailės kūriniai patenka į Lietuvos muziejus kaip pavienių asmenų arba visuomeninių institucijų dovanos; tai gali būti ir vienas eksponatas, ir didelė, kelių dešimčių ar šimtų vienetų kolekcija. Straipsnio tikslas yra apžvelgti, kaip į Lietuvą XX a. pab. atkeliavo iki tol mažai kam žinoma iš Mažosios Lietuvos kilusio dailininko Prano Domšaičio kūryba. Apie P. Domšaitį nieko nebuvo žinoma tarpukario Lietuvoje, pirmiausia išgirsta pokaryje, tarp lietuvių išėivių JAV, o palyginti vėlai, tik XX a. 8–9 deš., – ir Lietuvoje. Po Antrojo pasaulinio karo JAV gyvenęs tapytojas Viktoras Vizgirda 1986 m. rašė: „Tapytojas Pranas Domšaitis, bent iki šiol, kaip ir „nuslydo“ nuo visų lietuvių dailės istorijos apybraižų. (...) gimęs 1880 m., priklauso tad tai pačiai kartai, kaip ir visi pagrindiniai lietuvių dailės veteranai. Kada pastarieji, jau Nepriklausomybės aušrai švintant, sugužėjo su savo kūryba į Vilnių, o vėliau jau ir patys įsijungė į Nepriklausomos Lietuvos kūrybinį darbą, tai Domšaitis liko nuošalus išėivis.“¹

1 pav. Lietuviškas peizažas su skalbėja. 1920 m.

P. Domšaičio kūrinių grįžimo atveju turime retą meno istorijoje vieno dailininko didžiosios kūrybinio palikimo dalies išsaugojimo ir jo sugrąžinimo į gimtąjį kraštą faktą.

Reikia pažymėti, kad pirmasis Lietuvoje P. Domšaičio paveikslų įsigijo Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus Kaune. Jo rinkiniuose saugoma 12 P. Domšaičio paveikslų, kurie gauti įvairiu metu iš kelių asmenų, taip pat gausi su P. Domšaičio asmeniu ir jo kūrybiniu palikimu susijusi archyvinė medžiaga (asmeninė korespondencija, dokumentai, bibliografinė medžiaga, fototeka ir tapytojo darbų skaidrių rinkinys)².

Didžiausią dailininko kūrinių rinkinį (665 vnt.) saugo Lietuvos dailės muziejus (LDM). Jis eksponuojamas nuolatinėje muziejaus padalinio Klaipėdoje – Prano Domšaičio galerijos – ekspozicijoje. Ši dosni Lietuvių fondo (Čikaga, JAV) dovana pasiekė Lietuvą 1989–2006 m.

Tapytojas ekspresionistas P. Domšaitis gimė 1880 m. rugpjūčio 15 d. Kropynų k. (Cropiens, Kropiens, Mažoji Lietuva, dab. Gajevo, Kaliningrado sr.) ūkininkų šeimoje. Tėvas buvo kilęs iš asimiliuotų prūsų, motina – lietuvė. Piešti pradėjo labai anksti, tačiau iki 27 metų P. Domšaitis dirbo tėvų ūkyje. 1907 m., gavęs žymaus vokiečių dailininko impresionisto Maxo Liebermanno rekomendaciją, jis įstojo į Karaliaučiaus meno akademiją, kurioje mokėsi 3 metus. Po studijų tobulinosi Loviso Corinθο dirbtuvėje Berlyne, dalyvavo parodose Karaliaučiuje, Berlyne, kituose Vokietijos miestuose. 1919 m. surengęs pirmąsias individualias parodas Berlyne ir Breslau (dabar – Vroclavas), P. Domšaitis sulaukė pripažinimo, vertintas kaip peizažų ir religinių kompozicijų meistras, jo kūryboje ryškėjo ekspresionistinės tendencijos. Trečiojo reicho metais P. Domšaičio, kaip ir kitų dailininkų modernistų, kūryba buvo pripažinta „degradavusi“, profesinė veikla uždrausta, o paveikslai išimti iš valstybinių muziejų ir 1937 m. eksponuoti kilnojamojoje „Išsigimusio meno“ (*Entartete Kunst*) parodoje.

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse P. Domšaitis pasitraukė į Austriją, o 1949 m. kartu su žmona, dainininke Adelheide Armhold išvyko į Pietų Afrikos Respubliką (iki 1956 m. – Pietų Afrikos Sąjunga; PAR). Paskutiniai dailininko gyvenimo metai Keiptaune buvo kūrybingi ir produktyvūs. P. Domšaičio kūriniai sulaukė Pietų Afrikos kritikos pripažinimo, kuri įvertino tapytojo gebėjimą jungti moderniosios Europos dailės ir Pietų Afrikos tradicinio meno principus. Dailininkas rengė parodas, dalyvavo konkursuose, jo kūrinius pirkto valstybiniai muziejai, privati asmenys, kolekcininkai.

P. Domšaitis mirė 1965 m. spalio 14 d. Keip-

2 pav. Žvejų valtys. 1935 m.

taune. Jo našlei iškilo dilema: kaip elgtis su gausiu kūrybiniu palikimu (daugiau kaip 1 000 aliejinių paveikslų, pastelių, akvarelių, grafikos darbų ir piešinių). Keli PAR muziejai domėjosi P. Domšaičio palikimu. Pasak PAR gyvenančios P. Domšaičio kūrybos tyrinėtojos ir pirmosios monografijos apie dailininką autorės Elsos Verloren van Themaat³, jai teko sukaupti P. Domšaičio paveikslus Pietų Afrikos nacionalinei galerijai Keiptaune ir Pretorijos meno muziejui. Kartu su dailininko našle visi darbai buvo peržiūrėti, atrinkti, jų autentiškumas patvirtintas ir priskirti vadinamajai „A“ klasei, t. y. sudarė nedalomą kolekciją branduolį⁴. Būtent didžiąją šių dokumentuotų darbų dalį vėliau ir įsigijo Lietuvių fondas: bent keliolika LDM saugomų P. Domšaičio kūrinių tebeturi autentiškumo korteles. Tyrinėtojos nuomone, jei ne Lietuvių fondo sprendimas, Pietų Afrikos galerijos ilgainiui būtų nupirkusios geriausius P. Domšaičio kūrinius, bet tokiu atveju kolekcija būtų buvusi išsklaidyta⁵.

1978 m. dailininko našlė kartu su antruoju vyru Kaziu Žvironu persikėlė iš PAR į JAV, Honolulu (Havajai), ir tais pačiais metais Honolulu universiteto galerijoje surengė pirmąją apžvalginę P. Domšaičio kūrinių parodą, sulaukusią didelio pasisekimo. Galerijos direktorius Tomas Klobe'as rašė: „Domšaičio kūryba – jaudinantis ir asmenišką vieno svarbiųjų moderniosios tapybos istorijos momentų atspindys. Iš jo rankų gimė milžiniško įtaigumo, gaivalingo žmogiškojo jausmo kūriniai.“⁶

Žinios apie Pietų Afrikoje gyvenantį garsų dailininką lietuvį tarp išeivių iš Lietuvos, apsistojusių JAV, pradėjo skliti tuoj po karo. Pirmoji nedidelė informacija apie P. Domšaitį, tuomet radusį prieglobstį Austrijos Forarlbergo žemėje, 1947 m. buvo išspausdinta žurnale „Aidai“⁷. Po jos išeivijos spaudoje retkarčiais pasirodydavo straipsnių apie PAR kuriantį dailininką, paminėta ir jo mirtis.

1978 m. paroda Honolulu sukėlė naują susidomėjimo bangą ir paskatino ieškoti būdų išsaugoti kolekciją. Juolab ketinimus įsigyti dailininko kūrinius jau buvo pareiškę bent keletas Europos ir JAV muziejų bei kolekcininkų. Tokių ketinimų būta ir po pirmosios P. Domšaičio parodos pokarinėje Vokietijoje, Bylefeldo „Kunsthalle“, 1970 m.

Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugomame P. Domšaičio archyve yra laiškų, kuriuos A. Domšaitienė-Žvironienė rašė tuometiniam muziejaus direktoriui Malvydui Sakalauskui, LTSR literatūros muziejaus direktorei Marijai Macijauskienei. Kalbantis su M. Macijauskiene⁸ apie jos straipsnio, skirto P. Domšaičiui, parašymo aplinkybes⁹, paaiškėjo, kad viešint pas gimines JAV 1970 m. jai teko bendrauti su K. Žvironu, ką tik grįžusiu iš P. Domšaičio parodos atidarymo Bylefelde, ir daugiau sužinoti apie dailininką. M. Macijauskienės straipsnis paskatino A. Domšaitienę-Žvironienę svarstyti galimybę dovanoti vyro darbų Lietuvos muziejams¹⁰, tačiau sovietų valdžios metais tai buvo pakankamai sudėtinga, nors dr. Kazys Ambrozaitis mini, „kad jau [1980 m. – K. J.] atsirado susidomėjusių „pirkėjų“ iš sovietų konsulato“¹¹.

Lietuvių fondas, įsteigtas JAV 1962 m. išsviijos kultūros, švietimo, mokslo ir meno programoms remti, galimybe įsigyti dailininko kūrybos palikimą pradėjo domėtis po P. Domšaičio parodos Honolulu. Jau cituotame straipsnyje, išspausdintame dienraštyje „Draugas“, dr. K. Ambrozaitis papasakojo apie tai, kas vyko parodoje.¹² Tuo metu Honolulu universiteto dailės galerijoje dirbusi dailininkė vitražistė Bronė Jameikienė pranešė Adolfui Valeškai apie P. Domšaičio parodą. A. Valeška susisieki su A. Domšaitiene-Žvironiene ir per vykstantį į Havajus, į gydytojų suvažiavimą, dr. K. Ambrozaitį perdavė jai prašymą kuo daugiau papasakoti apie dailininką. Vėliau A. Valeška pats nuvyko į Havajus ir parsivežė į Čikagą keletą P. Domšaičio darbų, kuriuos eksponavo savo studijoje.

Dr. Gediminas Balukas prisiminė: „Lietuvių Fondo Meno puoselėjimo komisijos atsiradimo pradžia sutampa su L. Fondo Tarybos posėdžio data (1980. III. 23), kuriame dail. Adolfas Valeška pranešė apie galimybę nupirkti žinomo Mažosios Lietuvos dailininko Prano Domšaičio paveikslų kolekciją. LF Taryba, išklausiusi dail. A. Valeškos ir adv. P. Žumbakio pranešimų dail. Prano Domšaičio meno darbų reikalu, nutarė sudaryti Meno puoselėjimo komisiją ir jai pavedė pradėti derybas Domšaičio paveikslų įsigijimo reikalu su dailininko žmona Adelheid Armhold-Domšaitiene-Žvironiene. LF Taryba į Meno puoselėjimo komisiją paskyrė šiuos narius: dr. K. Ambrozaitį, dr. G. Baluką (pirm.), dr. J. Račkauską, dr. A. Razmą,

P. Sodeiką, dail. A. Valešką ir adv. P. Žumbakį.“¹³

Su A. Domšaitiene-Žvironiene tarėsi Lietuvių fondo atstovai: Povilas Žumbakis, poetas, laikraščio „Draugas“ kultūrinio priedo redaktorius Kazys Bradūnas, dailininkai A. Valeška ir Romas Viesulas. P. Domšaičio darbams įvertinti buvo sudaryta pagalbinė komisija iš dailininkų: A. Valeškos, R. Viesulo, Vandos Balukienės, Broniaus Murino ir Prano Lapės. Buvo konsultuojamasi su meno ekspertu Johnu Forwalteriu, meno kolekcininku Emilijumi Holenderiu, lietuvių dailininkais. Teigiamą nuomonę padėjo sudaryti ir grafiko Telesforo Valiaus studija „Dailininkas Pranas Domšaitis ir jo kūryba“¹⁴.

Pasak tuometinio Meno puoselėjimo komisijos pirmininko dr. G. Baluko, Lietuvių fondo Investavimo komisija pasiūlė fondo tarybai dailės darbus įsigyti, suteikiant Meno puoselėjimo komisijai beprocentę paskolą. Dr. G. Balukas rašė: „Trumpai tariant, LF taryba buvo įtikinta ir paskolino Meno puoselėjimo komisijai pinigų (pagal sutartį) dail. Pr. Domšaičio meno paveikslams pirkti. Dailininkų Adolfo Valeškos ir Romo Viesulo rekomenduojama, komisija 1980 m. įsigijo dail. Prano Domšaičio šešiasdešimt penkių paveikslų kolekciją, o po metų nupirko visą likusį pomirtinį Pr. Domšaičio meno palikimą.“¹⁵ K. Ambrozaitis teigia, kad Lietuvių fondo tarybai įkūrus Meno puoselėjimo komisiją paaiškėjo, jog meno kūrinių pirkimas ir kaupimas per fondą yra pakankamai komplikotas. Kad tų komplikacijų būtų išvengta, įsteigtas fondo padalinys – Lietuvių dailiojo meno institutas (LDMI) – atleistas nuo mokesčių: taigi, LDMI skolinosi pinigų iš Lietuvių fondo, siuntė atstovus į Havajus, dalimis pirko paveikslus ir gabeno juos į Čikagą, rengė čia parodas¹⁶. Tai patvirtina ir P. Domšaičio kūrinių gavimo LDM duomenys: P. Domšaičio kūrinių dovanotojas nuo 1989 m. ir iš dalies dar 1998 m. yra LDMI, vėliau jau nurodomas Lietuvių fondas¹⁷. Dr. K. Ambrozaitis šiame straipsnyje taip pat aprašė ir aplinkybes, susiklosčiusias 9 deš., dėl kurių LDMI perdavė P. Domšaičio ir kitų dailininkų (Mstislavo Dobužinskio, Viktoro Petravičiaus, Ados Peldavičiūtės ir kt.) darbus Lietuvių fondui.

Rekomendacijas fondui A. Valeška ir R. Viesulas pateikė po savo vizito 1980 m. į Honolulu pas dailininko našlę: ten jie kartu peržiūrėjo darbus ir atrinko minėtus 65 paveikslus. Kaip teigia dr. G. Balukas, iki 1982 m. Lietuvių fondas įsigijo ir kitus P. Domšaičio kūrinius. Kad tai nebuvo paprastas ir lengvas procesas, liudija Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus P. Domšaičio fonde saugomas dailininko žmonos ir jos antrojo vyro K. Žvirono 1980–1983 m. susirašinėjimas su Lietuvių fondo Čikagoje pirmininkais dr. Antanu Razma ir dr. G. Baluku bei jų teisiniu patarėju P. Žumbakiu dėl P. Domšaičio darbų parda-

vimo. Irmantė Randarčikaitė teigia: „Sekant šį kiek fragmentišką susirašinėjimą, susidaro įspūdis, kad tai buvo iš tiesų nelengva sutartis su sudėtingais finansiniais sprendimais ir įsipareigojimais, turėjusi savo pakilimo ir nuosmukio laikotarpius. Tačiau būtent šio susirašinėjimo ir abiejų pusių pastangų dėka Lietuvių fondo žinioje atsirado aštuoni šimtai P. Domšaičio darbų.“¹⁸

R. Viesulas laikraštyje „Draugas“ akcentavo ypatingą Lietuvių fondo sėkmę, įsigyjant tokio lygio kolekciją: „Sprendžiant pagal įsigytų darbų istorinę, muziejinę ir bendros meno rinkos vertę, šį fondo žygį į Havajus reikia laikyti istoriniu laimikiu, dėl kurio, berods, varžėsi bent keletas varžovų iš Toronto, San Francisko, Los Andželo ir iš kitur.“¹⁹ 1982 m. Vasario 16-osios proga M. K. Čiurlionio galerijoje, Čikagoje, buvo atidaryta įsigytos kolekcijos paroda, sulaukusi didelio susidomėjimo, gerų įvertinimų, pasididžiavimo nuveiktu darbu²⁰.

Šiame pakiliame fone kilo įvairių idėjų, iš kurių viena tuomet atrodė tik graži vizija – dailininko kūrinių galerija. Taip pragmatiškai manė ir prof. Haroldas Haydonas iš Čikagos universiteto, sakydamas: „Nors viliojančiai skamba mintis apie domšaitiškąjį muziejų, kuriame prisiglaustų kiek galima daugiau Domšaičio kūrybos, tai galbūt yra tik ateities svajonė.“²¹ Tačiau greta pasididžiavimo, įsigijus lietuvių dailininko darbus, girdėjosi ir kitų balsų. Dešimtmetis po P. Domšaičio kūrinių įsigijimo praėjo nuolat svarstant, kaip toliau elgtis su jais; būta ir pasiūlymų didžiąją dalį kolekcijos parduoti ir taip gauti pelno. V. Vizgirda svariai replikavo į tai spaudoje: „Gal kas ir sielojasi dėl Lietuvių fondo lėšų naudojimo Domšaičio palikimui įsigyti ir dail. M. Dobužinskio ar V. Petravičiaus darbams pirkti, bet reikia žinoti, kad ta kūryba įeina į lietuvių dailės aukso fondą, ir jau dabar išmokėtų dolerių vertė lieka bereikšmė prieš kaupiamas pastovias mūsų kultūros vertybes.“²² Nugalėjo blaivi nuovoka apie kolekcijos, kaip nejudinamos visumos, vertę ir tikėjimas, kad kada nors P. Domšaičio kūryba sugrįš į Tėvynę, taip pat aktyvios konkrečių asmenų pastangos išlaikyti kolekciją. Jų pavardės yra išvardytos bronzinėje dovanojimo lentoje, kurią P. Domšaičio galerijos atidarymo proga 2001 m. iš Čikagos atvežė Lietuvių fondo atstovas dr. G. Balukas.

Dar 1981 m. Lietuvių fondo Meno puoselėjimo komisija skelbė: „Turėdami tokią meno darbų kolekciją, galėtume naudoti lietuviškai dailei reprezentuoti JAV, Kanados, ir kitų Vakarų kraštų galerijose, o sąlygoms pasikeitus, perkelti į nepriklausomos Lietuvos muziejus.“²³ Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, P. Domšaičio kūrinių perkėlimas į Lietuvą, į kurią nors muziejų ir net specialios galerijos idėja pasidarė reali. 1989 m. LDM pasiekė pirmoji Lietuvių fondo

3 pav. Auksinis Karu. 1953 m.

dovana – 4 paveikslai, juos atgabeno dr. G. Balukas; 1990 m. buvo gauta 18 darbų, o 1991 m. jų atkeliavo dvi siuntos – vienoje buvo 148, kitoje – 10 vienetų. Nuo 1989-ųjų iki 1991 m. pradžios buvo gauta 180 P. Domšaičio aliejinių paveikslų. Juos restauravus ir įrėminus, 1991 m. kovą LDM buvo atidaryta pirmoji Lietuvoje P. Domšaičio tapybos paroda, išleistas nedidelis katalogas. 1991 m. birželio mėn. paroda buvo perkelta iš Vilniaus į LDM Klaipėdos paveikslų galeriją, kurioje kaip ilgalaikė ekspozicija, užėmusi vieną salę (buvo eksponuoti 87 paveikslai), veikė iki 2000 m.

Po pirmųjų siuntų Lietuvių fondas domėjosi, kaip Lietuvoje priimta P. Domšaičio kūryba ir kokios yra perspektyvos. Įsitikinus, kad P. Domšaičio paveikslai yra tinkamai saugomi, eksponuojami, 1998 m. atsiųsta dar viena 222 kūrinių siunta. Šįkart siuntoje buvo tik 11 aliejinių paveikslų, tačiau net 125 pastelės, 47 akvarelės ir 30 grafikos darbų (piešiniai pieštuku, anglimi, rašalu, sausa adata, ofortai), taip pat 9 eskizų sąsiuviniai. Dar viena, tuomet atrodė kad jau paskutinioji, dovana pasiekė LDM 2001 m. pavasarį (101 aliejinis paveikslas, 3 akvarelės ir 21 pastelė). Įskaitant 1998 m. gautuose eskizų sąsiuvinuose esančias kompozicijas, 2001 m. LDM turėjo 530 P. Domšaičio kūrinių.

P. Domšaičio galerijos vizija pagaliau įgavo realų pavidalą: 2001 m. birželio 26 d. rekonstruotoje LDM Klaipėdos paveikslų galerijoje atidaryta nuolat veikianti P. Domšaičio kūrybos ekspozicija. Jai paskirtas vienas iš 4 galerijos komplekso pastatų – raudonų plytų XIX a. pab.–XX a. pr. statinys, būdingas to meto Klaipėdos architektūrai („Tėvynės stiliaus“ ir modernio junginys). Ekspozicijoje buvo sukurta „dailininko namo“ aplinka. Kadangi jokių autentiškų P. Domšaičio daiktų neišliko, ekspozicija buvo papildyta Mažojoje Lietuvoje XIX a. pab.–XX a. pr. pa-

4 pav. Nukryžijimas. 1959 m.

gamintais baldais ir kraštotyrimo Dionyzo Varkalio surinktais taikomosios dailės kūrinių, plitusių XIX a. pab.–XX a. I p. Klaipėdos krašte.

2004 m. Klaipėdos paveikslų galerija pavadinta P. Domšaičio vardu. Tačiau P. Domšaičio kūrinių grįžimo istorija dar nebuvo baigta. Dr. K. Ambrozaitis teigia: „2005 m. spalio 25 d. LF tarybos narių posėdyje nutarė savo meno kolekciją likviduoti ir daugumą padovanoti Lietuvai, pasiūlus po keletą paveikslų Lietuvos konsulatams, Balzeko, LTSC, Lemonto lietuvių dailės muziejui ir kitoms lietuvių įstaigoms.“²⁴ 2006 m. pabaigoje Lietuvių fondas perdavė LDM 135 P. Domšaičio kūrinius. Paskutinę siuntą sudarė 66

aliejiniai paveikslai, 6 akvarelės, 19 pastelių, 41 grafikos darbas ir iki tol Lietuvoje nematytos 4 siuvinėtos kompozicijos. Lietuvą jie pasiekė 2007 m. pradžioje. Dalis gautų naujų darbų yra eksponuojama – 2008 m. nuolatinė P. Domšaičio kūrybos ekspozicija buvo atnaujinta, įrengta atskira grafikos darbų salė.

Taigi, 1989–2006 m. LDM buvo perduoti 665 P. Domšaičio kūrinių. Dovanotoje kolekcijoje yra darbų, atspindinčių svarbiausius dailininko kūrybos laikotarpius: ankstyvąjį, iki Pirmojo pasaulinio karo (Kropynų, Karaliaučiaus), brandųjį, tenkantį 3–4 deš. (Vokietijos ir Austrijos), bei vėlyvąjį (Pietų Afrikos). Kolekcijoje daugiausiai yra aliejinių paveikslų, gana gausu pastelių, kiek mažiau akvarelių. Nuolatinėje ekspozicijoje pristatomi 288 kūrinių: 191 aliejinis paveikslas, 17 akvarelių, 38 pastelės, 38 grafikos darbai ir 4 siuvinėjimai. Kiti darbai yra saugyklose, iš jų yra komplektuojamos parodos, kurios rengiamos ir pačioje galerijoje (pvz., paroda „P. Domšaičio natūrmortai“ ir kt.), ir kituose Lietuvos bei užsienio muziejuose.

Tyrinėjant P. Domšaičio kolekciją, daugiausiai neišskumų kyla dėl netikslaus darbų datavimo. Pats dailininkas datavo tik studijų Karaliaučiaus meno akademijoje metais sukurtus darbus, vėliau juos pasirašinėjo keliais signatūrų variantais. 1980 m., kai Lietuvių fondo atstovai kartu su P. Domšaičio našle atrinkinėjo darbus pirkti, jie visi buvo datuoti. Tačiau datavimas daugeliu atvejų yra abejotinas, galbūt „iš akies“ nustatytas (autorius tuomet jau buvo miręs), dažnai tolimas tikriesiems sukūrimo metams; be to, dalis kūrinių gavo pavadinimus, akivaizdžiai prieštaraujančius vaizduojamiems motyvams. Pradėtas mokslinio P. Domšaičio kolekcijos katalogo rengimas nuolat skatina tikslinti datavimą, ieškoti analogiškų kūrinių, esančių valstybiniuose kitų šalių muziejuose, privačiose galerijose bei pas privačius asmenis, kaupiti ir sisteminti informaciją.

Nuorodos

- Vizgirda, Viktoras. Dailininkas Pranas Domšaitis ir jo kūryba. *Aidai* (Brooklyn), 1986, Nr. 1, p. 44–47.
- Randarčikaitė, Irmantė. P. Domšaičio archyvas ir paveikslai Čiurlionio dailės muziejuje. *Tapytojo Prano Domšaičio gyvenimo ir kūrybos erdvės*. Klaipėda, 2004, p. 46.
- Verloren van Themaat, Elsa. *Pranas Domšaitis*. Cape Town, 1976.
- Verloren Van Themaat, Elsa. Domšaičio kūrinių Čikagoje. *Pranas Domšaitis. Tapybos, grafikos ir piešinių paroda*. Lietuvių dailės muziejus. Lemont, Illinois, 2002, p. 15.
- Ten pat.
- Draugas*, 1981, balandžio 4, priedas *Mokslas, menas, literatūra* [P. Domšaičiui skirtas numeris].
- Nepažintas lietuvių dailininkas Domšaitis. *Aidai* (Miunchenas), 1947, Nr. 2.
- Macijauskienė, Marija. Pokalbis, užrašytas Kristinos Jokubavičienės Kaune 2005 m. rugsėjo 13 d.
- Macijauskienė, Marija. Pabėgimas. *Švyturys*, 1972, Nr. 4.
- Randarčikaitė, Irmantė. P. Domšaičio archyvas..., p. 48.
- Ambrozaitis, Kazys. Kaip LF įsigijo ir sugrąžino Lietuvai Domšaičio ir Dobužinskio dailės darbus. *Draugas* (Chicago), 2007, balandžio 14.
- Ten pat.
- Balukas, Gediminas. Lietuvių Fondo Meno puoselėjimo komisija. *Lietuvių fondas*. Chicago, Illinois, 1983, p. 147.
- Valius, Telesforas. Dailininkas Pranas Domšaitis ir jo kūryba. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*. Roma, 1974, t. 8, p. 271–278.
- Draugas* (Chicago), 1982, spalio 30, Nr. 223–40.
- Ambrozaitis, Kazys. Kaip LF įsigijo ir sugrąžino...
- Išėivijos dailės rinkinys. Dovanoti kūrinių, 1966–1999*. Sudarytojai: L. Meškelevičienė, A. Milašiūnienė, L. Sazonova.

Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2000, p. 82–99.

¹⁸ Randarčikaitė, Irmantė. P. Domšaičio archyvas... p. 47.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Drunga, Mykolas. Šviesa iš Kuršių pamaro. Istorinės Prano Domšaičio parodos proga. *Draugas* (Chicago), 1982, vasario 11, Nr. 35; Valeška, Adolfas. Domšaičio palikimas grįžta lietuviams. Dail. Adolfo Valeškos žodis, atidarant Domšaičio parodą M. K. Čiurlionio galerijoje, jaunimo centre, Chicagoje,

š. m. vasario 12 d. *Draugas* (Chicago), 1982, vasario 20, priedas *Mokslas, menas, literatūra*.

²¹ *Draugas* (Chicago), 1981, balandžio 4, priedas *Mokslas, menas, literatūra*.

²² Vizgirda, Viktoras. Dailininkas Pranas Domšaitis... p. 44–47.

²³ *Draugas* (Chicago), 1981, balandžio 4, priedas *Mokslas, menas, literatūra*.

²⁴ Ambrozaitis, Kazys. Kaip LF įsigijo ir sugrąžino...

PRANAS DOMŠAITIS' PAINTINGS FOUND THEIR WAY TO LITHUANIA

Kristina Jokubavičienė

Lithuanian Art Museum, Pranas Domšaitis Gallery

The article reviews, how the paintings created by Pranas Domšaitis – the native of Lithuania Minor – at the end of the 20th century found their way to Lithuania. In this case it was a scarce in art history fact of the preservation and retrieval to the native land of the main part of one artist's creative legacy.

In Lithuanian Art Museum's storage there is the largest (comprising of 665 items) collection of the artist's creative works. The collection is displayed as a permanent exposition at Pranas Domšaitis Gallery, the branch of the Lithuanian Art Museum in Klaipėda. The artworks were bought in 1980–1982 by Lithuanian Foundation (Chicago, USA) from A. Domšaitienė-Žvironienė, the painter's widow.

In 1989–2006, the Lithuanian Foundation donated them to Lithuania and consigned to the Lithuanian Art Museum. Thanks to the efforts made by USA Lithuanian Community, the main and the biggest part of the painter's legacy wasn't dissipated. In 2001, at Klaipėda Picture Gallery (branch of the Lithuanian Art Museum) there was opened permanent exposition, presenting P. Domšaitis' artworks. In 2004, the Gallery was named after Pranas Domšaitis. The exposition presents 288 artworks: 191 oil painting, 17 water-colors, 38 pastels, 38 graphic works, and 4 needleworks. The other artworks from the Gallery's storage are used for exhibitions, periodically arranged both in the Gallery and other museums of Lithuania and abroad.

XX A. LIETUVIŠKOS PEDAGOGINĖS PERIODIKOS DINAMIKA

(remiantis Kauno apskrities pedagoginio muziejaus rinkiniais)

Gabija Mackevičiūtė

Kauno apskrities pedagoginis muziejus

1. Periodinių švietimo leidinių apžvalga

Lietuvos mokytojų profesinei sąjungai pasiūlius, 1922 m. Kauno miesto savivaldybės Švietimo skyrius suorganizavo mokyklinių darbų parodą. Pasisekusi paroda paskatino mokytoją Vincą Ruzgą (1890–1972) rūpintis pedagoginio muziejaus įkūrimu. Kauno miesto burmistro Jono Vileišio iniciatyva savivaldybė nutarė įsteigti Kaune pedagoginį muziejų. Parengus ekspoziciją, 1922 m. lapkričio 18 d. muziejus, vadovaujamas V. Ruzgo, buvo oficialiai atidarytas ir tapo vienu iš tarpukario pedagoginės minties centrų. Pokario metais muziejus buvo sujungtas su miesto Švietimo skyriaus Pedagoginiu kabinetu ir 1958 m. švietimo ministro Mečislavo Gedvilo įsakymu pavadintas Respublikiniu pedagoginiu muziejumi. Senosios istorijos skyriaus vedėjo Prano Juozapavičiaus (1917–1988) iniciatyva atverta nauja muziejaus ekspozicija, pristatanti Lietuvos švietimo

raidą, įvairias mokymo priemones. Devintojo dešimtmečio pradžioje jau naujoje muziejaus vietoje, Žemaičių g., sukurta pirmoji istorinė ilgalaikė trijų skyrių (feodalizmo, kapitalizmo, tarybinės) mokyklos raidos Lietuvoje paroda. Muziejui vadovaujant direktoriui Jonui Bielskiui (1938–2004), organizuotos mokslinės ekspedicijos po lietuvių diasporos vietas, lietuviškas mokyklas Latvijoje, Baltarusijoje, Lenkijoje, Vokietijoje, įgyta reikšmingų muziejinių vertybių, toliau pildyti senųjų ir tuometinių metodinių mokymo priemonių rinkiniai. 2002 m. muziejus tapo Kauno apskrities pedagoginiu muziejumi ir vėl persikėlė į kitas patalpas – Vytauto pr., kur 2006 m. lankytojams pristatė mišraus tipo – istorinę-mozaikinę – ekspoziciją, įrengtą vadovaujantis šiuolaikiškais eksponavimo metodais ir orientuotą į XXI a. kultūros vartotoją.

Straipsniai ir specialioji literatūra pedagoginei bendruomenei lietuvių kalba iki 1918 m. Kauno aps-

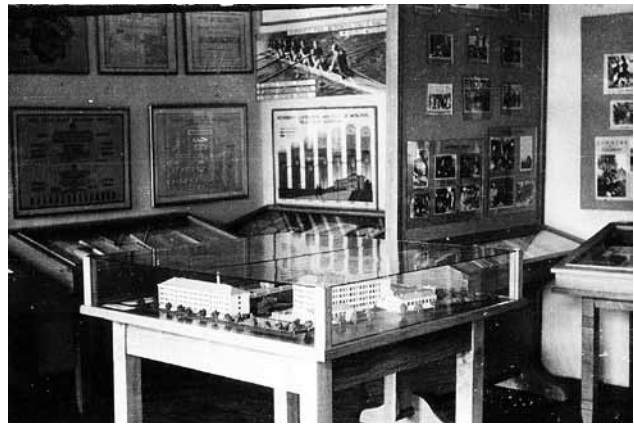

1 pav. Muziejus Laisvės al. 24

krities pedagoginiame muziejuje saugoma daugiau kaip 10 000 įvairių periodinių leidinių. Didžioji dalis – XX a. pedagoginė periodika. Gausiausią spaudos rinkinio dalį sudaro 1920–1990 m. mokytojams, akademinėi visuomenei leisti laikraščiai, žurnalai vaikų ir jaunimo ugdymo bei švietimo temomis.

Išskirtiniai XX a. pirmųjų dešimtmečių laikraščių „Lietuvos žinios“, „Lietuvos ūkininkas“ priedų: „Mokytojas“, „Mokykla“, žurnalo „Lietuvos mokykla“ švietimo aktualijų numeriai. Aktualiausios problemos juose – naujų mokyklų steigimas, nacionalinio visuotinio švietimo kelio paieškos, rusicizmo šalinimas. Viena iš svarbesnių temų – vaikų auklėjimo metodika. Felicijos Bortkevičienės leistame laikraštyje „Mokykla“ rekomenduojama J. H. Pestalozzi'o vaikų auklėjimo ir ugdymo programa. Raginama: „išguiti kaimų elementorių su „eiliapalaikėmis“. Rykštė („...Rykštė ir botagas pavaro protą ing galvą, mokina poterių, draudžia nuo kortavimų. Rykštė ir botagas tėvams vaikus paklusniais daro, rykštė mokina ir ožį išvaro. Rykštė arba vitis nors ir muša, nesulaužo kaulų, beveik iš piktų vaikų gerus daro. Palajmik Dieve Mokytojus ir tas Motinas, kurios plaka su botagu mažus vaikelius.“⁴¹), ne baudimas, o vaikų meilė turi būti auklėjimo pagrindu.“⁴² Daug dėmesio spaudoje skiriama mokytojo autoritetui, jo pelnytose paprastų žmonių pagarbos, doros ir moralės sklaidai: „Gyvendami kartu su liaudimi ir matydami tą skurdą ir prapultį, į kurią daugiausiai stumia girtuoklystė, mokytojai pirmieji privalo stoti kovon su alkoholiu, nes į mokytojus liaudis žiūri ir ne kartą pavyzdžiui imasi.“⁴³ Mokytojų diskusijų skiltyse priekaištaujama pedagogams, nevengiantiems priimti dovanėlių iš auklėtinių tėvų, vakarojantiems ir girtaujantiems kartu su kaimo bendruomene ar net mokiniais. Raginama kovoti ir su išplitusiu vaikų girtavimu: „Mokykloje sunku surasti mokinį kurs būtų neragavęs alkoholio nuodų. Tas mums aiškiai rodo, kad prieš alkoholinis auklėjimas reikia pradėti kuo anksčiausiai ir nuosekliai varyti kūdikystės ir jaunystės metuose...“⁴⁴

Lietuvos Respublikos švietimo ministerijos leidiniai, mokytojų profesinių sąjungų periodika 1918–1940 m. Svarbi periodikos rinkinio dalis – tarpukario Lietuvos profesinė mokytojų, švietimo organizacijų, visuomeninių ir religinių organizacijų spauda, dažnai globojama ar ideologiškai remiama žymių to meto kultūros, politikos autoritetų: Juozo Tumo-Vaižganto, Stasio Šalkauskio, Antano Smetonos, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, F. Bortkevičienės ir kt. Pedagogikos naujienoms, Lietuvos Respublikos švietimo ministerijos įsakams ir Seimo priimtiems švietimo įstatymams skirtas leidinys „Švietimo darbas“. Psichologijos, praktinės pedagogikos, ikimokyklinio ugdymo problemos atskleidžiamos žurnale „Lietuvos mokykla“.

2 pav. Pirmoji ilgalaikė paroda, pristatanti Lietuvos mokyklos raidą. 1964 m.

3 pav. Muziejaus ekspozicija Žemaičių g. 85. 1980 m.

Profesinės organizacijos, draugijos leido savo auditorijai skirtą publicistiką: tautinę kryptį reprezentavo pedagogikos ir tautinės kultūros laikraštis „Tautos mokykla“, Lietuvos mokytojų profesinė sąjunga leido laikraštį „Mokykla ir gyvenimas“, Mokytojų draugija pasaulietiško ir socialdemokratiško pažiūrų mokytojams – pedagogikos, kultūros ir visuomenės žurnalą „Mokykla ir visuomenė“. 1920–1940 m. spaudoje žymūs kultūros veikėjai ir pedagogai diskutuoja religijos įtakos, gamtamokslinės pasaulio sampratos mokymo bei politinių procesų vyksmo mokyklos gyvenime klausimais. Analizuojama ne tik bažnyčios, politinių organizacijų idėjų sklaida tarp moksleivių, bet ir jų įtaka formaliam ir neformaliai ugdymui. Svarbios mokytojų vieningumo, profesionalumo, tinkamumo pedagoginei veiklai ir atsakomybės už jaunąją kartą temos. Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė laikraštyje „Švietimo darbas“ 1923 m. rašo: „Visi gi mokytojai kartu, jausdami atsakomybę prieš tautą, turėtų jungtis, kad tą dvasios darbą bendrai dirbtų. Aišku, kad taip pat dešiniųjų kaip kairiųjų pažiūrų žmonės gali lygiai karštai mylėti vaikus – jaunimą, gali turėti atitinkamų gabumų ir noro padėti jaunajai kartai lavintis ir kilti. Taigi ne politinės kryptys privalo jungti mokytojus, bet bendri visiems pedagogijos klausimai, auklėjimo

4 pav. 1920–1940 m. periodika ekspozicijoje „Iš amžių glūdumos į mus“

būdai ir vaikų meilė. Jei tas darbas bus nuoširdžiai dirbamas, jei mokykla auklės ir duos kraštui žmonių, tada nebaisios mums juodžiausios perspektyvos, nebaisus joks jungas. Nes kas gali pavergti tautą, kuri remiasi tikru žmogumi, suprantančiu savo pareigas ir nujaučiančiu tautos dvasios kelius?⁴⁵ Aktualiausias to meto mokytojų darbo problemas atliepiantys yra ir pagal Dešimt Dievo įsakymų parengti „Dešimt pedagoginių įsakymų, mokytojams visuomet žinotinų“, kurių pirmasis ir svarbiausias: „...neturėk kito amato, tik mokytojo darbą. Būk mokytojas tiek mokykloje, tiek už jos ribų...“⁴⁶ Kiti įsakymai mokytojui: laikytis didaktikos dėsnių, lavintis, būti aktyviu profesinių suvažiavimų, konferencijų dalyviu, nesmurtauti, nevesti mokinių į pagundą, nevogti, nekalbėti netiesos, taikiai sugyventi su vietos bendruomene. Ne tik bažnyčiai, bet ir pedagoginei bendruomenei patikėta formuoti moters vaidmenis visuomeniniame ir šeimos gyvenime. Marija Pečkauskaitė vyresniojo mokyklinio amžiaus bei studijuojančioms merginoms skirtame leidinyje „Liepsnos“ rašo: „Dabar jau turite visas teises lygiai su vyrais. Vadinas, galite balsuoti, galite būti visokiais valdininkais, neišskiriant nei ministerių, nei prezidento... Jūs turite įnešti į viešąjį gyvenimą tikrojo moteriškumo, motiniškumo, turite tarti savo moterišką, naują žodį.“⁴⁷ Leidinio šūkis „Liepsnas“ skaitysis – moderniška būsi, – greit ištekėsi, našlė nepražūsi: įsitikink!“ rodo, kaip santūriai formuojamas lyties identitetas, nors leidinio redaktorė Ona Labanauskaitė žada skaitytojoms „viską, kas galėtų būti naudinga ir įdomu lietuvaitei, norinčiai ir turinčiai tapti moderniška, pažangia ir kultūringa“⁴⁸.

Trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių pedagoginėje spaudoje aptariamoms socialinėms problemoms: vaikų ir jaunimo alkoholizmas, svaiginimasis narkotinėmis medžiagomis, valkatavimas, vagiliavimas, savižudybių skaičiaus augimas. Mėginama jas spręsti, pasitelkiant pasaulinės psichologinės, filosofinės, so-

ciologinės literatūros pavyzdžius, siūlant modernias auklėjimo bei vaikų ugdymo metodikas. Ketvirtojo dešimtmečio spaudoje atsiranda disciplinarinio mechanizmo taikymo ugdymo procesuose rekomendacijų. Gausėja informacijos apie fašistinį, komunistinį vaikų ir jaunimo auklėjimą, karinį parengimą.

Religinių ir visuomeninių organizacijų periodiniai leidiniai vaikams ir jaunimui 1918–1940 m.

Ikimokyklinio ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų ugdymo aktualijoms ir kultūriniam lavinimui 1918–1940 m. priskirtini žurnalai – draugijos „Lietuvos vaikas“ leistas „Motina ir vaikas“ (red. Marija Nemeikšaitė), Raudonojo Kryžiaus – „Žiburėlis“, kitų organizacijų leisti „Kregždutė“, „Žvaigždutė“, „Vaikų vadas“, laikraštis „Vaikų balsas“. Visą tarpukario Lietuvos nepriklausomybės laiką naujoms vaikų auklėjimo metodikoms (J. H. Pestalozzi'o, M. Montessori, J. Frebelio, K. Ušinskio) skiriamas didelis dėmesys. Teigiama, kad naujasis auklėjimas daro vaiką jautrų tų laikų socialiniam gyvenimui ir ekonomikai, turi padėti jam prisitaikyti prie gyvenimo reikalavimų, pakeisti drausmę, pagrįstą prievarta ir bausmių baime, ugdyti asmeninę iniciatyvą ir atsakingumą, vaiko pagarbą savo tautos palikimui ir džiaugsmą rinkti indėlius iš kiekvienos tautos visos žmonijos humaniškai kultūrai⁹. Idealizuotas Tėvynės, Dievo, artimo meilės ir pagarbos tonas skamba iš visų to meto katalikų periodinių leidinių. Dorinio, tautinio auklėjimo detalių randama ir angelaičių pasižadėjime: „Aš nedidelis esu vaikelis, / myli mamytė, myli tėvelis. / Jie mane rengia, pavalgydina / ir į bažnyčią vesti ketina. / Už tai užaugęs aš juos mylėsiu / padėsiu vargti, nenusidėsiu. / Kelsiu kepurę lauko smūtkeliui, / lenksiu galvytę mūsų seneliui. / O tau Tėvyne, viską aukosiu, / dėl tavo laisvės liūtu kovosiu. / Tai duok man, Dieve, sveikam užaugti / ką pažadėjau visiems sulaukti.“¹⁰ Netolerantiškai žvelgiama į modernios visuomenės laisvalaikio ir pramogų kultūrą, smerkiama religinių tradicijų ir dogmų nesilaikanti tautos dalis: „Kviečiame kovon su nepadoriomis madomis ir šokiais visas lietuvaite motinas, nes nuo jų pareina dorovinis tautos sveikumas. Paskui begėdiškas madas eina nepadorūs naujos gadytės šokiai, tie ryškiausi liudininkai mūsų dienų civilizacijos išsigimimo. Juk tie šlykštūs šokiai, tai ne kas kita kaip grįžimas į laukinių žmonių papročius, tai liūdnas žmonių sielos ir skonio sumenkėjimas...“¹¹ Vaikų ir paauglių girtavimo, dorinės šeimos degradacijos prevencijai skiriami vaidybiniai vaizdeliai, eiliuoti pasirodymai, dainos (Jonas Naujalis „Gyvi paveikslai“). Angelaičių organizacija atkreipia dėmesį į „skaudžią tikrovę“: „Lietuva kas kart vis labiau puošiasi restoranais, barais, išgėrimo vietomis. Svaiginimosi mada vis labiau braunasi į kaimą.“¹²

Visuomeninių organizacijų jaunimui skirtuose leidiniuose – temos sieloms ir kūnams tobulinti. Mėnesiniame vaikų auklėjimo žurnale „Jaunimo vadas“ teigiama: „Tinkamai suprastas sportas, pritaikintas plačioms masėms ir jų pamiltas, atnešų daug naudos tiek visai tautai, tiek atskiriems žmonėms. Šiandieninis sportas tvarko žmogaus darbą, poilsį ir pasilinksminimus. Gerai suprastas sportas turi milžiniškos įtakos kūno ir dvasios savybėms plėtotis.“¹³ Skaučių vadovių laikraštyje jaunas žmogus raginamas harmoningai nusiteikti artimo atžvilgiu, suprasti, kad artimas nėra priešas ar priemonė egoistiniams tikslams pasiekti, bet būtybė, verta nuoširdaus atjautimo, pagalbos ir pasiaukojimo¹⁴. Tautinėje jaunatietuvių spaudoje vyrauja herojiškos, patriotinio ugdymo gaidos, sekamos Italijos nacionalistinio ugdymo mados. Mėnesiniame tautiškos moksleivijos žurnale „Jaunoji Lietuva“ atliktas moksleivių profesinio pasirinkimo ir idealų tyrimas. Paaiškėjo, kad idealizmo jaunajai kartai trūksta. Priežastimis nurodomi girtavimas, dorovinis pakrikimas, bevališkumas, azartiniai lošimai per naktis, menkas lavinimasis skaitant, per didelis domėjimasis sportu. Dažnai idealizmo smukdymu kaltinami ir mokytojai, neretai despotiškos asmenybės, taip pat girtaujantys, lošiantys kortomis, nekultūringai besielgiantys už mokyklos ribų. Merginų (tik 8% visų tyrimo dalyvių) idealais pasirodė esančios: karingoji Orleano mergelė Žana d'Ark, kunigaikštienė Birutė, rašytoja Žemaitė, Marija Montessori, aktorės Greta Garbo, Klara Bou; pirmasis sektinas pavyzdys to meto jaunuoliui – LDK didysis kunigaikštis Vytautas, antrasis – Prancūzijos imperatorius Napoleonas. Sektinų asmenybių dešimtuکه tarp tautos patriarchų Vinco Kudirkos, Jono Basanavičiaus, Jono Jablonskio įsiterpia Izaokas Niutonas, Lietuvos Respublikos prezidentas A. Smetona ir dučė Benitas Musolinis. Populiariausiomis profesijomis įvardijamos karininko, mokytojo, menininko¹⁵.

Politinio ugdymo kontekstai laikraščiuose ir žurnaluose vaikams ir jaunimui 1940–1970 m. Antrojo pasaulinio karo metais demokratinio pobūdžio diskusijas spaudoje ugdymo ir mokymo klausimais užgožia karo bei politinių režimų padiktuotos socialinio, kultūrinio gyvenimo kaitos aktualijos. Moksleiviškoje spaudoje pasirodžiusias džiaugsmo odes dėl Vilniaus krašto teritorinio ir politinio sugrąžinimo Lietuvai keičia militaristinės grėsmės tonas. 1940 m. vasarą dauguma pedagoginių periodinių leidinių baigia gyvenimą, prasideda sovietinės propagandos metas. „Kultūros“ žurnale džiūgaujama dėl istorinių pasikeitimų, linkima skaitytojams sėkmingo darbo „socialistinio gyvenimo statyboje“, supažindinama su švietimo ypatybėmis Sovietų Sąjungoje: „Sovietų Sąjungoje vaikai gali mokytis dovanai, mokyklos

5 pav. Sovietinio laikotarpio periodika ir vadovėliai ekspozicijoje „Iš amžių glūdumos į mus“

tvarka remiasi drausme ir mokytojų bei mokyklos vadovybės autoritetu. Drausmė mokykloje yra visai sąmoninga, ji pasiekama planingai bei sistemingai dirbant su besimokančiuoju, ne vien mokyklos darbo mokomosiomis valandomis, bet ir ne mokykliniu metu. Didelį pagalbinį darbą auklėjant vaikus vykdo komunistinė Lenino jaunuomenės sąjunga. Jautrus elgesys su visuomenine nuosavybe, stengimasis dirbti, vyresnės kartos gerbimas, sveiki, neveidmainiški berniukų ir mergaičių santykiai – vis tai yra uždaviniai, kuriuos stato prieš save sovietų mokykla. Mokykla veda plačiausią pedagoginę propagandą. Naujo žmogaus išauklėjimo uždavinys rūpi mokyklai, mokytojams ir moksleivių tėvams.“¹⁶ Spaudoje („Pionierius“, „Genys“) gausu džiaugsmingų socialinės nelygybės, „antimetoninės“ neteisybės nugalėjimo, darbo liaudies galimybių ir pasirinkimų tekstų, sutartinai prasidedančių ir pasibaigiančių ištrimituota padėka didžiajam tautų vadui Josifui Stalinui. Praeitis supriešinama su dabartimi, visa, kas istoriškai svarbu, kas tradiciškai vertinga, brutaliai trinama ne tik iš knygų puslapių, bet ir iš tautos sąmonės. Netolerancijos, pykčio Lietuvos nacionaliniam valstybingumui, nepriklausomos Lietuvos autoritetams persmelkta visa to meto tiek moksleivių, tiek mokytojų spauda. Dar viena naujosios mokyklos veikimo kryptis – antireliginis auklėjimas propaguojamas ir to meto spaudoje.

Skausmu ir nerimu persmelkta žmogaus kalba į spaudos puslapius sugrįžta Vokietijos okupacijos metais. Minint 1941 m. birželio 23-iosios sukilimo metines, žurnale „Žiburėlis“ aiškiai įvertinamas Sovietų Sąjungos palikimas bei išreiškiamas pasitikėjimas naujuoju okupantu – Vokietija: „Lietuvos gražion ir garbingon istorijon, lyg koks bjaurus piktašis, įsibrovė bolševizmo metai, kuriuos šiandien prisimename ir matome krauju užrašytus... Per tuos vienerius metus buvo naikinta viskas, kas lietuviška, kas brangu, kas mūsų nepriklausomo gyvenimo dešimtmečiais

6 pav. Ekspozicijos „Iš amžių glūdumos į mus“ fragmentas

buvo sukurta, surinkta... Nėra lietuvio šeimos, kurioje nebūtų vieno kito nukankinto, į šaltąjį Sibirą ištremto ar kalėjime kalinto; nėra tautos šventovės, kurios nebūtų išniekinę; nėra miestelio visam krašte, kuriam nebūtų atlikę smurto ir žudynių; ... Linkime Didžiajai Vokietijai sėkmingai baigti triuškinėti kruviną pasaulio priešą, prie tos kovos prisidėdami ir patys, jei ne visi su ginklu rankoje, tai kukliu darbu ir malda, kartu džiaugdamiesi, galėdami ramiau atsikvėpti, galėdami siekti savo tarpe vienybės ir bręsti laisvos Lietuvos kūrybai ir jos atstatymui.¹⁷

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, sovietams aneksavus Lietuvą, vėl ženkliai keičiasi leidinių pavadinimai, jų turinys. Suveši agresyvus propagandinis sovietinės ideologijos pritaikymas visose švietimo sistemos struktūrose, taip pat ir pedagoginėje spaudoje, periodiniuose leidiniuose vaikams ir jaunimui. Pasaulinės atskirties, baimės ir prievartos akivaizdoje spaudos puslapiuose nelieka ryšio su pedagoginėmis naujovėmis, modernaus gyvenimo pulso aktualijų. Po 1954 m. mokyklos veikimo kryptį tiksliai atskleidžia šios žurnalo „Tarybinis mokytojas“ eilutės: „Ypatin-gai svarbu, kad mokykla stengtųsi ne tik apginkluoti moksleivius tvirtomis mokslo žiniomis, bet ir formuotų jų asmenybę, charakterį, įdiegtų meilę darbui, išugdytų drausmingus, moraliai tvirtus, socialistinio gyvenimo taisykles gerbiančius ir giliai atsidavusius savo Tėvynės žmones.“¹⁸ 1958 m. Lietuvos komunistinio jaunimo sąjungos Centro komitetas ir Švietimo ministerija pradeda leisti žurnalą besimokančiam jaunimui „Moksleivis“. Nors skatinama kūryba ir stengiamasi užčiuopti jaunuomenės gyvenimo pulsą, vis dėlto ir šiuo leidiniu nepaneigiama sovietinio piliečio ugdymo tendencija: „Būkime jaunuoliškai, komjaunuoliškai atviri ir nuoširdūs, karšti ir neramūs... Tu atsigręži tik į tą kelią, kurį visiems laikams pasirinko liaudis – į komunizmo kelią. Jau šiandien, mokyklos

suole tu atkakliai ir kantriai ruošiesi savo būsimam darbui komunizmo statyboje.“¹⁹

Kauno apskrities pedagoginiame muziejuje saugomų periodinių leidinių kolekcija sistemingai komplektuota iki pat muziejaus reorganizacijos 1999 m. Vėliau įgyti pavieniai ar buvo padovanoti atskiri proginiai pedagoginės spaudos leidiniai („Tėvynės šviesa“, „Dialogas“, „Švietimo naujienos“ ir kt.).

2. Periodinių leidinių eksponavimas šiuolaikiško muziejaus erdvėje

Pedagoginė periodika muziejaus ekspozicijoje „Iš amžių glūdumos į mus“. Eksponavimo galimybės ir problemos. 2006 m. įrengtoje šiuolaikiškoje, istorinę mokyklos raidą Lietuvoje pristatančioje ekspozicijoje „Iš amžių glūdumos į mus“ (parengė muziejininkai Gabija Mackevičiūtė, Jūratė Jagminienė, Edmundas Kazlauskas, dizainerė Skirmantė Vaitkevičiūtė, įrengė UAB „Ekspozicijų sistemos“ ir UAB „Baldų sistemos“) didelis dėmesys skirtas periodiniams pedagogikos leidiniams eksponuoti. Laikantis Rinkinių apsaugos, apskaitos ir saugojimo instrukcijos spaudinių eksponavimo tvarkos, muziejaus lankytojui rodoma negausi spaudos originalų dalis. Daugiausia informacijos ekspozicijoje perteikia neoriginali įvairių formatų grafinio dizaino medžiaga (leidinių kopijos). Masyvūs leidinių, reprodukuotų fotografijų vaizdai įtaigiai orientuoja lankytoją atkreipti dėmesį į muziejininkų pasiūlytą kryptingą vieno ar kito istorinio fakto interpretaciją. Istorinis fonas fragmentuojamas originaliais eksponatais – mokykliniais daiktais, pvz., 1918–1940 m. nepriklausomos Lietuvos pagrindinę mokyklą pristato tiek autentiški daiktai, tiek kaip fonas (grafinis dizainas) pateikta beveik visa to meto pedagoginė periodika, skirta vaikams ir jaunimui. Išdidinti ar paryškinti vienoje ar kitoje istorinės temos linijoje svarbiausi laikmečio leidiniai sukuria įtaigų vaizdą. Manipuliuojant vaizdų kontrastais, pristatytos „probleminės“ temos, neiškraipant istorinių faktų (pvz., ekspozicinė sovietinės mokyklos interpretacija), leidžiant lankytojui pačiam pasinerti į sustabdyto laiko fragmentus, jį vertinti. Ekspozicijoje išspręsta ilgalaikio periodikos eksponavimo problema – originalūs eksponatai sudėti į sandarias, ultravioletinių spindulių nepraleidžiančias įstiklintas bei nekaitriais šviesos diodais (LED) apšviestas spinteles, stalčius, kuriuos lankytojas pats atveria ir užveria. Jam paliekama laisvė rinktis temas, taip išsaugomas intriguojantis istorijos pasakojimas muziejaus erdvėje. Žinoma, tokiu būdu eksponuojant vertingą medžiagą, išlieka neišsamos informavimo problema, nes lankytojas gali pasiklysti, ieškodamas dominančio objekto, arba nutolti nuo pasirinktos temos, pagautas kitos, intri-

7 pav. Edukacinėse programose naudojama virtuali galerija

guojančios, pasakojimo linijos...

Virtualios spaudinių parodos. Pagrindinėje muziejaus ekspozicijoje įdiegta kompiuterinė įranga leidžia virtualiai pristatyti daugelį pažeidžiamiausių eksponatų: periodinius leidinius, knygas, sąsiuvinius, laiškus, dokumentus, kitas popierines vertybes. 2005–2006 m. rengiant naują muziejaus ekspoziciją, buvo nuskenuota didelė dalis periodikos, dokumentų, retų lituanistinių knygų, fotografijų. Temomis ir potėmėmis susisteminta medžiaga demonstruojama

virtualiose galerijose trijose muziejaus ekspozicijos salėse. Naršydamas virtualią erdvę, lankytojas gali rinktis visą ar dalinę muziejinių vertybių peržiūrą (pvz., galerijos temos „Nepriklausomos Lietuvos mokykla“ potėmėje „Periodiniai leidiniai“ susipažinti su svarbiausiais Kauno apskrities pedagoginiame muziejuje saugomais to meto spaudos pavyzdžiais). Tokiu pat principu virtualioje erdvėje pateikiama fotografinė medžiaga, reti vadovėliai, kita pedagoginė metodinė literatūra iš muziejaus fondų.

Nuorodos

- ¹ Panegirika Rykštei, *Mokslas lietuviškas dėl mažų vaikelių*, Vilnius, 1796.
- ² *Lietuvos žinios*, priedas *Mokykla*, 1913, Nr. 12.
- ³ Mokykla ir alkoholizmo klausimas, *Lietuvos ūkininko priedas Mokykla*, 1910, Nr. 11.
- ⁴ Mokykla ir alkoholizmo klausimas, *Lietuvos ūkininko priedas Mokykla*, 1910, Nr. 43.
- ⁵ Čiurlionienė-Kymantaitė S., Mokykla ir auklėjimas, *Švietimo darbas*, 1923, Nr. 1–2.
- ⁶ Dešimt pedagoginių įsakymų mokytojams visuomet žinotinų, *Švietimo darbas*, 1926, Nr. 9.
- ⁷ Pečkauskaitė M., Tikrasis moteriškumas, *Liepsnos*, 1938, Nr. 1.
- ⁸ Labanauskaitė O., *Liepsnos*, 1939, Nr. 1.

⁹ *Motina ir vaikas*, 1932, Nr. 10.

¹⁰ *Vaikų vadas*, 1939, Nr. 2.

¹¹ *Pavasaris*, 1928, Nr. 5.

¹² *Vaikų vadas*, 1939, Nr. 7.

¹³ *Jaunimo vadas*, 1935, Nr. 3.

¹⁴ *Vadovė*, 1937, Nr. 3.

¹⁵ Mūsų jaunuomenės idealingumas, *Jaunoji Lietuva*, 1930, Nr. 2.

¹⁶ Leonova O. F., Švietimas Sovietų Sąjungoje, *Kultūra*, 1940, Nr. 6–8.

¹⁷ Išsivadavimo metines minint, *Žiburėlis*, 1942, Nr. 6.

¹⁸ *Tarybinis mokytojas*, 1955, Nr. 37.

¹⁹ *Moksleivis*, 1958, Nr. 1.

THE DYNAMICS OF PEDAGOGICAL PERIODICALS IN 20TH CENTURY LITHUANIA

Gabija Mackevičiūtė

Pedagogical Museum of Kaunas County

A wide range of the 20th century pedagogical periodicals has been collected in the stocks of the Pedagogical Museum of Kaunas County (up to 2002 – the Republic Pedagogical Museum). Exceptionally noteworthy are the supplements to the issues of the first 20th century decades journals “Lietuvos žinios” and “Lietuvos ūkininkas” – “Mokytojas” (Teacher) and “Mokykla” (School). Such emerging national school system’s problems as establishment of new schools, denial of Russian educational system and search for original Lithuanian school system are depicted in the latter issues. A significant part of the collection is the Interwar Period Lithuanian professional press, ad-

ressing teachers, educational, public and religious organizations. Such press was often supported by famous authorities of the time (J. Tumas-Vaižgantas, S. Šalkauskis, A. Smetona, G. Petkevičaitė-Bitė, F. Bortkevičienė, etc.). The largest part of pedagogical periodicals date from 1960–1990 and reflect the aspects of soviet education and the rhetoric of propaganda.

The presentation points out the studies of the collection acquired by the Pedagogical Museum of Kaunas County and it also portrays the contemporary tendencies in exhibiting periodicals and books in the main museum exposition.

EKSPONATŲ KAUPIMAS – KRYPTINGUMAS, GERADARYSTĖ, CHAOSAS

(tyrinėta 2009 m. balandžio mėnesį)

Aldona Ruseckaitė

Maironio lietuvių literatūros muziejus

Pirmoji dalis

Kadangi konferencija skirta Lietuvos vardo tūkstantmečiui, nusprendžiau atsiremti į pirmąjį LR Muziejų įstatyme numatytą muziejaus misijos ir tikslų žodį *kaupiti*. Išeidama iš Maironio lietuvių literatūros muziejaus apimčių (muziejaus svetainė taip pat yra tobulintina), žvilgteliu į kitų muziejų interneto svetaines bei žurnalo *Lietuvos muziejai* 2007, 2008 m. aštuonių numerių puslapius. Mane domina, kaip atspindimi rinkiniai *kaip rinkiniai*, o ne kaip jie eksponuojami parodose ar ekspozicijose. Kadangi pagrindinė muziejų misija – eksponatai, tad kokį įspūdį sudarome juos pristatydami tiek muziejininkams, tiek visuomenei, kokios tendencijos? Žvalgydamasi po svetaines, tuo pačiu mėginu surasti medžiagos ir mano temai – *kryptingumas, geradarystė, chaosas*. Ar iš svetainių aišku, kas yra muziejaus *antstatas*?

Vartau respublikinių ir savivaldybių muziejų svetaines, tyrinėju rinkinių turtus. Mane džiuginančią rubriką pirmame puslapyje randu tik Žemaičių vyskupystės muziejaus svetainėje: *naujausias balandžio mėnesio eksponatas* – oriai puikuojasi senos vertingos knygos fotografija su aprašu. Jeigu iš svetainių išskiriu tik *rinkinius* ir lyginu, tai jie pateikiami labai nevienodai. Vienu muziejų yra platūs, informatyvūs aprašymai su fotografijomis, eksponatai pateikiami grupėmis, nemažai fotofiksacijos pavyzdžių, virtualių parodų; kitų – tik kaupimo kryptis, trumputė apžvalga, eksponatų skaičius arba net jo nėra. Kai kurių svetainių pirmame įvadiniame puslapyje nerandu žodžio *rinkiniai*, nors kai pasigilinu, paieškau, pasirodo, kad jie yra ir netgi gerai aprašyti. Svetainėse pasigendu įdomiausių, vertingiausių muziejuose saugomų eksponatų pristatymo. Siauriausiai rinkiniai aprašomi tų muziejų, kurie neturi savarankiškų svetainių, o yra įtraukti į Lietuvos muziejų svetainę www.muziejai.lt. Gaila, jog kai kurių muziejų naujienos apie sukauptus eksponatus gerokai senstelėjusios.

Tyrinėdama bendroje svetainėje www.muziejai.lt skelbiamas naujienas, šalia edukacijos, renginių, parodų visgi randu žodį *eksponatas*: Taikomosios dailės muziejuje pristatomas *sensacingas eksponatas*, Šiaulių *Aušros* muziejuje – *unikalus eksponatas – luotas*, Panevėžio kraštotyros muziejuje – *eksponato*

kelionė, Palangos Gintaro muziejuje – *įspūdingas gintaro luitas...*

Reziumuodama noriu pasakyti, jog muziejų svetainių pirmieji puslapiai dažnai panašūs į bibliotekų, kultūros centrų – juose naujienos iš renginių, kultūrinės veiklos, atidaromų parodų, žodžiu, tarnaujame lankytojui, užimdami jo laisvalaikį. Neradau svetainėse rubrikos *naujausi eksponatai, sukaupti per 2008 metus*, nėra tokios rubrikos ir Maironio lietuvių literatūros muziejaus svetainėje.

Toliau domėdamasi muziejų eksponatų kaupimu, verčiu 2007 ir 2008 m. žurnalą *Lietuvos muziejai*. Kokios žinios jame pateikiamos apie rinkinius ir eksponatus? Iš tikrųjų apie kurio nors muziejaus įsigytą ar naujai gautą rinkinį nerandu nė vieno straipsnio, tekstų ta tema labai mažai. Rašoma apie *archeologo, muziejininko Vito Valatkos rašytinį palikimą, apie bibliofilo Kazio Grikšos palikimą*. Labai naudinga, jog aprašomi restauruoti eksponatai, taip visuomenei primenamas brangus ir sudėtingas darbas – eksponatų restauravimas. Yra Šiaulių *Aušros* muziejaus naujienų: *naujausi secesinio stiliaus eksponatai Ch. Frenkelio viloje*, restauruoti šio muziejaus eksponatai – *luotas ir šventasis dvipusis paveikslas*, restauruojami *Marijampolės kraštotyros muziejaus rinkiniai*. Spausdinamas *Lietuvos muziejų rinkinių būklės įvertinimas*. Aštuoniuose žurnalo numeriuose žinių apie rinkinius per mažai. Beje, nepastebėjau straipsnių ir apie ekspedicijas, kurių ir Maironio lietuvių literatūros muziejus per vasarą surengia po keletą, jose randa be galo unikalių eksponatų. Judame viešąja kryptimi, kaip esame valdžios ir visuomenės raginami, todėl galbūt ilgiems metams užstrigo ir muziejų eksponatų skaitmeninimas.

Žinoma, reikia pasidžiaugti, jog žiniasklaida kartais paskelbia apie naujai įsigytas ar dovanotas muziejų kolekcijas. O ir patys muziejai leidžia knygas, katalogus, kuriuose pristatomi jų rinkiniai.

Antroji dalis

Tyrinėju eksponatų įsigijimą 2007 m., kuris paskelbtas žurnale *Lietuvos muziejai* (2008, Nr. 1). Per vienerius metus muziejai sukaupia labai nevienodą eksponatų skaičių: kai kurie – 20 tūkst. vnt. (Trakų

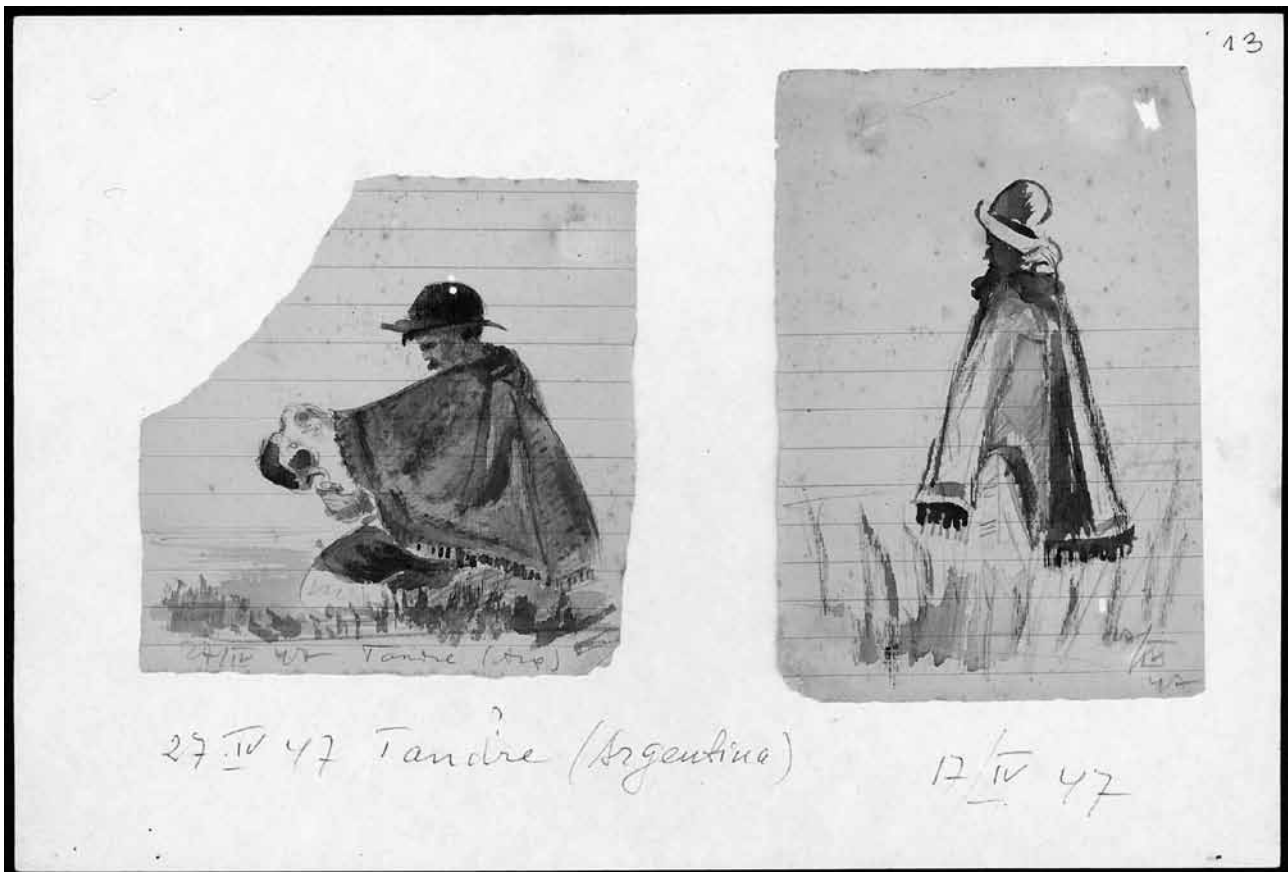
istorijos muziejus), kiti, mažesni, muziejai – nė vieno. Kaip Lietuvos muziejuose formuojama ar pati *formuojasi* lituanistika, yra kiekvieno atskiro muziejaus koncepcija, tad kalbėsiu apie Maironio lietuvių literatūros muziejų. Tačiau prieš tai norėčiau pailiustruoti kryptingo mokslinio teorinio kaupimo ir įsivaizduojamo eksponavimo pavyzdį, remdamasi prof. Domo Kauno straipsniu *Mažosios Lietuvos rankraštinė ir spausdintinė knyga Lietuvos knygos muziejuje. Projekto bandymas* (Kaunas D. *Knygos kultūra ir kūrėjas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009). Šiame straipsnyje profesorius kalba apie Lietuvos knygos muziejaus įkūrimą, šiuo klausimu dar 2002 m. buvo surengta konferencija *Knygos muziejus: būklė ir perspektyvos*, kurioje, be lietuvių, dalyvavo ir mokslininkai iš Estijos, Baltarusijos, Latvijos, Rusijos, Suomijos. Buvo užmegzti profesiniai ir moksliniai ryšiai. Prof. D. Kaunas trisdešimt metų tyrinėja Mažosios Lietuvos raštiją, parašė keletą monografijų, tad straipsnyje jis nurodo šio krašto knygos vietą būsimajame Lietuvos knygos muziejuje. Profesorius sumodeliuoja viską – chronologiją, Mažosios Lietuvos istorinę, etninę, geografinę visumą – ir kelia tokius muziejaus kūrimo prioritetus: *regioninės medžiagos ir universalus muziejaus koncepcija, chronologija ir teminė sąranga, 450 metų trukmės rašto ir knygos kultūros raidos struktūruotas vaizdas, vertingiausio paveldo kategorijų nustatymas, kaip pristatyti paveldo paminklus, ir galop, kaip įsigyti originalus* (p. 328). Požiūris yra mokslininko, kuris žino visus įvykius, muziejininkas iš septynių D. Kauno suminėtu muziejaus kūrimo pozicijų turbūt pirmiausia keltų – *kaip įsigyti eksponatus?* Net iškilusis *Paulius Galau-nė 1920 m. parengė Centrinio archeologijos ir istorijos muziejaus įstatus, numatydamas tikslus: rinkti, tyrinėti, saugoti originaluose...* (Keršytė N. *Lietuvos muziejai iki 1940 metų*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2003, p. 103) Tačiau prof. D. Kaunas smulkiai aprašo įsivaizduojamą muziejų, žino kiekvieną knygą nuo 1573 m., kurios reikėtų ekspozicijai, išvardija, pateikdamas kontekstą, suskirstydamas grupėmis, kurių yra bene trylika, toliau nurodo, kokių reikėtų iliustracijų, fotografijų, įvardija poligrafijos techniką, knygų leidybą, prekybą, platinimą, asmeninių bibliotekų (kaip Kristijono Donelaičio) atkūrimą. Straipsnį baigia tokia mintimi: *Muziejaus galimybes padidins šiuolaikinės informacinės technologijos. Tačiau virtualumo efektas neturėtų vyrauti. Aktualinant bet kokį istorijos paveldą pats stipriausias įtaigos veiksnys yra originalas* (p. 344). Kažin ar kuriam muziejui besikuriant taip vyko darbas, greičiau atvirkščiai – ekspozicijos rengiamos iš turimų eksponatų. Tačiau prof. D. Kauno versija labai įdomi, ji orientuoja į itin kryptingą eksponatų kaupimą.

Pasibaigus 2007 m., Lietuvos muziejuose buvo 6 034 832 eksponatai, o per metus surinkti 140 689 eksponatai (čia bendras – pagrindinis ir pagalbinis – fondas). Dažnai skundžiamės – muziejų fondai perkrauti, eksponuojame tik apie 5–7% savo rinkinių. Tad kokius turtus sukaupėme 2007–2008 m.? Kadangi interneto svetainėse tokios naujos informacijos ir vertinimų neradau, remiuosi tik Maironio lietuvių literatūros muziejaus patirtimi.

Trečioji dalis

Maironio lietuvių literatūros muziejuje per 2008 m. iš viso sukaupta 7 620 eksponatų, net 6 363 eksponatai papildė išeivijos lietuvių rašytojų rinkinius. Šio pobūdžio eksponatai kaupiami tarsi iš dviejų šaltinių: pirmasis – 2003 m. pargabentas didžiulis memorialinis, kūrybinis, archyvinis poeto Bernardo Brazdžionio palikimas, kuris tvarkomas jau penkerius metus, jo memorialinės bibliotekos 5 450 vienetų suvesti į LIBIS sistemą, į Gaunamų eksponatų knygas (GEK) įtraukta 10 680 eksponatų, tačiau tvarkytinos medžiagos dar daug, muziejininkų laukia ilgas kruopštus darbas. Kalbėdama apie šį rinkinį, galiu pritaikyti visus tris savo terminus: *kryptingumas* – vertingas lituanistinis paveldas. Tai ne tik vienos asmenybės – B. Brazdžionio – palikimas, jis atspindi ir laikmečio kultūrinį kontekstą Vokietijos DP stovyklose, lietuvių rašytojų gyvenimo ir kūrybos momentus JAV – tuos dalykus atveria tūkstančiai laiškų, grupinės fotografijos. Čia atsiranda ir *geradarystė*, kuri šiuo atveju yra labai teigiama, nes B. Brazdžionio šeima pasirinko Maironio lietuvių literatūros muziejų, dovanojo vertingą lituanistinį paveldą. Tačiau vertinant visą palikimą yra nemažai ir atsitiktinių dalykų, vadinamojo *chaoso*. Los Andzele dalyvavau perimant šio klasiko palikimą. Šeimos nariams atrodė viskas labai svarbu ir brangu – kiekvienas eilėraščio škilcelis, neįskaitomas rankraštėlis, kurių be galo daug, aibė spaudos atšviėtų, kuriuos pats poetas, turėdamas kopijuoklį, daugino. Išvada tokia – kad gautumei aukso, turi imti ir rūdžių.

Kitas išeivijos rašytojų rinkinių papildymo kelias – projektai ir kelionės į JAV. Išeivių literatūros skyriaus vedėja Virginija Paplauskienė atlieka didžiulį darbą – keletą kartų buvo išvykusi į JAV atrinkti lituanistinės medžiagos, po kiekvienos jos komandiruotės į Maironio lietuvių literatūros muziejų atkeliauja tūkstančiai eksponatų, kurie yra tvarkomi pačiame muziejuje. Praėjusiais metais gausiai papildė rašytojų Kosto Ostrausko, Pauliaus Jurkaus, Antano Gustaičio, Antano Vaičiulaičio, Jurgio Blekaičio, Liūnės Sutemos, Algirdo Landsbergio, Alfonso Nykos-Niliūno ir kitų rinkiniai. 1989 m. pa-

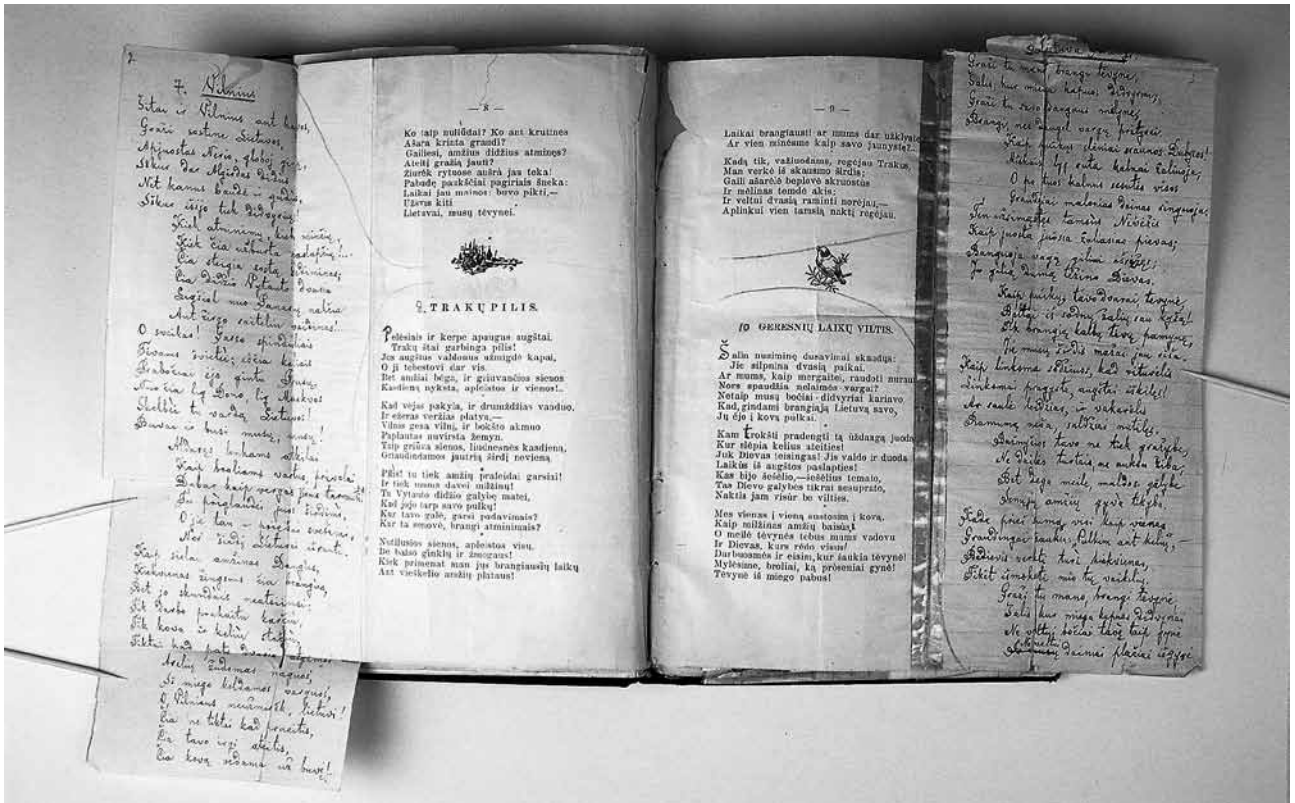

1 pav. Petro Babicko piešiniai

sirinkta išėivių rinkinių kaupimo kryptis lėmė, jog Maironio lietuvių literatūros muziejuje šio pobūdžio archyvai yra vieni iš gausiausių Lietuvoje. Jų tvarkymas yra didžiulis darbas, reikia priminti, jog tokio profilio muziejui kiekvienas laiškas, rankraštis, memorialinės bibliotekos knyga reikalauja lygiai to paties muziejinio apiforminimo kaip kito muziejaus paveikslai, ginklai ar etnografinis paveldas: Ekspонатų priėmimo-perdavimo aktas, GEK-o knyga, inventorinis įrašas, mokslinis pasas. Tyrinėjimo darbų paliksime ir ateinančioms šiame muziejuje dirbsiančioms kartoms. Muziejaus tarybos ar Rinkinių komisijos posėdžiuose, o ir šiaip kuluaruose nuolat vyksta diskusijos dėl kai kurių eksponatų vertės ir reikalavimo. Iš pradžių, kol muziejus beveik neturėjo išėivijos archyvų, kiekviena archyvalija ar knyga atrodė beveik stebuklas, viskuo džiaugėmės, dabar reikėtų griežčiau atrinkti tiek autorius, tiek eksponatus. Bet atiduoti Lietuvon savo kūrybos turtus nori visi – taip klostosi, jog atsumti nė vieno negalima. Tačiau vėl atsitaro ir užsidaro užburtas ratas – pats rašytojas ar po jo mirties artimieji neleidžia nugriebti grietinėlės ar, kaip sakiau, susirinkti aukso – jeigu jau atiduoda archyvą – tai visą į vieną vietą, į vienas rankas – tokia tad būna geradarystė, o muziejininkas laikosi etikos, sutinka su sąlygomis, žinoma, ne visada. Matyt, reikia padaryti išvadą – gerai, kad lituanistinis

palikimas grįžta į Tėvynę, kad jis yra tvarkomas, reikia tikėti, jog bus rekonstruoti mūsų muziejai ir įrengtos tinkamos erdvios saugyklos. Žinoma, tvarkydami gautąjį archyvą, muziejininkai gali kai ką koreguoti, sudėti medžiagą tik darbui – kaip iškarpa, kopijas. Pvz., tvarkiau gautą iš Brazilijos Petro Babicko archyvą, parvežtą jau po mirties, kai viskas išverčiama iš stalčių į dėzes ir jose randi tikrą chaosą – tada išties privalu profesionaliai įvertinti ir atrinkti (1 pav.).

Kaupiant lietuvių išėivių archyvus, atsiranda dar viena galimybė kaupti kitokius eksponatus: su archyvais iš užsienio parkeliauja labai vertinga, tikrai kryptinga muziejinė medžiaga, nesusijusi su išėivija, bet patekusi į jų archyvus. Kaip pavyzdžius paminėsiu: su rašytojo P. Jurkaus archyvu buvo parvežtas neįtikėtinos vertės eksponatas – Maironio rankraštis – muziejininkams ir literatūros tyrinėtojams tikra sensacija: paties Maironio parengtas penktojo (iš tikrųjų – ketvirtojo, išleisto 1920 m. – A. R.) *Pavasario balsų* leidimo maketas – į 1913 m. leidimą įklijuota 30 poeto rankraščių (2 pav.). Nieko panašaus iki šiol muziejuje neturėjome. Su B. Brazdžionio archyvu parkeliavo šešiolika įvairių metų Maironio knygos *Pavasario balsai* leidimų, iš kurių itin reta septintoji ir dvyliktoji laidos; su K. Ostrausko archyvu į muziejų pakliuvo ankstyvieji Petro Cvirkos rankraščiai:

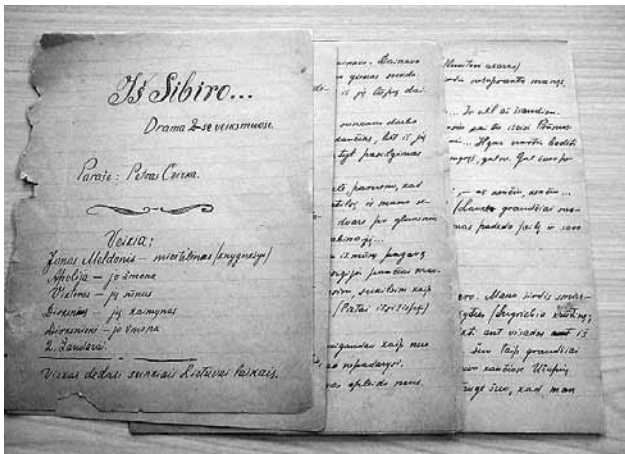

2 pav. Maironio eilėraščių rinkinio „Pavasario balsai“ maketas su poeto rankraščiais

drama ir vaizdelis, parašyti apie 1926 m. (3 pav.); su žurnalisto Edvardo Šulaičio archyvu gauta kauniečio rašytojo Raimundo Samulevičiaus laišku, fotografijų, dedikuotų knygų. Yra ir daugiau tokių pavyzdžių.

Galima liūdnei pajuokauti, jog ir Lietuvoje rašytojai miršta kryptingai, lieka jų paveldas. Išlaukę etikos reikalaujamą laiką, muziejininkai bando bendrauti su giminėmis, kurių požiūris, supratimas ir elgesys yra skirtingi. Štai neseniai iškeliavo anapilin klasikas Kazimieras Bradūnas, našlė jau per laidotuves pasakė – viską, kas reikalinga, tepaima Maironio lietuvių literatūros muziejus. Anksčiau į mūsų fondus atkeliavo Juditos Vaičiūnaitės, Janinos Degutytės, Nijolės Miliauskaitės (4 pav.), Ramūno Klimo,

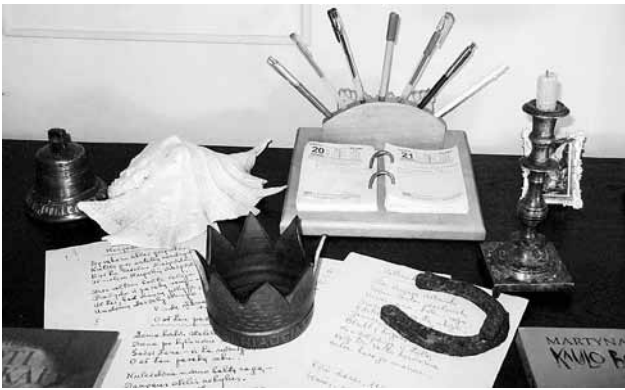
Elenos Mezginaitės, Ričardo Gavelio, Jono Avyžiaus kūrybinio palikimo, memorialinių daiktų, pernai literatūrinę bei dalį memorialinio paveldo perdavė poeto Martyno Vainilaičio žmona (5 pav.). Būna ir kitokių situacijų, kai muziejuje reikėtų suformuoti vieno ar kito autoriaus rinkinį, tačiau muziejininkų neįsileidžia, perduoda kitai institucijai. O kai tenka paimti visą palikimą, būna kaip ir su išėvių rašytojais – arba viskas, arba nieko, giminės nenori ardyti visumos ir

3 pav. Rašytojo Petro Cvirkos rankraštis

4 pav. Poetės Nijolės Miliauskaitės lėlės

5 pav. Poeto Martyno Vainilaičio memorialiniai daiktai

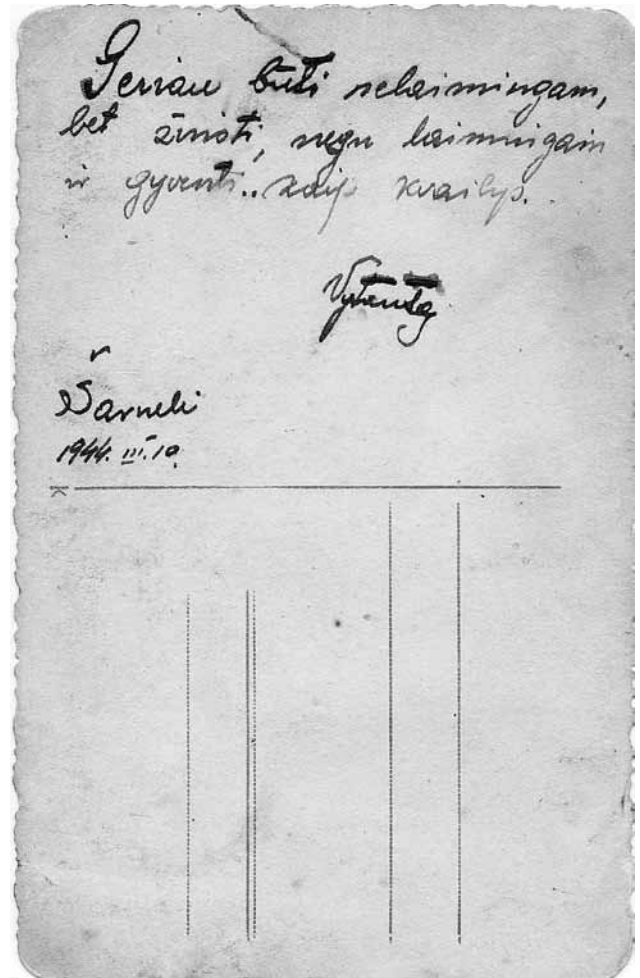
neleidžia išsirinkti vertingiausios medžiagos, kurios muziejuje labiausiai reikėtų.

Gyvieji rašytojai, nors jau ir klasikai, į muziejų *pasiduoda* vangiai, jaučia tarsi nepatogumą, nors su jais dėl kryptingumo būna lengviausia susitarti. 2008 m. gavome archyvalijų iš Marcelijaus Martinaičio, Kazio Sajos, Juozo Apučio ir kitų. Ypač patogu iš jų *išpešti* eksponatų, kai muziejuje rengiamos jiems skirtos parodos.

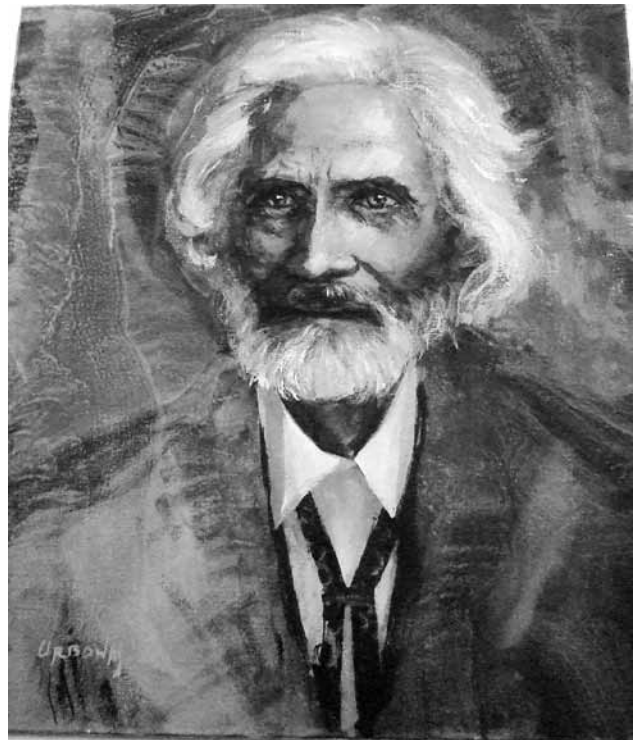
Jeigu galvotumėme vien apie kryptingumą, tekstų žiūrėti tik į savo kartotekas, kuriose užrašyta, kas dar ką turi, žada, neatiduoda, nors muziejaus rinkiniams papildyti tos medžiagos labai reikėtų. Bet tie svajojami dalykai gali muziejaus fondų ir nepasiekti. Lieka svarbi geradarystė, atsitiktinumas, kai iš garbingų žmonių gauni ilgai saugotus ir vertingus eksponatus (6 pav.). 2008 m. ir jau 2009 m. pradžioje gavome įdomių muziejinių vertybių, pvz.: dailininko Rimto Kalpoko sūnus Povilas Kalpokas padovanojo puikios kokybės tėvų albumo fotografijų iš prieškarinio rašytojų gyvenimo, dailininkė Irena Geniušienė išsaugojo kunigo prof. Morkaus Morkelio knygas, archyvą, kuriame buvo knygų su Vaižganto, Kazio Binkio, Kazio Šimonio dedikacijomis, fotografijų su Maironiu, parašė laišką ir pasiūlė jį padovanoti muziejui. Pakliuvęs kolekcininkui į rankas, šis archyvas būtų įvertintas nemaža pinigų suma. Iš kitų asmenų dar gavome Vaižganto laišką, Vydūno, Stasio Būdavo, Vytauto Mačernio fotografijų, Pauliaus Širvio archyvalijų. Ponia Regina Kutka iš Kanados padovanojo Leono Urbono tapytą Vydūno portretą (7 pav.).

Beje, perkant iš kolekcininkų, galima išlaikyti kryptingumą – šiuo atveju nėra nei geradarysčių, nei chaoso. Kai šįmet buvo galima pirkti knygų aukcione, atrinktos tik tos, kurių fonduose nėra nė vieno egzemplioriaus.

Maironio lietuvių literatūros muziejaus profilis kitiems muziejams yra ištis keistokas, neturime bibliotekos, knyga dažnai yra pagrindinio fondo eksponatas, kryptingai įsigyjame ir šiuo metu leidžiamas

6 pav. Poeto Vytauto Mačernio autografas

7 pav. Leonas Urbonas. Vydūno portretas

lietuvių rašytojų knygas, monografijas.

Galop keičiasi ir eksponatų pasiūlos tendencijos: žmonės dar turi ir literatūros profilio medžiagos, praneša apie ją, norėdami parduoti ir tuoj pat gauti pageidaujamą sumą. Tačiau muziejus negali sumokėti grynais, todėl dažniausiai eksponatai patenka pas kolekcininkus, iš kurių vėliau muziejai ir įsigyja. Beje, laiko išbandytų senosios literatūros eksponatų yra vis mažiau, o kas per ilgai juos paslėpęs laikė – pakando kirvarpos ar sugadino drėgmė ir jie tapo nebenaudingi. Išsivijos rašytojų archyvai jau irgi sparčiai mažėja. Lietuvoje šiuolaikinio lituanistinio paveldo klodai yra didžiuliai, bet iš kitos pusės – baigia išsekti rankraš-

čiai, laiškai, juos pakeičia kompiuterinė rankraščio grafika. Viskas vienodėja ir niveliuojasi. Fotografijas galima laikyti laikmenose.

Bet šiuo metu dar yra daug darbo kaupiant, formuojant, tyrinėjant rašytojų rinkinius, literatūros įvykių medžiagą.

Baigdama ir apibendrindama noriu visiems palinkėti klasiko Pauliaus Galaunės žodžiais: *Atmink! Muziejuje sukrautas brangiausias tautos ir krašto turtas. Saugoki jį visomis savo išgalėmis. Dar pridėčiau – eksponatais didžiukimės, skelbkimės, nepamirškime, jog pirmasis mūsų misijos žodis – kaupti... Labiau jį ginkime!*

ACCUMULATION OF THE EXHIBITS – PURPOSEFULNESS, BENEFACTION, CHAOS

Aldona Ruseckaitė

Maironis Lithuanian Literature Museum

The report consists of three parts. The first one draws attention to the subject, how Lithuanian museums present their collections in their websites and in the magazine “Lietuvos muziejai” (Lithuanian museums), how they acquaint people with the newly acquired exhibits. The report says, that museums pay more attention to expositions, exhibitions and educational work, thus the exhibits’ description leaving in second place. But the basic museum’s mission and purpose is to collect exhibits. That’s why we are supposed to pay more attention for their introduction.

The second part of the report deals with consideration, whether museums collect exhibits purposefully. During the year 2007, Lithuanian museums had accumulated 140 689 exhibits. For museum specialists it would be interesting to read the article concerning the Book Museum of Lithuania, its establishment and perspectives (D. Kaunas. Knygos kultūra ir kūrėjas, V., 2009). In this article, the scholar justifies an establishment of museum’s conception through the supposed by himself particular showpieces, which are needed to be collected before the originating of the

museum. This is perfect example of collecting exhibits. But Lithuanian museums mostly work the other way round. They create expositions from the exhibits which they already have in their funds.

And the third part deals with the directions of exhibits’ accumulating in Maironis Lithuanian Literature Museum. During the year 2008, 7 620 exhibits were accumulated; 6 363 of them refilled the writers-emigrants collection. A lot of Lithuanian writers archives from the USA came back to Lithuania, but quite many of them still left. When you bring all the writer’s archive here, sometimes happen, that together with valuable material you receive some stuff you don’t really need. But relatives of the gone writers usually agree only on condition either you take everything, or receive nothing. That’s why we have to take some rust in order to receive the gold as well. Other source of collecting exhibits is the archives of old literature acquired from collectioneers, relatives or other persons. Some exhibits we receive from alive writers, particularly after the special personal exhibitions organized in the Museum.

NAUJA EKSPOZICIJA TRAKŲ ISTORIJS MUZIEJUJE

Irena Senulienė

Trakų istorijos muziejus

Vilius Lunevičius

UAB „Ekspozicijų sistemos“

2008 m. liepos 28 d. Trakų istorijos muziejus paminėjo 60-ies metų veiklos sukaktį. Pagrindinė Trakų kraštotyros muziejaus (taip vadinosi 1948 m. liepos 28 d. įkurtas muziejus) funkcija buvo propaguoti sovietinės santvarkos laimėjimus. 1948 m. spalio 4 d. Trakų apskrities vykdomojo komiteto sprendimu naujai kuriamam muziejui perduotas buvusio Karaimų muziejaus pastatas, o Politinio švietimo skyrius įpareigotas iki lapkričio mėn. atidaryti Trakų kraštotyros muziejaus ekspoziciją. Tačiau nei tais, nei kitais metais ekspozicija nebuvo atidaryta. Nedidelės „ekspozicijos“ buvo rengiamos muziejaus administraciniame pastate, jos atspindėjo to laikmečio aktualijas, socialistinį lenktyniavimą, darbo pirmūnų laimėjimus, rajono saviveiklą.

1961 m. muziejui buvo perduoti restauruoti Trakų salos pilies centriniai rūmai, o 1962 m. pilyje atidaryta pirmoji ekspozicija.

„Pilies menės lankytojus supažindina su Trakų pilių ir miesto istorija, feodalizmo laikotarpiu, socialiniais-ekonominiais santykiais Trakų vaivadijoje XV–XVII a., Tarybų valdžios atkūrimu Trakų apskrityje 1940–41 m.“, – rašė 1967 m. Irena Misiūnienė, tuometinė muziejaus direktorė, leidinyje „Trakų istorijos muziejus“.

Palaiptiesiems ekspozicijoje pradėta plėsti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tema, pirmosiose ekspozicijos salėse įrengta archeologijos ekspozicija, kurioje eksponuoti radiniai iš archeologinių tyrimų Trakų mieste ir rajone. XX a. 7–8 deš. susiformavo pagrindinė muziejaus ekspozicijos tema „Trakų žemės istorija nuo seniausių laikų iki šių dienų“. Prasidėjus Atgimimui, tarybinio laikotarpio ekspozicija salos pilyje buvo visai panaikinta, o jos vietoje 1989 m. įrengtos trys ekspozicinės salės: „Lietuvos Respublika 1918–1940 metais“, „Trakų pilies restauravimo istorija“ ir „Žalgirio mūšis“. Per pastaruosius du dešimtmečius ekspozicijos įranga ir eksponavimas moraliai paseno, vitrinų apšvietimas ir apsauga neatitiko reikalavimų.

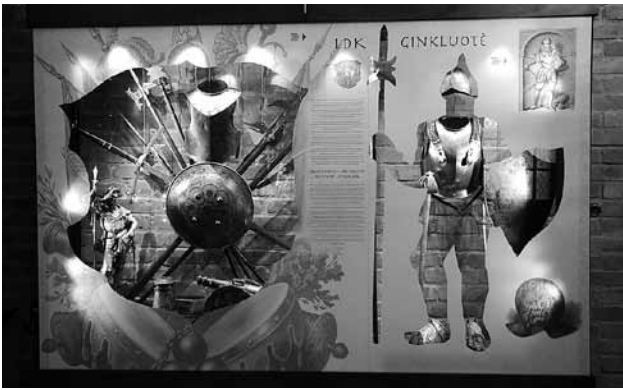
Artėjant Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečiui, 2007 m. Kultūros ministerija skyrė lėšų centrinių rūmų ekspozicijos salėms atnaujinti. Kadangi Trakų salos pilies centriniuose rūmuose yra aštuonios turistų lankomiausios salės, nuspręsta atnaujinti eks-

pozicines sales dalimis. Darbas prasidėjo 2007 m. rudenį, ruošiantis ir artėjančiai muziejaus 60-ies metų veiklos sukakčiai. Pasirinktos atnaujinti dvi ekspozicinės salės, kuriose atspindėjo Trakų miesto ir apskrities istorija XV–XIX a.

Kultūros paminklų restauravimo UAB „Rūpintojėlis“ restauratoriai pirmiausiai nuo sienų ir lubų nuvalė druskas ir kitas apnašas, UAB „Arevita“ įrengė naują signalizaciją ir elektros instaliaciją. Rengiant naująją Trakų salos pilies ekspoziciją tema „Trakai – vaivadijos centras XV–XVIII a.“, muziejinkams ir UAB „Ekspozicijų sistemos“ projektuotojams (dizaineriui Skirmantei Vaitkevičiūtei, konstruktoriui Rimui Krivui, projekto vadovui Viliui Lunevičiui) teko išspręsti daug techninių ir estetinių problemų.

Paminėsime kai kurias iš jų. Buvo sumanyta ekspozicinius baldus organiškai įkomponuoti į aplinką, kad baldai nedominuotų nedidelėse (40–50 m² dydžio), jaukiose, skliautuotose pilies salėse. Tai piktavo sprendimą užpakalines baldų sieneles gaminti skaidrias, iš stiklo. Tokios vitrinės vizualiai atrodo lengvos, permatomos, bet iškilo nesklaidumų montuojant kai kuriuos eksponatus. Išėitis rasta panaudojus prie baldų viršaus tvirtinamą bėginę sistemą ir eksponatus pakabinus ant skaidrių 2 mm storio specialių valų. Buvo pavojus, kad aktyviame raudonų plytų sienos fone eksponatai „pasislėps“, todėl tinkamai parinktas juos akcentuojantis taškinis apšvietimas. Kadangi buvo panaudotas šviesolaidinis apšvietimas, šviesos šaltiniai buvo sumontuoti virš vitrinų, taip išvengta neigiamo ir infraraudonųjų (šiluminių), ir ultravioletinių spindulių poveikio. Vitrinoms sukonstruotos specialios hermetiškos ir vietą taupančios durys, bėgeliais judančios į priekį ir į šoną. Visi vitrinų stiklai yra ištisiniai, be sudūrimų.

Šiandieninis muziejus siekia patraukti lankytojų dėmesį naujomis intriguojančiomis formomis. Todėl klasikinės eksponatų vitrinės forma (dėžė) buvo transformuota į daugiasluoksnę instaliaciją. Vitrinės tapo pasakojimo scena: ant priekinio stiklo sumontuoti „drop paper“ skydai vaizdu ir tekstu pasakoja to laikotarpio istoriją, kurią iliustruoja pro herbinių skydų formos angas matomi eksponatai. Siekiant baldus pritaikyti prie pilies dvasios, jie papuošti rankų darbo drožiniais (autorius Virginijus Stančikas).

Dinaminį elementą šioje salėje sukuria analoginis projektorius. Ant chromo veidrodžio, atlaikančio aukštą temperatūrą, išsėdinti šeši didikų giminių herbai 3 000 lumenų stiprumo šviesos srautu projektuojami ant salės lubų. Toks projektorius pasirinktas todėl, kad jis neturi skaitmeniniams projektoriams būdingos matricos, nesiderinančios su viduramžių dvasia, kuri sukuria šalutinį efektą – vaizdą padalija į stambokus taškelius.

Antroje salėje rengiant Teismo posėdžio vitriną, buvo sprendžiama, kaip santykinai didelėje erdvėje gerai apšviesti eksponatus ir išlaikyti prieblandą. Tam panaudoti specialūs prožektoriai su užuolaidėlėmis, kurios suformuoja netaisyklingas šviesos dėmes (trikampes, trapecines, stačiakampes, rombines). Kiekvienas prožektorius turi lęšių sistemą, leidžiančią reguliuoti apšvietimo kampą. Prožektoriuose įmontuoti keičiami ultravioletinių

spindulių filtrai – kiekvieno muziejaus svajonė. Lankytojo emocinei nuotakai sukurti aktorius Leonas Ciunis įskaitė teismo posėdžio fragmentą, pagyviną garso efektais – plunksnos krebždėjimu, žingsniais, varstomų durų vyrių girgždėjimu. Garso įrašas paleidžiamas suveikus judesio jutikliui per specialias kolonas.

Didžiausio lankytojų dėmesio sulaukia trimatė dinaminė sinfograma, kabanti šalia Teismo posėdžio vitrinės. Didiko rūbais apsirengęs vyras lankytoją, einantį pro šalį, seka žvilgsniu, ranka jam rodo ekspozicijos kryptį ir kviečia į kitą salę. Šiuolaikinių technologijų išpaukintas lankytojas nustemba ir įdėmiau pradeda žvalgytis aplink, ieškodamas kitų „siurprizų“. Taip atgaivintas, jis pasiruošia rasti naujų žinių ir potyrių.

2008 m. liepos 25 d. atnaujintos ekspozicijos salės atvėrė duris lankytojams. Jose eksponuojama 180

ekspонатų. Iš naujų eksponuojamų muziejinių vertybių išskirtinos dvi unikalios, retos Žygimanto Augusto bibliotekos knygos. Pirmoji knyga – tai paleotipas „Homeras. Iliada ir Odiseja“, – du kūriniai viename tome (Bazelis, 1535 m., lotynų k., oda, popierius, 19 x 28,5 cm). Antroji knyga – „Teologijos studijos“ (Antverpenas, 1565 m., lotynų k., oda, popierius, 11 x 17,5 cm). Antrojoje salėje eksponuojamas stalo indų komplektas, kurį sudaro padėklas, trys lėkštės, du indeliai. Indai sidabriniai, su Vyčio herbu, pagaminti Lvove 1792 m. Su tuo pačiu herbu yra ir ąsotis, pagamintas 1873 m. Vilniuje, meistrė Kotryna Danišauskienė. Toje pačioje vitrinoje šalia šių indų puikiai

tinka ir 1744 m. Gdansko meistro Johano Gotfriedo Schlaubitzo padėklas su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų herbu.

Šiose ekspozicijos salėse yra eksponuojama daug unikalių, įsigytų naujų muziejinių vertybių, kurios papildė Trakų muziejaus fondus per paskutinius penkerius metus. Muziejininkai džiaugiasi atgijusiomis salėmis ir tęsia darbą toliau. Jau išardyta ekspozicinė įranga kitose trijose salėse. Šias sales numatome įrengti iki 2009 m. pabaigos. Džiugu, kad naujos Trakų istorijos muziejaus ekspozicijos įrengimas paženklintas Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio data.

TRAKAI HISTORY MUSEUM RENEWED ITS TWO EXPOSITION HALLS

Irena Senulienė

Trakai History Museum

Vilius Lunevičius

JSC “Ekspozicijos Sistemos”

On the 28th of July, 2009, Trakai History Museum celebrated its 60th anniversary. In 1961, the museum took over the central Trakai Castle building, and in 1962 the first exposition was opened there.

Over the last two decades the museum’s concept had become aesthetically out-dated, its contents needed updating, and its exposition equipment had become timeworn, in particular – the lighting sys-

tem, no longer meeting the requirements. In 2007, the Ministry of Culture of the Republic of Lithuania allocated funds for renovation of the exposition in central Trakai Castle building. Two halls, devoted to Trakai town and voivodship history from the 15th to the 19th centuries were chosen to start with.

The renovation began with the cleaning of salt and other coatings from the walls and ceilings of the

halls. The work was carried out by the restorers of JSC “Rūpintojėlis”. JSC “Arevita” equipped alarm system and new electrical installation.

While creating the new exposition “Trakai – the Centre of the Voivodship in the 15th–18th Centuries”, the museum specialists and JSC “Ekspozicijos Sistemos” professionals (designer S. Vaitkevičiūtė, constructor R. Krivas and project manager V. Lunevičius) had to solve many problems – both technical and those of an aesthetic nature.

Seeking that exposition showcases looked as much part of the natural castle environment as it was possible, their back panels were made of clear glass. These showcases looked very light and transparent; however, a problem of how to fix the exhibits arose. A decision was made to install sliding systems on the top of the showcases and to hang exhibits on transparent 2 mm-thick strings. There was a danger, the exhibits would “disappear” in the intensive background of the red brick walls; therefore a focussed light directed on the exhibits was chosen. As fibre-optic lighting was installed, the source of light was placed above the showcases, thus eliminating the negative impact of infra-red and ultra-violet light on exhibits. The glass of the showcases consists of one large single piece. To make the showcases compatible with the atmosphere of the castle,

they were decorated with hand-made carvings (by V. Stančikas).

An analogous projector placed in this hall helps to create a sense of dynamism. Six coats of arms of nobility are etched on the chrome heat-resistant mirror, and by means of a 3000 lumen-strong beam of light the view is projected on to the ceiling.

The Court Showcase in the second hall has projectors with special blinds, creating light spots of an irregular-shape. Every projector has a system of lenses that allows for the angle of the light beam to be adjusted. There are also built-in ultra-violet filters in the projectors. To have a stronger emotional impact on the visitor, the voice of an actor L. Ciunis was recorded, reading an extract from the sitting court. There are sounds of a quill pen scratching, steps and door hinges squeaking in the background. The recording starts playing when the movement sensor detects a visitor.

The museum visitors usually are mostly attracted by the three-dimensional hologram picture located next to the Court Showcase. The hologram depicts a person dressed like a nobleman. As the visitor passes by, the nobleman leads him with his eyes and with a gesture of his hand guides to the next hall.

There are about 180 exhibits in the two renovated exposition halls.

ISTORINIS DOKUMENTAS ALYTAUS KRAŠTOTYROS MUZIEJAUS EKSPOZICIJOJE „GYVENIMAS ABIPUS NEMUNO“

Vilma Jenčiulytė

Alytaus kraštotyros muziejus

Prieš metus Alytaus kraštotyros muziejuje (AKM) atidaryta nauja ekspozicija „Gyvenimas abipus Nemuno. Alytus archyvų, bibliotekų ir muziejų dokumentuose“. Joje pristatoma Alytaus miesto istorija nuo XIV iki XX a. paskutinio dešimtmečio. Pagrindine pasakojimo priemone buvo pasirinkti vienos srities eksponatai – rašytiniai šaltiniai, dokumentai. Miesto istorija perteikiama istoriniais dokumentais, žemėlapiais, atvirukais, fotografijomis, garso ir vaizdo medžiaga.

Paprastai ekspozicija suprantama kaip įvairių originalių eksponatų, atspindinčių tam tikrą temą ar laikotarpį, demonstravimas. Rengiant ekspozicijos koncepciją, tapo aišku, kad laikas keisti požiūrį į muziejų ir eksponavimą. Ekspozicija išsiskiria tuo, kad joje nėra originalių, tik kopijos. Gali kilti klausimas, ar šiuo atveju ekspozicija išvis ko nors verta. Juk kaip tik galimybė pamatyti originalą traukia lankytojus. Tačiau pasirinkus kopijas atsirado daugiau galimybių vizualinei išraiškai.

Ši ekspozicija – kaip vientisa Alytaus istorijos knyga su temomis, skyriais, tik pateikta kitaip. Tai mėginimas kitu žvilgsniu pažvelgti į šaltinius, dokumentus, kurie sudaro vieną iš svarbiausių Lietuvos istorijos tyrinėjimo objektų, padaryti juos prieinamesnius daugeliui žmonių, atsakyti stereotipinio mąstymo, kad dokumentas, rašytinis šaltinis – sausa, neįdomu. Dokumentai pateikiami ne tik kaip įvykio liudininkai, bet ir kaip vienos ar kitos epochos atspindžiai. Jų kopijos, eksponuojamos ant kabančių įvairaus dydžio lapų, tarsi atgyja, tampa pilnos gyvybės, pačios siūlosi perskaitomos. Juk ne kiekvienas žmogus atsivers Lietuvos Metriką ar kitas šaltinių publikacijas, tačiau užsukęs į šią ekspoziciją jis iškart susidurs su tais pirminiais objektais, su kuriais dirba tik specialistai.

Ekspozicija užima vieną salę, kurią patys dokumentai suskaido į 5 erdves. Ekspozicija tiesiog „alsuoja“ popieriumi. Tai vienas iš pagrindinių jos slaptų motyvų. Popierius, drobė – rakursas į senuosius raštus. Iš vidaus spinduliuojanti šviesa (tam sukurtas specialus apšvietimas) tarsi simbolizuoja rašto, rašytinio šaltinio teikiamą pažinimo džiaugsmą. Ekspozicija pasižymi daugiasluoksniškumu. Medžiaga eksponuojama įvairaus formato lapuose (nuo didelių perdangų ir pertvarų su tekstu iki siaurų vertikalių juostų ar

net kaip knyga). Foniniais, didžiausių formatų lapais perteiktas vizualinis efektas: siekiama išreikšti nuotaiką, laikmetį, suskaidyti erdvę. Pirmaplaniuose plakatuose pateikti patys svarbiausi dokumentai, tiksliai originalų kopijos, papildytos vertimais į lietuvių kalbą. Trečiasis dokumentų pateikimo būdas – profesionalams, tai stovai su susegtais dokumentais – lyg tiesioginė užuomina apie tradicinę knygą arba dokumentams įprastą saugojimo vietą – aplanką. Įspūdžiui sustiprinti pastatyti vyro ir moters manekentai, apvilkti rekonstruotais XIV a. kario ir XVII a. miestietės kostiumais, tarpukario miesto parko suoliuko kopija. Papildomą efektą sukuria garso įrašai, veikiantys sensoriniu principu, bei du filmai, nuolat demonstruojami ant foninių plakatų-pertvarų. Dar vienas akcentas, tiesiogiai besisiejantis su pačiu ekspozicijos pavadinimu bei pagrindine idėja – laikrodžiai, rodantys skirtingą laiką abiejose Nemuno pusėse. Plakatai sukuria simbolinį perėjimą iš vieno upės krano į kitą, arba iš vieno miesto istorijos etapo į kitą.

Pagrindinė ekspozicijos idėja yra Nemunas, ant kurio krantų vyko ne tik visai Lietuvai svarbūs istoriniai įvykiai, bet ir lemtingi Alytaus miesto gyvenimo momentai. Svarbiausias veiksnys, skatinęs Alytaus gyvenvietės, o vėliau miestelio ir miesto raidą, buvo upė. Dėl strateginės reikšmės ji dažnai virsdavo kovų arena, gindavo kraštą nuo priešų, tapdavo valstybės siena. Jau nuo pirmojo Alytaus vardo paminėjimo žinome, kad Alytaus pilis buvo pastatyta saugoti brastą per Nemuną, kuri buvo svarbių kelių iš Vilniaus, Trakų, Merkinės, Gardino susikirtimo vieta. Vėliau Nemunas lėmė prekybos augimą miestelyje bei buvo vietinių gyventojų pragyvenimo šaltinis. Ne visais laikais jis teikė miestui naudos. Po trečiojo Lietuvos ir Lenkijos padalijimo Nemunas tapo siena tarp abiejose jo krantuose įsikūrusių miestelio dalių ir visą šimtmetį sustabdė jų plėtojimąsi. Dėl Nemuno bei aplink jį plytinčių pušynų tarpukariu Alytaus miestas paskelbtas kurortu. Vasaromis į jį traukdavo poilsiautojai iš visos Lietuvos. Nemunas turėjo įtakos ir sovietų valdžios sprendimui paversti Alytų pramonės miestu.

Ekspozicijoje lankytojas tampa istoriku tyrinėtoju, atrandančiu ir kuriančiu. Dokumentai eksponuojami chronologiniu principu – išryškinama data, kad

1 pav.

būtų lengviau sekti istorinę raidą.

Pirmojoje dalyje (1 pav.) skaitydamas kryžiuočių kelių į Lietuvos žemes aprašymus, lankytojas sužino apie kryžiuočių antpuolius Alytaus žemėse, apie sudegusią medinę pilį, stovėjusią ant piliakalnio, šalia Nemuno. Pateiktų dokumentų fone praeities nuotakas sustiprina nepriekaištingai atkurtas senovės lietuvių karys – pilies gynėjas. Šioje dalyje 10 skirtingų rašytinių šaltinių (ištraukos iš Vyganto Marburgiečio kronikos, kryžiuočių kelių aprašymai, dokumentai iš Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos) atskleidžia pradinį Alytaus raidos etapą nuo pirmojo Alytaus vardo paminėjimo 1377 m. iki 1581 m., kai miestui buvo suteikta savivalda.

Antrojoje dalyje (2 pav.) eksponuojami dokumentai iš Lietuvos valstybės istorijos archyvo, Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos, Vilniaus universiteto bibliotekos, Vyriausiojo senųjų aktų archyvo Varšuvoje. Čia rasime magdeburginių miesto teisių nuorašą, konfirmacines privilegijas, bažnytinius dokumentus, valdovo atleidimą nuo mokesčių nukentėjusiems nuo gaisro, miestiečio testamentą, sklypų pirkimo-pardavimo aktus, inventoriaus surašymus bei daugelį kitų XVI–XVIII a. Alytaus miesto istoriją pasakojančių dokumentų. Perskaitykite arba išklauskite

Alytaus miestui suteiktą magdeburginių teisių privilegiją, sužinome apie miestiečių teises ir pareigas, vyraujančius amatus, prekybą, mokamus mokesčius ir kt. Vaito rinkimo dokumentai, įvairūs įsakai dėl mokesčių supažindina su miesto savivaldos, ekonomine padėtimi. Asmeniniai miestiečių dokumentai – pardavimo sutartys, testamentai – atskleidžia žmonių požiūrį į žemę, kitą turtą, bylų bei ginčų dokumentai parodo santykius su artimaisiais, kaimynais ar svečiais. Žemėlapiai, planai papildoma rašytinę informaciją, suteikdami tikslesnių, aiškesnių žinių apie miesto raidą. XVII a. miestietės rekonstrukcija bei ugnies motyvas fone perkelia lankytoją į kitą laiką ir erdvę, kai Alytuje gyveno daugiau kaip 1 000 žmonių, veikė 59 karčemos, du kartus per savaitę vykdavo turgūs, o vyrai, susirinkę į Rotušę, svarstydavo aktualius miesto klausimus.

Trečiojoje dalyje (3 pav.), pavadintoje „Skirtingose Nemuno pusėse“, XIX a. dokumentai atskleidžia miesto, padalyto dviem atskiriems administraciniam vienetais, nuosmukį. Pirmojo pasaulinio karo pradžios atvirukuose galime išvysti, kaip atrodė Alytus. Du skirtingą laiką rodantys kalendoriai leidžia geriau suprasti to meto gyventojų padėtį, kai persikėlę kitapus Nemuno jie patekdavo į praeitį arba nukeliaudavo

2 pav.

ateitin. Mat Lenkijos kunigaikštystei priklausiusioje kairėje Nemuno pusėje galiojo Grigaliaus kalendorius, o dešinėje – carinei Rusijai atitekusioje pusėje – Julijaus kalendorius. XIX a. tarp šių kalendorių buvo 12 dienų skirtumas.

XX a. miesto istoriją, jo vidaus gyvenimą jau lengviau papasakoti pasitelkus papildomas vizualines priemones – fotografijas, atvirukus, filmuotą medžiagą.

Ketvirtojoje dalyje (4 pav.) tarpukario miestelio gyvenimą perteikia foniniai plakatai, kuriuose vyraujanti žalia spalva bei miesto ir apylinkių vaizdai perkelia lankytoją į kultūros ir švietimo židinį, koks tuomet ir buvo Alytus. Ramaus kurortinio miestelio įvaizdį dar labiau sustiprina iš plakatų suformuotas miesto parkas, tarpukario suoliuko rekonstrukcija bei miesto naujienas skelbiantis radijas. Šioje dalyje pristatoma ir gausiausiai dokumentų. Iš viso 53 dokumentai: ant kabančių juostų eksponuojama 30, kiti sudėti ant stovų. Vienas stovas skirtas tik fotografijoms, kur senosios fotografijos pateikiamos šalia naujų, dabar fotografuotų. Dokumentų tematika taip pat labai įvairi, paliečianti įvairius miestelio gyvenimo fragmentus. Dokumentai – iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA), fotografijos – iš Alytaus kraštotyros muziejaus rinkinių.

Paskutinėje dalyje „Pramonės miestas 1945–1990 m.“ pristatomas Alytaus gyvenimas po Antrojo pasaulinio karo. Sovietinį laikotarpį atskleidžia videofilmas bei jį papildantys dokumentai. Filmas sukurtas iš LCVA padalinio – Lietuvos vaizdo ir garso archyvo – medžiagos, dokumentai – iš Alytaus apskrities archyvo ir Kauno technologijos universiteto Architektūros ir statybos instituto.

Rengiant naują ekspoziciją, Alytaus kraštotyros muziejus pasipildė gausiu šaltinių apie Alytų rinkiniu. Ekspozicijoje pateikti 172 rašytiniai šaltiniai, 90 iš jų eksponuojami ant kabančių siaurų juostų, kiti – ant stovų.

Gausiausias dokumentų rinkinys panaudotas iš Lietuvos valstybės istorijos archyvo. Čia pagrindiniu informacijos šaltiniu tapo Lietuvos Metrika bei Senųjų aktų knygos, kuriose išlikę XVIII a. Alytaus magistrato dokumentai. Taip pat pateikti įvairūs dokumentai, saugomi LDK komisijos, LDK karaliaus dvarų valdybos, Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriaus kanceliarijos, Vilniaus gubernijos izdo rūmų, Vilniaus ir Kauno gubernijų žemdirbystės ir valstybės turtų valdybos, Vilniaus gubernijos braižyklos, Vilniaus gubernijos Trakų apskrities žemėtvarkos komisijos, Vilniaus Romos katalikų vyskupi-

3 pav.

jos dvasinės konsistorijos, Vilniaus Romos katalikų metropolijos kurijos, Augustavo gubernijos valdybos, Lietuvos vyriausiosios valdybos fonduose, Augustavo, Lomžos, Plocko ir Suvalkų gubernijų žemės planų kolekcijose.

Beveik tiek pat dokumentų pateikta iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo fondų: Alytaus apskrities savivaldybės, Alytaus apskrities viršininko, Lietuvos Respublikos Ministrų kabineto, Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamento, Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento, Lietuvos TSR statistikos valdybos Alytaus apskrities inspekcijos fondų.

Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos dokumentai pateko iš Retų spaudinių bei Rankraščių skyrių. Ekspozicijoje demonstruojami šaltiniai iš Vilniaus kapitulos, Jono Reitelaičio, Konstantino Jablonskio fondų ir kt. Vieni iš įdomiausių eksponatų – tai XVII a. Alytaus miestiečių dokumentai iš Povilo Karazijos kolekcijos. Juose yra seniausi išlikę miesto antspaudai popieriuje, pagal kuriuos buvo atkurtas dabartinis miesto herbas.

Dokumentai iš Alytaus apskrities archyvo pasakoja apie didžiųjų gamyklų statybą mieste.

Unikalūs eksponatai – XVIII a. pab. žemėlapiai

ir planai (Alytaus miesto planas, Alytaus ekonomijos kaimų situacijos planas, Alytaus užmiesčio planas) iš Vyriausiojo senųjų aktų archyvo Varšuvoje.

Ekspozicijoje yra dokumentų kopijų iš Lietuvos ypatingojo archyvo, Kauno technologijos universiteto Architektūros ir statybos instituto archyvo, Vilniaus universiteto bibliotekos, taip pat ir Alytaus kraštotyros muziejaus rinkinių.

Eksponuojama 16 dokumentų lotynų kalba, 52 dokumentai – lenkų kalba, 7 – rusų kalba, kiti – lietuvių kalba. XIV a. – 10, XVI ir XVII a. – po 17, XVIII a. – 32, XIX a. – 9, XX a. – 74 dokumentai.

Visi dokumentai buvo nuskenuoti ir skaitmeniniu pavidalu pateko į muziejų. Taip susiformavo naujas dokumentų rinkinys, kuris turi perspektyvą plėstis ir leidžia kaupti vienoje vietoje visus su Alytaus istorija susijusius šaltinius.

2009 m. ekspozicija tapo vienu iš 12 geriausių darbų pasaulyje, įgyvendintų naudojant Prancūzijos firmos Procedes Chenel International (PCI) stiklo audinius muziejaininkystėje.

Ekspozicijos koncepciją kūrė muziejaininkai Audronė Jakunskienė, Vilma Jenčiulytė, Vilmantas Dunderis, dizainą – UAB „Ekspozicijų sistemos“ dizainerė Skirmantė Vaitkevičiūtė.

4 pav.

HISTORICAL DOCUMENT IN THE EXPOSITION “LIFE ON BOTH SIDES OF THE NEMUNAS RIVER” AT ALYTUS LOCAL LORE MUSEUM

Vilma Jenčiulytė

Alytus Local Lore Museum

A new exposition: “Life on Both Sides of the Nemunas River. Alytus in the Documents from Archives, Libraries and Museums” was opened in Alytus Local Lore Museum last year. It presents the history of Alytus town from the 15th c. until the last decade of the 20th c. Development of the town is presented in historic documents, maps, cards, photos and video materials.

The exposition is special for showing just copies and using no original exhibits. This multilayer exposition reveals broader possibilities for visual expression. The materials are presented on the different format sheets, starting from the big ceiling and parti-

tion walls with texts on them and ending with narrow vertical bands or even book format. The mannequins, audio records, films give additional effect. The visitor is supposed to become investigator in history here.

The main idea of exposition is the Nemunas River. A river was the main factor stimulating the development of the town. It helped to defend the territory against enemy, was a livelihood and the borderline of a state. It made the scenery to be attractive.

The stocks of the Alytus Local Lore Museum filled up with new historical documents. These documents were scanned and saved in DVD. Now we have the new collection that is to be constantly filled up.

LIETUVOS NACIONALINIO MUZIEJAUS NUMIZMATIKOS SKYRIAUS ĮSIGIJIMAI 2006–2008 M.

Dalia Grimalauskaitė

Lietuvos nacionalinis muziejus

Lietuvos nacionalinio muziejaus (LNM) tęstiname leidinyje „Numizmatika. Metraštinis“ (Vilnius, 2004, 2006, 2007 m.) publikuota informacija apie Lietuvos muziejų numizmatikos rinkinių papildymą: kelios dešimtys muziejų paskelbė duomenis apie 2000–2005 m. įsigijimus, tarp jų ir LNM. Įvadiniuose projekto straipsniuose apžvelgti numizmatikos rinkinių formavimo pobūdis ir tendencijos Lietuvos muziejuose.

Straipsnyje bus pristatyti 2006–2008 m. LNM įsigyti eksponatai, saugomi Numizmatikos skyriuje: monetos, medaliai, faleristika ir filofaleristika, kiti žymenys ir ženklai, bonistika, vertybiniai popieriai, sfragistika (plombos), žetonai bei pinigų lobiai.

Iš viso LNM numizmatikos rinkinyje 2009 m. sausio 1 d. buvo saugoma 180 510 vnt., 174 734 vnt. – pagrindiniame fonde. Juos tvarko 4 žmonės.

Per pastaruosius trejus metus rinkinį papildė 5 208 pagrindinio fondo eksponatai. Vidutiniškai per metus priimta apie 1 700 vnt., tai gerokai mažiau nei, pvz., 2004 m. – 2 590 vnt. ar 2005 m. – 5 400 vnt.

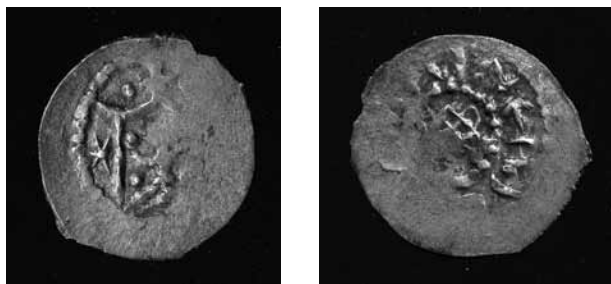
Ketvirtis eksponatų nupirkti, visi kiti padovanoti ar perduoti nemokamai. 2004–2005 m. nupirkta daugiau – 37% įsigytų numizmatikos rinkinio eksponatų, tačiau palyginti su 2001–2003 m., kai tik 3,4% įsigytų eksponatų buvo nupirkti, tai galimybė bent ketvirtį rinkinio komplektuoti tikslingai perkant – rezultatas teigiamas. Galima tik numanyti, kad negreitai pasikartos tokie sėkmingi metai.

2006–2008 m. muziejaus monetų rinkinys papildytas 2 415 vnt. Keturi eksponatai buvo nupirkti. Tai XIII–XIV a. aukso lydinys (auksas, 25 × 9 × 4,7 mm, p-11,513 g); Kijevo kunigaikštystės Vladimiro Al-

girdaičio (1362–1394) denaras (sidabras, p-0,494 g; 1 pav.); LDK Žygimanto Augusto 1565 m. 2 grašiai, Jono Kazimiero 1665 m. pusdukatis (auksas, p-1,719 g).

75% priimtų monetų – pavieniai ar archeologinių tyrimų radiniai. Paminėtinas Valdovų rūmų teritorijoje rastas Romos imperijos Faustinos II (145–175) sestercijus (vad. Povilas Blaževičius, 2006), šeši LDK Kazimiero (1440–1492) denarai, rasti Vilniuje, Rotušės a. (vad. Rytis Jonaitis, 2006) ir Ašmenos, Mėšinių, Dysnos g. sankirtoje (vad. Daiva Luchtanienė, 2004). Monetos korodavusios ar aplūžinėjusios, blogai matosi vaizduliai, tačiau teikia žinių, svarbių mokslui. Iš panaikinto Architektūros muziejaus perimtos 142 monetos. Tai XX a. 8–9 deš. radiniai iš archeologinių tyrimų Vilniuje, patekę į Architektūros muziejų kartu su kitais radiniais.

Medalių rinkinys padidėjo 1 058 vnt. Kelios dešimtys medalių architektūros tema perimtos iš buvusio Architektūros muziejaus (73 vnt.), 37 medaliai, priklausę prezidentui Algirdui Brazauskui ir atstatydamam prezidentui Rolandui Paksui, gauti iš Prezidento kanceliarijos. Nupirkta 650 medalių. Visų pirma reikia paminėti išskirtines vilniečio kolekcininko Edmundo Armoškos ir palangiškio Algimanto Urbono medalių kolekcijas. Apie aukščiausio lygio E. Armoškos 69 XVII–XX a. lituanistinių medalių kolekciją, gausią vertingų egzempliorių, paskelbta tarptautinėje konferencijoje Slovakijoje ir konferencijos leidinyje (Д. Грималаускайте, Р. Разалюнайте, Ценное приобретение Национального музея Литвы: коллекция медалей Эдмундаса Армошки, „Numizmatika 22“, Bratislava–Humenné, 2008,

1 pav. Kijevo kunigaikštystė. Vladimiras Algirdaitis (1362–1394). Denaras. Sidabras, p-0,494 g

2 pav. Plaketė kunigaikštienės Marijos Eleonoros Radvilienės (1671–1756) mirčiai atminti. 1756 m. Sidabras, graviravimas, 36,1 × 37 mm, p-12,21 g. Edmundo Armoškos kolekcija

s. 98–113) bei muziejaus interneto svetainėje. Be to, ji aptarta kolegijos Zenono Dukšos pranešime Lietuvos muziejų asociacijos Rinkinių mokslinio tyrimo sekcijos XII konferencijoje ir straipsnyje šiame leidinyje (žr. p. 85–93), tad nesikartodama paminėsiu kelis vertingiausias egzempliorius. Tai Stanislovo Leščinskio karūnavimo medalis (1705 m.; sidabras, Ø 48 mm, p-31,17 g; Cz. 2717, R7); plaketė kunigaikštienės Marijos Eleonoros Radvilienės (1671–1756) mirčiai atminti (1756 m.; sidabras, graviravimas, 36,1 × 37 mm, p-12,21 g; žinomi 3 egz.; 2 pav.); medalis Imperatoriškojo Vilniaus universiteto įkūrimo 250-ajam ir atkūrimo 25-ajam jubiliejams paminėti (1828 m.; dail. Fiodor Tolstoj (Sankt Peterburgas); auksas, Ø 66 mm, p-255 g; žinomi 2 egz.); 1911 m. Stalupėnų žemės ūkio parodos medalis su kolekcininko Zenono Pažarausko (1934–2003) kontrasignatu Z. P., pagamintas firmoje „Oertel“ (Berlynas) (sidabras, auksavimas, Ø 50 mm, p-49,62 g).

A. Urbono kolekcija skirta Lietuvos istorijos 1982–1999 m. periodui. 581 medalis suskirstytas temomis, pažymėtini informatyvūs medalių aprašai. Rinkinyje nemažai molinių medalių, jie taip pat smulkiai aprašyti: esant galimybei, užfiksuoti autoriai, egzempliorių kiekis. Yra žymių medalininkų darbų: dail. Eriko Daugulio medalis Vinco Kudirkos 130-osioms gimimo metinėms (1990 m.; gamino Kauno „Dailės“ kombinatas); dail. Algirdo Boso medalis, skirtas lietuvių dailininkui, vitražistui, scenografiui, pedagogui, lėlininkui Stasiui Ušinskui (1905–1974) atminti (1990 m.; bronzos, Ø 60 mm) ir kt. LNM kolekciją įsigijo 2006 m. (į muziejų pristatyta 2002 m.). Tai ne pirmas šio kolekcininko sukaupta kolekcija, papildžiusi muziejaus numizmatikos rinkinius, jų, beje, yra ir kituose muziejuose, pvz., Trakų istorijos muziejuje. Muziejams pateikiamos įsigyti A. Urbono kolekcijos

3 pav. Atminimo žetonas. Tomo Mano festivalis. Nida, 2008 m. Dail. Jurgita Erminaitė. Gamino Mindaugas Asminavičius. Sidabras, Ø 20,3 mm, p-6,47 g

pasižymi kruopščia tvarka bei vertinga informacija apie daiktų kilmę, autorius, gamintojus, tiražą, kainą, t. y. tokiais duomenimis, kurių paieška muziejininkams dažnai užima arba daug laiko, arba apskritai eksponatų apskaitos dokumentuose lieka apeita.

Aptariamuoju periodu priimta ir daugiau profesionalių medalininkų darbų: Petro Gintalo, Juozo Kalinausko, Leono Pivoriūno, Skaistės Žilienės dovanos, tarp jų S. Žilienės medalis, skirtas kunigaikščiui Mykolui Kleopui Oginskiui (1765–1833) (2007 m.; bronzos, galvanoplastika, Ø 105,7 mm).

Taip pat profesionalių menininkų, tačiau kiek kitokio stiliaus ir pobūdžio medalių pateko menotyrininkės Giedrės Jankevičiūtės dėka. Muziejui perduota savotiška naujametinių medalių kolekcija, tarp jų dail. Mindaugo Šnipo „Pasitinkant 1982-uosius“ (aliuminis, 94 × 40,2 mm); dail. Gintaro Kamarausko „Pasitinkant 1984-uosius“ (molis, 101,8 × 45,5 mm); dail. Vytauto Nalivaikos „Pasitinkant 1987-uosius“ (aliuminis, 95,5 × 69,5 mm).

Pažymėtinas jaunos juvelyrės, medalininkės Jurgitos Erminaitės muziejui padovanotas atminimo žetonas, skirtas Tomo Mano festivaliui, vykusiam Nidoje 2008 m. (gamino Mindaugas Asminavičius; si-

4 pav. XVII–XVIII a. religiniai medaliukai, rasti Biržų apylinkėse:
Švč. Mergelė Marija / Šv. Tiberijus kankinys. Vario ir cinko lydinys, 36 × 28,8 mm;
Šv. Pranciškus Asyžietis / Šv. Antanas Paduvietis. Vario ir cinko lydinys, 29,4 × 26,2 mm

5 pav. Skaičiavimo žetonas. LDK kanclerio ir Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilos Juodojo (1515–1565). 1559 m. Vario lydinys, Ø 26,5 mm

dabras, Ø 20,3 mm, p-6,47 g; 3 pav.). Aukšto meninio lygio žetonas vertas būti didesnio diametro ir tiražo medaliu.

Priminsime, kad muziejaus medalių rinkinyje yra išskirta religinių medaliukų kolekcija. 2006–2008 m. ją papildė trys dešimtys XVII–XX a. I p. medaliukų. Tarp jų yra dail. Petro Garškos sukurtų ir muziejui padovanotų medaliukų, tačiau dauguma – radiniai iš archeologinių tyrimų Vilniuje, pavieniai radiniai iš Biržų, Kaišiadorių, Kauno, Kėdainių, Šakių, Varėnos, Vilniaus ir kitų rajonų. Paminėtini reti XVII–XVIII a.

6 pav. Aukščiausias Lietuvos valstybės apdovanojimas – Vytauto Didžiojo ordinas su Aukso grandine. 2007 m.

medaliukai, rasti Biržų apylinkėse: vienas – su Švč. Mergele Marija ir šv. Tiberijumi, kitas – su šv. Pranciškumi Asyžiečiu ir šv. Antanu Paduviečiu (vario ir cinko lydinys, 29,4 × 26,2 mm ir 36 × 28,8 mm; 4 pav.). Trys to pačio laikotarpio medaliukai rasti Mastekio k., Kauno r. (perduoti archeologo Eugenijaus Ivanausko).

Įdomus medalių rinkinio eksponatas – Tarptautinės filantropų sąjungos parodos, 1905 m. vykusios Paryžiuje, reklaminis žetonas „Перуин-Пето“. Jis rastas per archeologinius tyrimus Vilniuje, paminklo Karaliui Mindaugui statybos vietoje (archeologas Gediminas Gendrėnas, 2003 m.). Kaip rašoma 1910 m. žurnalo „Нива“ reklaminiame skelbime, tai ne tik reklaminis, bet ir gamintoją, prekės kokybę garantuojantis žetonas, skirtas barzdos ir ūsų plaukų priežiūros priemonei: „Средство для роста волос (бороды и усов)“. Be to, „При покупке Перуина-Пето надо непременно слѣдить за тѣм, чтобы у горлышка флакона была бы привѣшена парижская золотая медаль и приложен аттестат“ (‘Perkant „Peruina-Peto“, reikia būtinai žiūrėti, kad prie flakono kaklelio būtų pritvirtintas auksinis Paryžiaus medalis ir pridėtas atestatas’).

Žetonų rinkinį, kuriame saugome skaičiavimo, apyvartinius, nuosavybės ir pan. žetonus, taip pat mokėjimo, nuolaidų ir kitokias korteles (2009 m. sausio 1 d. jų buvo 643 vnt.), papildė išskirtinis eksponatas – vienintelis žinomas LDK kanclerio ir Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilos Juodojo (1515–1565) skaičiavimo žetonas, kaldintas Vilniaus monetų kalykloje 1559 m. (5 pav.) Žetono reverse įrašas lotynų kalba: „Paskui didėjančius pinigus seka rūpesčiai.“ Eksponatas paskelbtas 2007 m. muziejaus leidinyje „Numizmatika 6, Metraštis 2005“ (Eduardas Remečas, Nežinomas Vilniaus monetų kalyklos skaičiavimo žetonas, p. 105–108).

Vertingi eksponatai papildė faleristikos rinkinį. Tai Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos protokolo šefo Stasio Girdvainio (1890–1970) Šv. Grigaliaus ordino Didysis kryžius (1939 m.), apie kurį Rūta Kuodytė paskelbė Lietuvos muziejų asociacijos Rinkinių mokslinio tyrimo sekcijos XI konferencijoje (Alytus, 2008 m.), Latvijos 2-ojo laipsnio Trijų žvaigždžių ordinas, taip pat diplomato Stasio Lozoraičio (1898–1983) ir 1991 m. sausio 13 d. žuvusio Vilniaus 34-osios vidurinės mokyklos dvyliktoko Igno Šimulionio (1973–1991) apdovanojimai. Tarp jų Vyčio kryžiaus 1-ojo laipsnio ordinas (nuo 2003 m. – Didysis kryžius), pagamintas 1998 m.

Tikslingai kaupiamas nevalstybinių apdovanojimų rinkinys. Nemažai eksponatų – įvairių įstaigų ir organizacijų apdovanojimo ženklų – buvo gauta turto patikėjimo teise ar perduoti vadovų įsakymu muzie-

jaus prašymu (apie juos plačiau žr. Astos Jakštienės, R. Kuodytės, Ritos Povilovskos straipsnį šiame leidinyje p. 97–100). LNM nuolat perduodami apdovanojimai iš Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarijos, tik aukščiausią Lietuvos valstybės apdovanojimą – Vytauto Didžiojo ordiną su aukso grandine, leidus Prezidentūrai, teko muziejui užsakyti Lietuvos monetų kalykloje 2007 m. (6 pav.) Šio apdovanojimo komplektas, kurį sudaro 8 daiktai ir 32 Jotvingių kryžiaus komplekto apdovanojimai – vieninteliai faleristikos eksponatai, nupirkti 2006–2008 m. Tai 9% visų priimtų faleristikos eksponatų (454 vnt.).

LNM filofaleristikos rinkinį aptariamuoju periodu papildė 675 ženklai ir ženkleliai. Daugiau kaip 80% ženklelių architektūros tema perimti iš Architektūros muziejaus. Taip pat paminėtini: JAV lietuvių Šv. Juozapo draugijos ženklas (1900 m., Springfield; 7 pav.), padovanotas kunigo pranciškono Juliaus Sasnausko; Šv. Onos (1906 m., Lawrence, JAV) ir Lietuvos dukterų (1903 m., Boston, JAV) draugijų ženklai, padovanoti Jono A. Stundžos (JAV). Devyni ženkleliai buvo nupirkti. Jie iš dail. Antano Žmuidzinaičiaus (1876–1966) palikimo, perduoto dailininko anūkės, vilnietės Birutės Gučaitės (priimti 27 vnt.).

Bonistikos rinkinys padidėjo 393 daiktais. Tarp jų iš Amerikos lietuvių kultūros archyvo (JAV) gauta Paminklinės Kristaus Prisikėlimo bažnyčios klebono čekių knygelė, skirta aukoms bažnyčios statybai (XX a. 4 deš., Kaunas; 8 pav.). B. Gučaitė padovanojo Lietuvos šaulių sąjungos XX a. 3–4 deš. propagandinę rinkliavos ženklą, o iš A. Urbono įsigyti maisto talonai, naudoti Lietuvoje XX a. 9 deš. Net pusė bonistikos rinkinio eksponatų yra nupirkti, tarp jų 1922 m. 50 litų banknoto klastotė.

Plombų rinkinyje 2009 m. sausio 1 d. buvo sukaupta 1 089 vnt. Per 2006–2008 m. priimta 110 vnt. Išskyrus 9 plombas, padovanotas panevėžiečio dizai-

7 pav. Šv. Juozapo draugijos ženklas. Springfield, JAV, 1900 m.

nerio Vido Žigo, ir 1 tarpukario Lietuvos muitinės plombą, kartu su skara (prie kurios ji buvo prikabinata) padovanotą muziejaus dailininkės Vidos Kuraitės, yra rastos per archeologinius tyrimus ar su metalo detektoriumi: XVII–XVIII a. Vakarų Europos plombos audeklams ženklinti, rastos Bajėnuose (Kauno r., 2007 m.), Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje (vad. Egidijus Ožalas, 2005 m.); XIX a. Rusijos imperijos

8 pav. Paminklinės Kristaus Prisikėlimo bažnyčios klebono čekių knygelė, skirta aukoms bažnyčios statybai. Kaunas, XX a. 4 deš.

9 pav. Monetos iš išsklaidyto lobio ar pamestos piniginės-maišelio. Besmerčių kaimavietė (Kauno r., XV a., 2007):

Kryžiuočių ordinas. Paulius fon Rusdorfas (1422–1441). Šilingas. Sidabras, p-1,471 g;

Lenkija. Jonas Albrechtas (1492–1501). Pusgrašis. Sidabras, p-0,794 g

mitinių: Gardino 1800 m., Jurbarko 1804 m., Taujėnų 1842 m., taip pat Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje (vad. E. Ožalas, 2005).

Priimta 13 pinigų kompleksų (monetų lobių, pi-

niginių turinių – 705 monetos iš 9 Vilniaus, Kauno, Jurbarko r. vietovių) ir jų fragmentų (38 monetos iš 4 vietovių). Gautos 2 monetos iš išsklaidyto lobio ar pamestos piniginės-maišelio iš Besmerčių kaimavietės (Kauno r., XV a., 2007 m.; perdavė archeologas E. Ivanauskas): 1) Kryžiuočių ordinas. Paulius fon Rusdorfas (1422–1441). Šilingas (sidabras, p-1,471 g); 2) Lenkija. Jonas Albrechtas (1492–1501). Pusgrašis (sidabras, p-0,794 g) (9 pav.).

Penki lobiai rasti per archeologinius tyrimus (XVI a. 7 deš.; XVIII a. vid.; 3 lobiai – XX a.). Vertingiausiu įvardytume atskiros publikacijos laukianti 2006 m. Viešvilėje, Jurbarko r., aptiktą XVI a. II p. 95 monetų lobį (archeologas Gytis Grižas). Kitas XVIII a. II p. lobis (Brandenburgo, Ispanijos, Nyderlandų, Lenkijos, Prūsijos, Saksonijos, Švedijos ir kt. 257 monetos maišelyje) rastas su metalo detektoriumi 2003 m. Sankeliuose, Vilniaus r., užfiksuotos radimo aplinkybės. Toje pačioje vietovėje 2001 m. buvo rastas XVIII a. pab. monetų kompleksas – lobis ar pamestos piniginės-maišelio turinys – 7 Lenkijos ir 1 Rusijos moneta.

Tiek glaustai apie LNM Numizmatikos skyriaus 2006–2008 m. įsigytus eksponatus. Bendras vaizdas smarkiai nepakito nuo 2001–2005 m. „Numizmatikos“ metraštyje skelbtos informacijos. Ryškesnis pokytis – sumažėjo muziejui perduodamų radinių iš archeologinių tyrimų Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje.

ACQUISITIONS 2006–2008 OF NUMISMATIC DEPARTMENT OF THE NATIONAL MUSEUM OF LITHUANIA

Dalia Grimalauskaitė

National Museum of Lithuania

The article presents the acquisitions of 2006–2008 at Numismatic Department of the National Museum of Lithuania: coins, medals, faleristics (awards), badges and philofaleristics (souvenir badges), notaphily, sphragistics (lead seals), jettons and money complexes as hoards, etc.

On January 1, 2009, the numismatic collection comprised of 180 510 units. During 2006–2008, the collection was complemented by 5 208 exhibits (on average, around 1 700 pieces per year). One quarter of the exhibits were purchased, the other were gifts or trans-

ferred for free. Single finds or materials from archaeological researches comprise 75 percent of added 2 415 coins. Collection of medals increased by 1 058 units as well as faleristics collection by 454 units, and collection of badges increased by 675 units. Notaphily collection augmented by 393 units, sphragistics – 110 units. 13 money complexes (hoards and such kind, as content of purses – 705 coins from 9 locations) and their fragments (38 coins from 4 locations) were received.

Rare and important collections, units or hoards are accentuated.

ŠV. JURGIO ATRIBUTAI LIETUVOS NUMIZMATIKOJE

Prof. Stanislovas Sajauskas

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

Daugiausia diskusijų kėlęs lietuviškas heraldinis simbolis, žinomas tik iš numizmatikos ir neužregistruotas LDK valdovų antspauduose, yra ietigalis su lygių galų kryžiumi^{1,2} (1 pav.). Ankstyvojoje LDK numizmatikos stadijoje monetos su šiuo simboliu (PEČAT tipas) vieningai buvo įvardijamos kaip seniausios LDK monetos ir priskiriamos vienam iš žymiausių didžiųjų Lietuvos kunigaikščių – Algirdui. Ir nebe pagrindo, nes kirilica išpaustas žodis PEČAT ir graikiškasis lygių galų kryžius šiose monetose buvo nedviprasmiška nuoroda į valdovą, susijusį su slaviškomis LDK teritorijomis, į tvirtus kultūrinius ir religinius ryšius su Rytai. Kaip žinoma, Algirdas, savo gyvenime turėjęs dvi stačiatikes žmonas, buvo didelis religinis tolerantas. Be to, politiniais sumetimais Algirdas buvo įsteigęs LDK stačiatikių metropoliją Kijeve.

Kita vertus, PEČAT tipo monetos, kurių dauguma rasta Šančių lobyje³ kartu su lietuviškais tribriaunėmis kapomis ir Moldavijos vaivados Petro Mušato grašiukais, taip pat buvo rastos Ukrainoje Borščevo lobyje, pagal Aukso Ordos monetas datuojamame 1380 m.⁴

1984 m. Ryszardas Kiersnowski⁵ iškėlė naują hipotezę, kad heraldinis simbolis ietigalis su kryžiumi yra Vytauto ženklas. Šią drąsą hipotezę aktyviai palaikė ir kai kurie Lietuvos numizmatai^{6,7}. Ietigalis su kryžiumi Eduardo Remeco netgi buvo įvardijamas kaip Vytauto dinastijos ženklas. Deja, šiai hipotezei pagrįsti nebuvo tvirto pagrindo, nes nei viename Vytauto antspaude jis nevaizduojamas. E. Remeco pateikiami archeologiniai argumentai, gauti kasinėjant Vilniaus Žemutinės pilies vietą, paremti monetų radimo gyliu, kelia didelių abejonių, nes kultūrinis sluoksnis iš fasadinės pusės visada yra storesnis nei priešingoje pusėje.

Tiesa, žinoma ir Vytauto denarų su ietigaliu ir kryžiumi, kurių kitoje pusėje pavaizduoti Gediminaičių stulpai⁹ (2 pav.). Studijoje apie šias monetas ietigalio su kryžiumi simbolio kilmę muziejininkas E. Remecas aiškina taip: ietigalis yra Vytauto tėvonijos – Trakų simbolis iš Kęstučio antspaudo, o kryžius – Vytauto valdyto Lucko arba Volynės simbolis⁸. Reikia pasakyti, kad šio aiškinimo autorius neatsižvelgė į tai, kad apie 40% Vytauto denarų kryžius yra nebe lygių galų (graikiškasis), o aiškiai ilgesne vertikaliaja dalimi, taigi, lotyniškasis. Ši aplinkybė rodytų

1 pav. Seniausios lietuviškos PEČAT tipo monetos

stačiatikybės LDK (valdovo dvare) susilpnėjimą ir katalikybės įsigalėjimą⁹.

Tačiau didžiausią sumaištį Lietuvos numizmatų pasaulyje sukėlė moneta, kurios vienoje pusėje pavaizduotas dvigubas kryžius skyde, kitoje – ietigalis su kryžiumi (3 pav.). Nors dvigubas kryžius skyde akivaizdžiai rodo sąsają su Jogaila, Eugenijus Ivanauskas, Robertas Douchis šią monetą priskyrė Vytautui¹⁰, o E. Remecas – Jogailai¹¹. Spręsdamas šią heraldinę koliziją, E. Remecas pagaliau nutarė, kad aptariamą monetą kalė abudu valdovai – Vytautas ir Jogaila, 1392 m. sudarydami Astravo sutartį¹². Ir kalė ją vos kelias savaites!

Numizmatams karštai diskutuojant dėl heraldinio ženklo ietigalio su graikiškuoju kryžiumi, vaiz-

2 pav. Vytauto denaras iš Verkių lobio. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

3 pav. Naujasis Jogailos lietuviškas denaras, kuriame pavaizduoti dvigubas kryžius / ietigalis su kryžiumi

4 pav. Lietuviškas Jogailos denaras su slibinu. Dominiko Kaubrio rinkinys

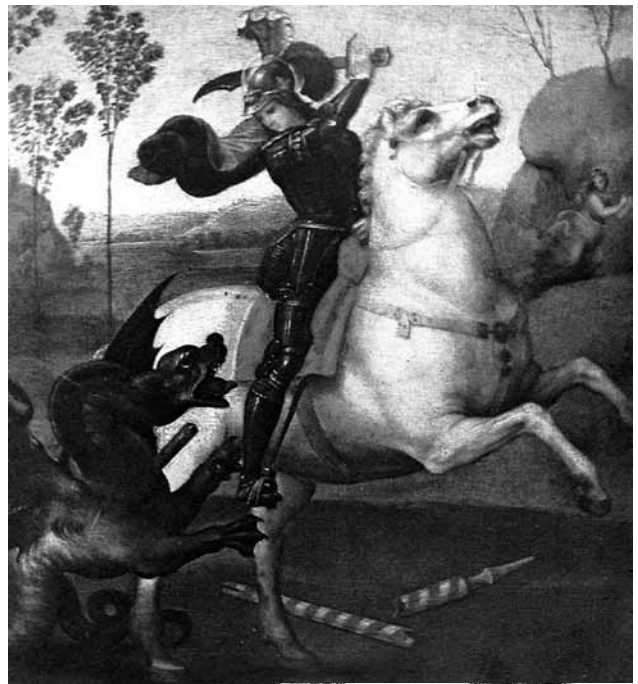
duojamo XIV a. pab. lietuviškose monetose, o archeologams ir lobių ieškotojams atrandant vis daugiau naujų tipų monetų iškyla vis naujų versijų, galinčių padėti įminti šio simbolio reikšmę. Raktu šiam slėpiningam ženklui suprasti tapo Jogailos lietuviškų monetų lobio, rasto 2005–2008 m. Rytų Lietuvoje, viena itin geros būklės moneta, iki šiol lietuvių numizmatikoje klaidingai buvusi įvardijama kaip „žuvies-žiedo“ moneta (4 pav.), pirmąkart pristatyta tarptautinėje konferencijoje¹³.

Vienoje monetos pusėje pavaizduotas dvigubas kryžius skyde rodo, kad tai Jogailos denaras. Kitoje monetos pusėje iki tol neidentifikuotą objektą atpažinome kaip slibiną, iki šiol lietuvių numizmatikoje ir heraldikoje neatskleistą mitologinę būtybę, „pasiskolintą“ iš šv. Jurgio ikonografijos – jo atributą¹⁴. Tai galutinai paaiškėjo sugretinus aptariamą monetą su Jogailos 1388 m. majestotiniu antspaudu (5 pav.). Tarp kitų žemių herbų jame yra LDK herbas Vytis skyde – riteris (Jogaila), kalaviju kertantis slibiną. Atkreiptinas dėmesys, kad abipus slibino pavaizduoti ir ieties fragmentai, paimti iš šv. Jurgio ikonografijos. Kaip pasakoja legenda, šv. Jurgis dūręs slibiną

ietimi, kuri sulūžusi; tada jis išsitraukęs kalaviją ir juo nudobęs pabaisą. Šią legendą patvirtina Rafaeli'o di Santi šv. Jurgio paveikslai (6 pav.). Viename šv. Jurgis smeigia slibiną ietimi, kitame – nulūžus iečiais, kerta kardu. Slibinas, pamintas po valdovo kojomis, pavaizduotas ir Jogailos sarkofago skulptūriniame portrete¹⁵ (7 pav.). Abiem atvejais slibino ir riterio siužete Jogaila, tarsi šv. Jurgis, išgelbėjęs karalaitę, pavaizduotas kaip Lietuvos krikštytojas, nugalėjęs blogį – pagonybę ir taip išgelbėjęs nuo pražūties Lietuvą.

5 pav. Lenkijos karaliaus Jogailos majestotinis antspaudas. 1388 m.

6 pav. Šv. Jurgis Rafaeli'o di Santi paveiksluose

7 pav. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos sarkofago fragmentas. Vavelis¹⁵, Krokuva

Toks vadintos „žuvies-žiedo“ monetos išaiškinimas leido atskleisti ir ietigalio su lygių galų kryžiumi naują prasmę¹⁶. Ietigalis su kryžiumi yra taip pat šv. Jurgio atributai, o jų vaizdavimas lietuvių kultūroje simbolizuoja Lietuvos krikštą. Taigi, abi aptartos Jogailos monetos su dvigubu kryžiumi skyde, kurių

8 pav. Šv. Jurgis lietuvių liaudies mene. XIX a.

antroje pusėje vaizduojamas slibinas, arba ietigalis su kryžiumi, yra tarsi dvynės, turinčios tą pačią – Lietuvos krikšto minėjimo – prasmę. Šiandienos terminais jas galima būtų vadinti proginėmis LDK krikšto monetomis.

Pažymėtina, kad Vakarų Europoje šv. Jurgis

a

b

c

9 pav. Varnių miesto 1735–1762 m. antspaudas (a), Prienų 1791 m. herbas (b) ir Marijampolės 1792 m. herbas (c)¹⁷

dažniau rankose turi ne kalaviją, bet ietį. Be to, tapyboje šv. Jurgis dažnai vaizduojamas laikantis raudoną vėliavą, ant kurios matyti baltas lygių galų kryžius, vadinamas šv. Jurgio kryžiumi. Šie trys atributai – ietigalis, lygių galų kryžius ir slibinas – yra ir minėtoje lietuviškoje Jogailos monetoje.

Išvados

1. XIV a. pab. Jogailos LDK monetoje, numizmatinėje literatūroje iki šiol dažnai vadintoje „žuviesziedo“ moneta, pavaizduota ne žuvis ir ne žiedas, bet slibinas. Ši Jogailos moneta kalta nuo 1387 m. antrojo Lietuvos krikšto proga, o slibinas paimtas iš šv. Jurgio nugalėtojo ikonografijos ir simbolizuoja krikštu nugalėtą blogį – pagonybę.

2. Su krikščionyste ir šv. Jurgiu susijęs ir kitas lietuviškose Algirdo, Jogailos ir Vytauto monetose vaizduojamas heraldinis simbolis – ietigalis su lygių

galų kryžiumi. Tai šv. Jurgio atributai – ietis, kuria buvo nusmeigtas slibinas, ir lygių galų kryžius, vadinamas šv. Jurgio kryžiumi.

3. Seniausios PEČAT tipo monetos, kuriose pavaizduotas ietigalis su lygių galų kryžiumi, Lietuvoje Algirdo (Jogailos) kaldintos dar iki 1387 m. krikšto (prieš 1380 m.) ir rodo tuo metu Lietuvoje įsigalinčios stačiatikybės, taip pat Šv. Jurgio (šv. Georgijaus) garbinimo pradžia.

4. Vytauto kaldintose monetose (Gediminaičių stulpai / ietigalis su kryžiumi) dažnai vaizduojamas lotyniškasis kryžius (su ilgesne vertikaliaja kryžme), kas atspindi katalikybės įtakos augimą LDK valdant Vytautui (po 1392 m.), palyginti su Algirdo ir Jogailos laikais nemažą įtaką turėjusia stačiatikybe.

5. Šv. Jurgio kultas išliko iki šių dienų. Jis yra antrasis (po šv. Kazimiero) Lietuvos globėjas, vaizduojamas Lietuvos heraldikoje, populiarus tautoje ir liaudies mene.

Nuorodos

- Sajauskas S., Kaubrys D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika. Vilnius, 1993. P. 47.
- Simboliai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės monetose // Pinigų studijos. 2007. Nr. 2. P. 59–70.
- Sajauskas S. Šančių lobis: numizmatinio tyrimo problema // Lietuvos muziejų rinkiniai. VII mokslinė konferencija. Kaunas, 2004. Nr. 4. P. 7–12.
- Зразюк З. А., Хромов К. К. Борщевский клад второй половины XIV века // Восточная нумизматика в Украине. Ч. 2. Монеты Джучидов XIII–XV веков. Киев, 2007. С. 99–118.
- Kiersnowski R. Najdawniejsze monety litewskie // Wiadomości numizmatyczne. 1984. T. 28 (3–4). S. 129–175.
- Ivanauskas E., Balčius M. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lydiniai ir monetos nuo 1387 iki 1495 metų. Vilnius, 1994. P. 28–29.
- Remecas E. Vilniaus Žemutinės pilies pinigų lobis (XIV a. pabaiga). Vilnius, 2003.
- Remecas E. Paskutinės Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto

- to kaldintos monetos // Pinigų studijos. 2005. Nr. 3. P. 61–77.
- Саяускас С. Исследование корреляции между износом и типологией монет Вяркяйского клада // Materiały z VII Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej „Psucie pieniąża w Europie Środkowo-Wschodniej of antyku po czasy współczesne“. Warszawa, 2006. S. 77–84.
- Douchis R., Ivanauskas E. New Vytautas Half-groat Exits Lithuanian Numismatists The Knight. 2000. Nr. 24 (4).
- Remecas E. Monetų radiniai Lietuvoje (XIV a. pabaiga). Vilnius, 2006.
- Remecas E. Apie nežinomą seniausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės monetų tipą – Vytauto / Jogailos 1392 m. denarą // Kultūros paminklai. 2004. Nr. 11. P. 79–85.
- Саяускас С. Некоторые вопросы геральдики Великого Княжества Литовского в свете новых находок литовских монет XIV в. // Materiały z VIII Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej „Pieniądz-kapitał-praca – wspólne dziedzictwo Europy“. Warszawa, 2008. S. 64–72.
- Sajauskas S. Jogailos denarų mįslė. Slibinas lietuvių numiz-

matikoje ir heraldikoje // Kultūros barai. 2008. Nr. 7/8. P. 116–120.

¹⁵ Dobrowolski T. Uwagi o nagrobku Władysława Jagiełły w katedrze Wawelskiej // Rocznik historii sztuki. T. I. Wrocław,

1956.

¹⁶ Sajauskas S. Mįslingiausias lietuviškas heraldinis simbolis // Kultūros barai. 2008. Nr. 10. P. 90–96.

¹⁷ Rimša E. Lietuvos heraldika. T. I. Vilnius, 1998.

ST. GEORGE'S ATTRIBUTES IN LITHUANIAN NUMISMATICS

Stanislovas Sajauskas

M. K. Čiurlionis National Art Museum

The article presents the Lithuanian coin findings of recent years, which helped to reveal the coins, that had quite different interpretations before. It is pointed, that in Jogaila's coin (in written sources designated as the "fish-ring" coin), there is depicted heraldic symbol Dragon – analogical to the Jogaila's majestic stamp of 1388 – Vytis, the coat of arms of the Grand Duchy of Lithuania. In this coat of arms Jogaila was depict-

ed as St. George, hacking Dragon by the sword. The coin, minted for the occasion of Lithuanian's christianization in 1387, depicted the Dragon, symbolizing the defeated evil – paganism. Also it was stated, that the heraldic symbols, depicted in other 14th century Lithuanian coins – the spearhead and a cross with arms of equal length – were composed of the attributes from the iconography of St. George.

LITUANISTINIAI EURAI

Virgilijus Poviliūnas
Trakų istorijos muziejus

2004 m. gegužės 1 d. Lietuva kartu su kitomis devyniomis naujomis šalimis įstojo į Europos Sąjungą (toliau – ES). Senosios valstybės-narės sveikino naująsias nares. Šiai plėtrai paminėti aštuonios ES narės – Airija, Austrija, Belgija, Ispanija, Olandija, Prancūzija, Suomija ir Vokietija – išleido progines monetas, kuriose įrašytas ir Lietuvos vardas (kaip ir

1 pav. Moneta. 10 eurų. Airija. Sidabras, Ø 38,61 mm

2 pav. Moneta. 5 eurai. Austrija. Sidabras, Ø 29 mm

3 pav. Moneta. 100 eurų. Belgija. Auksas, Ø 29 mm

4 pav. Moneta. 10 eurų. Ispanija. Sidabras, Ø 40 mm

kitų devynių šalių). Šios monetos sparčiai išplito tarp kolekcininkų, numizmatų ir muziejininkų. Iš viso yra išleista 17 įvairių nominalų monetų:

- Airija – sidabrinė proginė 10 eurų moneta. Jos autoriai – Thomas Emmet Mullins ir Paul Regan. Monetos averse pavaizduota gulbė, tupinti ant dešimties kiaušinių, reverse – Airijos valstybės herbas, o aplinkui – naujų ES valstybių pavadinimai originalo kalba (Lietuva). Sidabrinės monetos praba Ag 925, skersmuo 38,61 mm, masė 28,28 g. Tiražas 50 000 vnt.¹ (1 pav.)

- Austrija – sidabrinė devynių kampų proginė 5 eurų moneta. Jos reverse pavaizduotas Europos žemėlapis, kuriame išskirti šalių – naujų ES narių – kontūrai bei tekstas originalo kalba (Lietuva). Monetos praba Ag 925, skersmuo 29 mm, masė 10 g. Tiražas 275 000 vnt.² (2 pav.)

- Belgija – dvi proginės monetos: sidabrinė 10 eurų ir auksinė 100 eurų moneta, kuri yra viena iš gražiausių. Auksinės 100 eurų monetos averse – Europos žemėlapis ir dešimties naujų šalių pavadinimai originalo kalba (Lietuva), reverse – naujų narių kultūros paveldo objektai. Lietuvą simbolizuoja Gedimino pilies bokštas. Monetos dailininkas Paul Huybrechts, praba Au 999, skersmuo 29 mm, masė 15,55 g. Tiražas 5 000 vnt.³ (3 pav.)

- Ispanija – dvi proginės monetos: sidabrinė 10 eurų ir auksinė 200 eurų. Monetų averse – karaliaus Chuano Karlo I portretas, reverse – Europos žemėlapis bei naujų šalių pavadinimai ispaniškai (Lituania). Sidabrinės monetos praba Ag 925, skersmuo 40 mm, masė 27 g. Tiražas 50 000 vnt. Auksinės monetos praba Au 999, skersmuo 30 mm, masė 13,50 g. Tiražas 5 000 vnt.⁴ (4–5 pav.)

- Olandija – apyvartinė 5 eurų moneta. Jos averse – karalienės Beatričės portretas, reverse – naujų valstybių narių pavadinimai. Sidabrinės monetos praba Ag 925, skersmuo 29 mm, masė 11,99 g. Tiražas 1 000 000 vnt.

- Daugiausia proginių monetų išleido Prancūzija. Tai net septynių nominalų sidabrinės ir auksinės monetos. Visų monetų vaizdas vienodas. Averse yra Europos žemėlapis-dėlionė su naujomis ES narėmis. Monetų nominalai ¼, 1½, 10, 20, 50, 100 ir 500 eurų. Sunkiausia moneta yra auksinė – 1 kg svorio. Trakų istorijos muziejus yra įsigijęs auksinę 10 eurų monetą, kurios masė 8,45 g, tiražas 5 000 vnt.⁵ (6 pav.)

5 pav. Moneta. 200 eurų. Ispanija. Auksas, Ø 30 mm

6 pav. Moneta. 10 eurų. Prancūzija. Auksas, Ø 22 mm

- Suomija – specialus kursinių monetų bei tai progai skirto žetono rinkinys. Tiražas 50 000 vnt.
- Vokietija – sidabrinė proginė moneta, kurios reverse išvardytos visos ES narės. Šios monetos dailininkas Hase Thorsen. Sidabrinės monetos praba Ag 925, skersmuo 32,5 mm, masė 18 g. Tiražas 1 800 000 vnt.

Trakų istorijos muziejaus numizmatikos rinkinyje saugomos 9 monetos, skirtos Lietuvos įstojimui į ES. 2007 m. muziejus įsigijo Paryžiaus monetų kalykloje išleistas dvi progines monetas, kurios puikiai papildo lituanistinį muziejaus rinkinį. Tai monetos, skirtos Stanislovui Leščinskiui (1677–1766), kuris 1704–1709 m. ir 1733–1736 m. buvo Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis. Elekcinis seimas 1704 m. liepos 12 d. paskelbė jį Lietuvos-Lenkijos valdovu (karūnuotas 1705 m. spalio 4 d. Varšuvoje) Stanislovu I. 1709 m. emigravo į Prancūziją, 1725 m. ištekino dukterį Mariją už Prancūzijos karaliaus Liudviko XV. Prancūzijos diplomatijos remiamas, 1733 m. vėl buvo išrinktas Lietuvos-Lenkijos valdovu. Tačiau netrukus teko bėgti į Prūsiją ir 1738 m. S. Leščinskis visiškai atsisakė pretenzijų į sostą. Po 1736 m. abdikacijos (karūnos atsisakymo) gyveno Prancūzijoje ir iki gyvos galvos buvo paskirtas Lota-

7 pav. Moneta. 20 eurų. Prancūzija. Sidabras, Ø 50 mm

8 pav. Moneta. 20 eurų. Prancūzija. Auksas, Ø 31 mm

ringijos ir Baro kunigaikščiu. Nansi mieste įkūrė akademią, įrengė karaliaus (dabar – Stanislovo) aikštę, kurioje 1831 m. jo garbei pastatytas paminklas.

Monetos yra 2 eurų nominalo, išleistos itin mažu tiražu, tik po 500 vnt. Viena – sidabrinė (praba Ag 925, skersmuo 50 mm, masė 155,5 g), kita – auksinė (praba Au 920, skersmuo 31 mm, masė 17 g). Averse pavaizduota Nansi miesto Stanislovo aikštė su Stanislovo I paminklu, reverse – karaliaus Stanislovo I portretas bei Lietuvos-Lenkijos valstybių herbas. Virš portreto užrašas „STANISLAS LESZCZYNSKI 1677–1766 ROI DE POLOGNE DUC DE LORRAINE“⁶. (7–8 pav.)

Šios monetos yra retos ne tik dėl mažo tiražo, bet ir dėl platinimo ypatumų. Monetas buvo galima įsigyti tik iš anksto užsisakius. Dar neiškalus viso monetų tiražo, jos jau buvo išplatintos. Tik keletas šių monetų atkeliavo į Lietuvą.

Tikiuosi, kad lituanistinių eurų dar bus išleista, kol Lietuva įsives eurą.

Nuorodos

- ¹ Die Euro-Münzen. Regenstauf, 2005, p. 228.
- ² Ten pat, p. 317.
- ³ Ten pat, p. 45.
- ⁴ Ten pat, p. 398–399.
- ⁵ Ten pat, p. 178.
- ⁶ Visuotinė lietuvių enciklopedija. Vilnius, 2008, t. XIII, p. 40.

LITHUANIA IN EUROS

Virgilijus Poviliūnas

Trakai History Museum

On 1st May 2004, Lithuania, together with nine other Central and East European countries joined the European Union. To mark this date, eight members of the EU – Ireland, Austria, Belgium, Spain, the Netherlands, France, Finland and Germany – issued commemorative coins, which include the insignia of the new members of the community. These coins circulated amongst collectors, numismatists and museologists. There are a total of 17 commemorative coins of different nominal value.

The Numismatics Department of the Trakai History Museum has nine coins devoted to commemorating Lithuania joining the European Union. Ireland minted a silver 10-euro commemorative coin. The coin has a diameter of 38.61 mm, weight – 28.24 g and a circulation of 50 000. Austria issued a silver nine-sided commemorative coin with a nominal value of 5 euros. The reverse of the coin shows a map of Europe with the territories of the new members outlined. The names of these countries are written in their native languages. Among them there is “Lietuva”. The diameter of the coin is 29 mm, weight – 10 g and circulation – 275 000.

On this occasion Belgium minted two commemorative coins: a silver 10-euro and a gold 100-euro coin, which is one of the most beautiful of all the coins minted. Spain also issued two commemorative coins – a silver 10-euro and a golden 200-euro coin. Both coins have the portrait of King Juan Carlos I on the obverse. The reverse shows a map of Europe with the names of the new countries in Spanish, “Lithuania” included. The Netherlands

minted a 5-euro silver coin with Queen Beatrix on the obverse and the names of the new members on the reverse.

France minted the largest number of coins to commemorate the enlargement of the EU. They are silver and gold coins of seven different nominal values. All of them have a map with the new EU members on the obverse; the Trakai History Museum has a 10-euro coin, weighing 8.45 g and having a circulation of 5 000.

In 2007, the Trakai History Museum acquired two commemorative coins minted in the Paris Mint. The coins fit well with the Lithuanian theme of the numismatics collection. These coins are devoted to Stanislas Lesczinski (1677–1766), sovereign of the Lithuanian-Polish Commonwealth. He was a Grand Duke of Lithuania and a King of Poland in 1704–1709 and 1733–1736. Both coins have a nominal value of 2 euros and a very small circulation – just 500 copies each. One of them is silver – Ag 925, with a diameter of 50 mm and a weight of 155.5 g. The other is made of gold – Au 920, its diameter is 31 mm and weight – 17 g. The obverse shows the Stanislas Square with a monument to Stanislas I in the town of Nancy. The reverse shows a portrait of King Stanislas and the coat of arms of Lithuania and Poland. These coins are very rare not just because of their small circulation but also because of the specifics of their distribution. The coins could only be acquired by advance order, and they were sold even before the whole circulation number had been minted. There are just few of these coins in Lithuania.

LITUANISTINIŲ MEDALIŲ IŠ EDMUNDO ARMOŠKOS KOLEKCIJOS (LNM) KLAUSIMU

Zenonas Dukša
Vilnius

Šiame straipsnyje pateikiami duomenys, papildantys Lietuvos nacionalinio muziejaus (toliau – LNM) Numizmatikos skyriaus darbuotojų Dalios Grimalauskaitės ir Reginos Razaliūnaitės-Ablėnienės straipsnį „Ценное приобретение Национального музея Литвы: коллекция медалей Эдмундаса Армошки“, paskelbtą leidinyje „Numizmatika 22“ (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 98–113), skirtame Tarptautiniam numizmatikos simpoziumui, kuris įvyko 2007 m. rugsėjo 13–16 d. Humenėje. Jame išsamiai aprašyti 69 medaliai, kuriuos LNM įsigijo 2006 m., tačiau kai kurių medalių autoriai liko nenustatyti.

Pavyko išsiaiškinti šių medalių dailininkus. Sidabrinio medalio, skirto 1915 m. Kauno tvirtovės paėmėjui generolui Karlui von Litzmannui (1850–1936), autorius yra Otto Hoppenas (Becker, 2002, Nr. 1817, Ø 33,3 mm, 18,4 g) (1 pav.). Antrojo medalio, skirto 1939 m. Klaipėdos krašto užėmimui paminėti, yra Miuncheno medalininkas Karlas Goetzas (1875–1950). Po K. Goetzo sūnaus Guido Goetzo mirties 1992 m. buvo nuspręsta K. Goetzo palikimą – apie 500 medalių kartu su bronziniais lietais modeliais – parduoti aukcione. Jie 1994 m. buvo parduoti D. Gorny firmos aukcione Miunchene, tarp jų buvo ir Klaipėdos

1.1 pav. Medalis skirtas Kauno tvirtovės paėmėjui generolui Karlui von Litzmannui. 1915 m. Dail. O. Hoppen. Gamino Lauer firma (Niurnbergas). Sidabras, Ø 33 mm, p-18,83 g. Lietuvos nacionalinis muziejus, Edmundo Armoškos kolekcija

1.2 pav. Dail. O. Hoppeno ženklas medalio averse

kraštui skirto 1939 m. medalio modelis (Gorny, 1994, Nr. 1924, il., Ø 85 mm), kurio averse šalia riterio matyti tušu parašytas užrašas „Modell“ (2 pav.).

Papildydamas 2008 m. autorių straipsnį, norėčiau apsiriboti tikrai, mano požiūriu, įdomesniais ir

2 pav. Medalio, skirto 1939 m. Klaipėdos krašto užėmimui paminėti, modelis D. Gorny firmos (Miunchenas) aukcione 1994 m. Dail. K. Goetz. Bronza, Ø 85 mm. Averse šalia riterio užrašas tušu „Modell“ (iš: Gorny, 1994)

3 pav. Medalis skirtas paliauboms tarp Lenkijos ir Švedijos, sudarytoms Štumsdorfe, prie Gdansko, atminti. 1635 m. Dail. S. Dadleris ir J. Höhn vyresnysis. Sidabras Ø 59 mm. Miunsterio-Volbeko Vakarų Prūsijos krašto muziejus (iš: Steinkühler, 2002)

vertingesniais barokiniais XVII–XVIII a. medaliais ir supažindinti su šių medalių analogais, kurių yra kituose muziejuose ar privačiose kolekcijose. Medalius aukcionuose pardavė kolekcininkai, dar būdami gyvi, arba po jų mirties – giminės.

1. Medalis skirtas paliauboms tarp Lenkijos ir Švedijos, sudarytoms Štumsdorfe, prie Gdansko, atminti. 1635 m. Dail. Sebastianas Dadleris (1586–1657) ir Johannas Höhnas vyresnysis (1607–1664), sidabras, Ø 59 mm, 58,19 g, Cz. 2152 R³ (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 99, Nr. 4).

Be LNM Numizmatikos skyriaus darbuotojų straipsnyje išvardytų kitų muziejų rinkinių, šie sidabriniai medaliai dar saugomi šiuose muziejuose: Miunsterio miesto muziejuje (Dethlefs & Ordelheide, 1988, p. 129, pav. 23, Ø 59 mm, 65,3 g), Miunsterio-Volbeko Vakarų Prūsijos krašto muziejuje (Steinkühler, 2002, p. 38, pav. 39, Ø 59 mm) (3 pav.), Ščecino nacionaliniame muziejuje (Horoszko, 2002, p. 11, il., Ø 59 mm), Varšuvos nacionaliniame muziejuje (toliau – VNM) (B+P, 1977, p. 174–175, pav. 16a–16b; G–D, 1980, p. 18, Nr. 34, paausuotas sidabras, Ø 59 mm). Jų buvo ir privačiose kolekcijose, pvz., Lono Mikockio (1809–1875) (Bermann & Sohn, 1850, Nr. 1634), Józefo Zelto (1820–1890) (Katalog, 1867,

Nr. 1243) ir kt. Savo monetų ir medalių kolekcijoje tokį paausuotą sidabrinį medalį su 3 grandinėmis pakabinti laikė grafiene Henriette Sylva-Tarouca (?–1890) (Fischer, 1892, Nr. 789, Ø 58 mm, 54 g).

2. Medalis Vladislovo IV Vazos pergalei prieš Rusiją prie Smolensko 1634 m. ir taikos sutartims su Turkija ir Švedija paminėti. 1636 m. Dail. S. Dadleris, sidabras, Ø 79 mm, 147,13 g; sidabras, Ø 80 mm, 148,18 g, Cz. 1766 R⁵ (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 101, Nr. 5–6).

Sidabriniai medaliai saugomi Plocko Mozovijos muziejuje (J+T, 1996, p. 50, pav. 10, Ø 80 mm), VNM (B+P, 1977, p. 175–176, il. 17a–17b; G–D, 1980, Nr. 38, Ø 80 mm) (4 pav.), Varšuvos karaliaus pilies Numizmatikos kabineto (toliau – VKPNK) generolo J. Węsierskio kolekcijoje (Kolekcja, 1974, Nr. 2526, Ø 79,5 mm). Anksčiau šių medalių dubletai buvo saugomi ir Ermitaže (Hess, 1911, Nr. 786, Ø 80 mm, 143 g; Nr. 787, paausuotas sidabras, Ø 80 mm, 166 g). Juos privačiose kolekcijose turėjo Christianas Leberechtas Ampachas (Numophylacii, 1833, Nr. 4617), Mykolas Radvila (1744–1831) (Catalogue, 1834, Nr. 44), Vilhelmas Radvila (1797–1870) (Catalogue, 1848, p. 54), L. Mikockis (Bermann & Sohn, 1850, Nr. 1347), Mathy (1789–1858) (Catalog, 1858,

4 pav. Medalis Vladislovo IV Vazos pergalei prieš Rusiją prie Smolensko 1634 m. ir taikos sutartims su Turkija ir Švedija paminėti. 1636 m. Dail. S. Dadleris. Sidabras. Varšuvos nacionalinis muziejus (iš: B+P, 1977)

5 pav. Medalis skirtas pergalei prieš Maskvą, Švediją ir Turkiją. 1637 m. Dail. J. Höhn vyresnysis. Auksas. Iš A. Stykos kolekcijos, parduotos aukcione Niujorke 1962 m. (iš: *Coin Galleries*, 1962)

Nr. 858), Karlas Rolas du Rosey (*Catalog*, 1863, Nr. 2206), Henrykas Steckis (1825–1887) (*Hamburger*, 1873, Nr. 1196, 138 g), Maxas von Wilmersdörfferis (1824–1903) (*Hamburger*, 1907, Nr. 12157, Ø 79 mm, 155 g).

Ne sidabrinis, o bronzinis / varinys kaltus medalius turi įsigijęs Torunės muziejus (Szyszko-Czyżak, 1981, Nr. 16, Ø 79 mm), VNM (G–D, 1980, Nr. 39, Ø 79,8 mm), VKPNK (*Kolekcja*, 1974, Nr. 2527–2528, Ø 79 ir 80 mm). Prieš Antrąjį pasaulinį karą bronzinis medalis taip pat buvo Jono III Sobieskio nacionaliniame muziejuje Lvove (*Zapiski numizmatyczne*, 1925, p. 21), privačioje Stanisłowo Gawrońskio (1860–1942), vėliau jo sūnaus Jano kolekcijoje (K+K, 1969, Nr. 31, Ø 80 mm).

3. Medalis skirtas pergalei prieš Maskvą, Švediją ir Turkiją. 1637 m. Dail. J. Höhnas vyresnysis, auksas, Ø 48 mm, 41,98 g, Cz. 1774 R⁴ (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 101, Nr. 8).

Auksinis 12 dukatų svorio medalis šiuo metu saugomas VNM (B+P, 1977, p. 175). Šiam istoriniam įvykiui paminėti auksinį medalį turėjo ir Gdansko gimnazija, kurios monetų ir medalių dubletai buvo parduoti aukcione (*Doubletten*, 1847, Nr. 23). Šie 12 dukatų svorio medaliai taip pat buvo saugomi ir Tadeuszo Wolanskiego (1785–1865) (Olejniczak, 1970, p. 10, pav. 3/20), grafienės Izabelės Starzyńskos (1807–1897) (Weyl, 1883, Nr. 20, Ø 47 mm, 41 g), Adamo Stykos (1890–1959) (*Coin Galleries*, 1962, Nr. 333) bei Augusto Zaleskio (1883–1972) (Lipiński, 1987, p. 41, il., Ø 48 mm, 41,8 g) (5 pav.) rinkiniuose. 1637 m. auksinio medalio analogą pardavė brolių Egerių firma Vienoje (Brüder Egger, 1930, Nr. 1088, Ø 47 mm, 41,4 g). Žinomo Drezdeno numizmato dr. Richardo Juliaus Erbsteino (1838–1907) numizmatikos rinkinyje buvo laikomas ne auksinis, o sidabrinis medalis (Hess, 1908, Nr. 3585, Ø 47 mm, 38,3 g, Cz. 1775 R³).

4. Vladislovo IV Vazos ir Liudvikos Marijos vedybų medalis. 1646 m. Dail. S. Dadleris, auksas, Ø 49 mm, 33,76 g, Cz. 1860 R⁴ (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 101, Nr. 9).

Ši 10 dukatų svorio auksinį medalį dar turi įsigiję VKPNK (Męclewska, 1986, p. 28, Nr. 2, pav. XXX:3, 34,19 g) ir Vroclavo medalininkystės muziejus (B+S, 1999, p. 36, il., Ø 49 mm). Pastarojo muziejaus fonduose taip pat saugomas analogiškas sidabrinis egzempliorius (B+S, 1999, p. 36, Ø 49,2 mm, Cz. 9736 R³). Privačiose kolekcijose auksinius medalius turėjo I. Starzyńska (Weyl, 1883, Nr. 26, Ø 48 mm, 34,4 g, su skylute), Emilis Fischeris (1853–1909) iš Vienos (Helbing, 1910, Nr. 1868, Ø 49 mm, 34,5 g) ir A. Zaleskis (Lipiński, 1987, p. 41, il., Ø 49 mm, 34,95 g), o sidabrinis – V. Radvila (*Catologue*, 1848, p. 57), L. Mikockis (Bermann & Sohn, 1850, Nr. 1375), K. R. du Rosey (*Catalog*, 1863, Nr. 2213), Józefas Zeltas (1820–1890) (*Katalog*, 1867, Nr. 1036).

5. Vladislovo IV Vazos ir Liudvikos Marijos vedybų medalis. Data nenurodyta (1646 m.). Dail. S. Dadleris, sidabras, Ø 50 mm, 41,31 g, Cz. 1880 R (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 101, Nr. 10).

Tokie pat sidabriniai medaliai šiuo metu saugomi VNM (B+P, 1977, p. 180, pav. 21a–21b; G–D, 1980, Nr. 45, Ø 50 mm). Anksčiau toks medalis tarp dubletų buvo saugomas ir Ermitaže (Hess, 1911, Nr. 785, Ø 50 mm, 41,5 g). Juos savo rinkinyje laikė ir M. Radvila, tačiau ne sidabrinis, o 2 auksinius 20 dukatų masės egzempliorius (*Catologue*, 1834, Nr. 54, 55). Sidabrinis medalis turėjo V. Radvila (*Catologue*, 1848, p. 55), L. Mikockis (Bermann & Sohn, 1850, Nr. 1351), K. R. du Rosey (*Catalog*, 1863, Nr. 2214), J. Zeltas (*Katalog*, 1867, Nr. 1001), H. Steckis (*Hamburger*, 1873, Nr. 1204, 35 g), I. Starzyńska (Belmonte, 1885, Nr. 126, Ø 50 mm, 35,5 g), M. von Wilmersdörfferis (*Hamburger*, 1907, Nr. 12152, Ø 50 mm, 37 g), Stanislawas Herstalas (1908–1987) (*The American Auction Association*, 1974, Nr. 1811, Ø 50 mm).

6. Medalis skirtas karaliaus Jono Kazimiero apsilankymui Gdanske. 1653 m. Dail. J. Höhnas vyresnysis, sidabras, Ø 64 mm, 66,28 g, Cz. 2034 R³ (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 101, Nr. 11).

Jų esama Plocko muziejuje (J+T, 1996, p. 51, il. 16, Ø 63,5 mm), VNM (B+P, 1977, p. 180, pav.

6 pav. Sidabrinis medalis skirtas karaliaus Jono Kazimiero apsilankymui Gdanske. 1653 m. Dail. J. Höhn vyresnysis. Sidabras, Ø 64 mm. Varšuvos karaliaus pilies Numizmatikos kabinetas, generolo J. Węsierskio kolekcija (iš: Kolekcja, 1974)

24a–24b; G–D, 1980, Nr. 48, Ø 64 mm; Nr. 49, Ø 64,1 mm), VKPNK (*Kolekcja*, 1974, Nr. 2539, 2540, Ø 64 mm; Męclewska, 1985, pav. 16) (6 pav.). Analogiški medalio dubletai buvo saugomi Gdansko gimnazijoje (*Doubletten*, 1847, Nr. 36) bei Ermitažo (Hess, 1911, Nr. 834, Ø 64 mm, 71,5 g) rinkiniuose. Medalius turėjo ir kolekcininkai M. Radvila (*Catologue*, 1834, Nr. 69, auksas 30,5 g; Nr. 70–72, sidabras), V. Radvila (*Catologue*, 1848, p. 69), L. Mikockis (Bermann & Sohn, 1850, Nr. 1625), Mathy (*Catalog*, 1858, Nr. 2481), J. Zeltas (*Katalog*, 1867, Nr. 1236), vyskupas Janas Stupnickis (1816–1890) (Brüder Egger, 1896, Nr. 1002, Ø 64 mm, 62,2 g), M. von Wilmersdörfferis (Hamburger, 1907, Nr. 12226, Ø 64,5 mm, 62 g), Johannes Horsky (1849–1917) (Hess, 1911, Nr. 4230, Ø 64 mm, 62,6 g), skulptorius Heinrichas Petry (Schott-Wallerstein, 1912, Nr. 267, Ø 64 mm, 63,5 g), Alfredas del Strotheris (Helbing, 1921, Nr. 395, Ø 63 mm, 58 g), Józefas Sawickis (1881–1969) (*Galerie des Monnaies*, 1980, Nr. 196, Ø 63 mm).

7. Olivos taikos medalis. 1660 m. Dail. J. Höhnas vyresnysis, sidabras, Ø 74 mm, 97,63 g, Cz. 2149 R³ (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 101, Nr. 12).

Medaliai saugomi Lenkijos mokslų akademijos Gdansko bibliotekos numizmatikos rinkinyje (Dzienis, 1984, Nr. 1473, il., Ø 74,3 mm, 112,69 g), Marienburgo (Malborko) pilies muziejuje (Włodarczak, 1989, p. 21, Nr. 2, pav. Ix:2), Torunės muziejuje (Szyszko-Czyżak, 1981, Nr. 51, il., Ø 74 mm), VNM (B+P, 1977, p. 182, pav.; G–D, 1980, Nr. 56, Ø 74 mm, Nr. 57, Ø 74,8 mm), VKPNK (*Kolekcja*, 1974, Nr. 2544, Ø 74,5 mm). Jie buvo saugomi ir Leipzigo miesto bibliotekos Monetų kabinete (*Katalog*, 1853, Nr. 9764), o jų dubletai – Ermitaže (Hess, 1911, Nr. 839, Ø 74 mm, 101,5 g). Šių sidabrinių medalių savininkai buvo ir privatūs kolekcininkai: M. Radvila (*Catologue*, 1834, Nr. 86), V. Radvila (*Catologue*,

1848, p. 69–70), L. Mikockis (Bermann & Sohn, 1850, Nr. 1629), K. R. du Rosey (*Catalog*, 1863, Nr. 2222), J. Zeltas (*Katalog*, 1867, Nr. 1242), Karlas Friederichas (1864–1913) (Riechmann & Co, 1913, Nr. 366, Ø 74 mm, 99 g), A. del Strotheris (Helbing, 1921, Nr. 399).

8. Karaliaus Jono III Sobieskio ir karalienės Marijos Kazimieros medalis. Be datos. Dail. Johanas Höhnas jaunesnysis. Kopija, XIX a. (?), auksas, Ø 25,9 mm, 12,32 g, Cz. 2517 R⁴ (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 103, Nr. 14; straipsnyje įsivėlusį klaidą: greta auksinio egzemplioriaus nurodyti ir sidabrinio egzemplioriaus iš E. Hutten-Czapskio rinkinio parametrai – sidabras, Ø 27,5 mm, 11,99 g).

Tokių sidabrinių, o ne auksinių medalių 2 egzempliorius turi Poznanės nacionalinis muziejus (Olejniczak, 1982, Nr. 213–214, Ø 27 mm). Pavyko nustatyti, kad auksinis medalis (XIX a. kopija), kurį 2006 m. iš E. Armoškos įsigijo LNM, 1997 m. buvo pasiūlytas parduoti Ziuricho aukcione, tačiau nebuvo parduotas (*Schweizerischer Bankverein*, 1997, Nr. 1374, 12,38 g). Taigi, medalis buvo nupirktas jau po aukciono, o gal kitame aukcione. Analogiškus sidabrinius medalius savo rinkiniuose turėjo Jozefas Appelis (1767–1834) (Appel, 1805, Nr. 556), L. Mikockis (Bermann & Sohn, 1850, Nr. 1798), K. R. du Rosey (*Catalog*, 1863, Nr. 2230), J. Zeltas (*Katalog*, 1867, Nr. 1380), J. Horsky (Hess, 1911, Nr. 4261, Ø 27 mm, 11,2 g) ir kt. 1887 m. Paryžiaus aukcione buvo parduotas auksinis medalis (Ch+P, 1887, Nr. 165, 11,5 g).

9. Medalis skirtas paminėti Jono III Sobieskio apdovanojimą Prancūzijos Šv. Mykolo ir Šv. Dvasios ordinais. 1675 m. Dail. J. Maugeris (1648–1722), sidabras, Ø 41 mm, 37,64 g, Cz. 2410 (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 103, Nr. 15).

Kurie kiti muziejai fonduose turi sidabrinių, o ne bronzinių / varinių medalių, duomenų numizmatinėje

literatūroje, deja, nepavyko surasti. Sidabrinis medalius savo kolekcijose laikė M. Radvila (*Catalogue*, 1834, Nr. 144), J. Zeltas (*Katalog*, 1867, Nr. 1381), H. Steckis (Hamburger, 1873, Nr. 1439, 35 g), J. Horsky (Hess, 1911, Nr. 4263, Ø 41 mm, 34,6 g). L. Mikockis ir M. von Wilmersdörfferis turėjo šios progos bronzinius / varinius medalius (Bermann & Sohn, 1850, Nr. 1803; Hamburger, 1907, Nr. 12273, Ø 42 mm).

10. Medalis skirtas Jono III Sobieskio pergalei prieš turkus prie Vienos. 1683 m. Dail. J. Höhnas jaunėnis, sidabras, Ø 57 mm, 72,49 g, Cz. 2462 R² (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 103, Nr. 16).

Šiam įvykiui paminėti sidabrinis medalius turi Torunės muziejus (Szyszko-Czyżak, 1981, Nr. 65, Ø 58 mm), VNM (B+P, 1977, p. 188; G–D, 1980, Nr. 67, Ø 56 mm). Privačiose kolekcijose tokius medalius turėjo V. Radvila (*Catalogue*, 1848, p. 78), L. Mikockis (Bermann & Sohn, 1850, Nr. 1809), Mathy (*Catalog*, 1858, Nr. 1141), K. R. du Rosey (*Catalog*, 1863, Nr. 2233), J. Zeltas (*Katalog*, 1867, Nr. 1392), H. Steckis (Hamburger, 1873, Nr. 1445, 73 g), J. Stupnickis (Brüder Egger, 1896, Nr. 1097), K. L. von Thurmburgas (Brüder Egger, 1898, Nr. 3024, Ø 58 mm, 70,1 g), M. von Wilmersdörfferis (Hamburger, 1907, Nr. 12286, Ø 58 mm, 74 g), J. Horsky (Hess, 1911, Nr. 4268, Ø 58 mm, 78,5 g) bei kiti kolekcininkai.

11. Medalis skirtas Lenkijos, Austrijos ir Venecijos antiturkiškai koalicijai. 1684 m. Dail. J. Höhnas jaunėnis, sidabras, Ø 56 mm, 74,9 g, Cz. 2480 R⁴ (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 103, Nr. 17).

Jų dar esama VNM (B+P, 1977, p. 188) ir VKPNK (*Kolekcija*, 1974, Nr. 2585, Ø 56,5 mm). Anksčiau analogiškas sidabrinis medalis buvo saugomas ir Leipzigo miesto bibliotekos Monetų kabinete (*Katalog*, 1853, Nr. 9772). Šių medalių buvo ir M. Radvilos (*Catalogue*, 1834, Nr. 158), V. Radvilos (*Catalogue*, 1848, p. 79), L. Mikockio (Bermann & Sohn, 1850, Nr. 1867), Mathy (*Catalog*, 1858, Nr. 1143), K. R. du Rosey (*Catalog*, 1863, Nr. 2231), J. Zelto (*Katalog*, 1867, Nr. 1388), Karlo Heinricho Hassės

(Gersdorf, 1871, Nr. 4463, 68,9 g), H. Steckio (Hamburger, 1873, Nr. 1479, 69 g), Hugo Garthès (Heberle, 1884, Nr. 4703, 70 g), M. von Wilmersdörfferio (Hamburger, 1907, Nr. 12327, Ø 56,5 mm, 72 g), J. Horsky (Hess, 1911, Nr. 4270, Ø 56 mm, 60,4 g), Henrio Nagórkos (1916–1986) (*Bowers and Ruddy Galleries Inc.*, 1974, Nr. 1402, Ø 56 mm) rinkiniuose. Ne sidabrinis, o paausuotas bronzinis medalis buvo laikomas Liudviko de Traucho (1774–1855) rinkinyje (Bermann, 1856, Nr. 2011).

12. Medalis skirtas Jono III Sobieskio anūkės Klementinos Sobieskos pabėgimui iš Insbruko. 1719 m. Dail. Otto Hamerani (1694–1768), sidabras, Ø 48,1 mm, 50,58 g, Cz. 5960 R³ (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 103, Nr. 18; pateiktas kaip medalis, skirtas Klementinos Sobieskos apsilankymui Insbruke atminti).

Trumpa šio medalio istorija yra tokia. Austrijos imperatorius Karlas VI (1711–1740) nenorėjo, kad Jono III Sobieskio anūkė Klementina Sobieska ištekėtų už pretendento, siekiančio Anglijos sosto, Jokūbo III Stiuarto, todėl jis ją buvo įkalinęs. Sėkmingai pabėgusi, po kurio laiko ji tapo Jokūbo III Stiuarto žmona. Šį sidabrinį medalį turi įsigiję Plocko muziejus (J+T, 1996, Nr. 41, Ø 48 mm), Poznanės nacionalinis muziejus (Olejniczak, 1986, p. 24, Nr. 2, lent. XX:2) ir VKPNK (*Kolekcija*, 1974, Nr. 3165, sidabras, Ø 48,5 g; Nr. 3166–3167, varis / bronzas, Ø 48 mm) (7 pav.). Sidabriniai medaliai taip pat buvo saugomi L. Mikockio (Bermann & Sohn, 1850, Nr. 1877), Achillo Villemardo (1840–1881) (Egger, 1869, Nr. 2272), K. L. von Thurmburgo (Brüder Egger, 1898, Nr. 3025, Ø 48 mm, 59,9 g), generolo Leebo iš Miuncheno (Helbing, 1903, Nr. 147, Ø 48 mm, 48 g), H. Nagórkos (*Bowers and Ruddy Galleries Inc.*, 1974, Nr. 1443, 48,5 g) rinkiniuose. J. Zeltas turėjo ne sidabrinį, o bronzinį medalį (*Katalog*, 1867, Nr. 1430).

13. Medalis skirtas Stanislovo Leščinskio karūnacijai. 1705 m. Dail. nenustatytas, sidabras, Ø 48 mm, 31,17 g, Cz. 2717 R⁷ (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 103, Nr. 19).

7 pav. Medalis skirtas Jono III Sobieskio anūkės Klementinos Sobieskos pabėgimui iš Insbruko. 1719 m. Dail. O. Hamerani. Sidabras, Ø 48,5 mm. Varšuvos karaliaus pilies Numizmatikos kabinetas, generolo J. Węsierskio kolekcija (iš: *Kolekcija*, 1974)

8 pav. Prancūzijos karaliaus Liudviko XV ir Marijos Leščinskos vedybų atminimo medalis. 1725 m. Dail. G. W. ir A. Vestner. Sidabras, Ø 38 mm, 19,98 g. Parduotas D. Gorny aukcione Miunchene 2003 m. (iš: Gorny, 2003, Nr. 3924)

Kur dar saugomi tokių sidabrinių medalių analogai, sužinoti nepavyko. Literatūroje minima, kad juos turi VNM, tačiau nenurodomas jų metalas – sidabras ar bronzos (B+P, 1977, p. 189). Plocko muziejuje saugomas šio medalio bronzinis egzempliorius (J+T, 1996, Nr. 55, Ø 48 mm). Sidabrinius medalius turėjo V. Radvila (*Catalogue*, 1848, p. 90–91), L. Mikockis (Bermann & Sohn, 1850, Nr. 2099) ir J. Zeltas (*Katalog*, 1867, Nr. 1790).

14. Prancūzijos karaliaus Liudviko XV ir Marijos Leščinskos vedybų atminimo medalis. 1725 m. Dail. Georgas Wilhelmas Vestneris (1677–1740) ir Andreas Vestneris (1707–1754), sidabras, Ø 39 mm, 19,01 g (Bernheimer, 1984, Nr. 225; Szwagrzyk, 1971, p. 75, Nr. 7; Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 103, Nr. 20).

Kur šie sidabriniai medaliai dar saugomi, išskyrus LNM ir Vroclavo Ossolińskių nacionalinės bibliotekos rinkinius, kol kas sužinoti nepavyko. Iš kolekcininkų ši medalių turėjo J. Horsky (Hess, 1911, Nr. 4309, Ø 37 mm, 19,9 g). 2003 m. toks sidabrinis medalis buvo parduotas Miuncheno aukcione (Gorny, 2003, Nr. 3924, Ø 38 mm, 19,98 g) (8 pav.).

15. Medalis skirtas Zalcburgo gyventojų emigracijai į Jungtines Nyderlandų provincijas atminti. 1733 m. Dail. Peteris Paulius Werneris (1689–1771), sidabras, Ø 45 mm, 22,81 g. Medalis iš dviejų dalių, su viduje esančiais LDK ir Zalcburgo žemės žemėlapiais (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 105, Nr. 28).

Šio medalio 2 egzemplioriai buvo saugomi J. Horsky'o kolekcijoje, tačiau aukciono kataloge nenurodomas medalių metalas, ar jie buvo iš dviejų dalių ir su LDK žemėlapiu (Hess, 1911, Nr. 4751, Ø 44 mm, 29,4 g; Nr. 4752, 37,1 g, su ašele).

16. Medalis Gdansko gimnazijos 200-osioms įsteigimo metinėms paminėti. 1758 m. Dail. Sigismundas Christianas Wermuthas (1710–1791), sidabras, Ø 72,5 mm, 148,61 g, Cz. 2928 R⁴ (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 105, Nr. 32).

Šie medaliai saugomi Torunės muziejuje (Szyszko-Czyżak, 1981, p. 51, Nr. 166, il., Ø 72 mm) ir VNM (B+P, 1977, p. 192–193). Juos turėjo ir kai kurie kolekcininkai, pvz., L. Mikockis (Bermann & Sohn, 1850, Nr. 2289), J. Zeltas (*Katalog*, 1867, Nr. 1748), I. Starzyńska (Weyl, 1883, Nr. 51, Ø 72 mm, 148,5 g), H. Nagórka (*Bowers and Ruddy Galleries Inc.*, 1974, Nr. 1477, Ø 72 mm) ir kt.

17. Medalis skirtas iškilmingam Vilniaus vaivados Jonušo Radvilos įžengimui į Vilnių. 1653 m. Dail. S. Dadleris, bronzos, Ø 68 mm, 78,86 g, Cz. 4082 (bronzos / vario kopija) (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 104, Nr. 22).

Ar tokių medalių dar esama kituose muziejuose, sužinoti nepavyko. Sidabrinio medalio egzempliorius buvo saugomas kunigaikščio Heinricho Plesso (1833–1907) monetų ir medalių rinkinyje (*Verzeichniss*, 1865, Nr. 891). 1865 m. jis buvo parduotas Berlyno aukcione už 726 talerius, o už Jono Kazimiero lietuvišką 1666 m. dukatą buvo užmokėti tik 178 taleriai. Švininis medalis buvo saugomas grafo H. Steckio rinkinyje (Hamburger, 1873, Nr. 1362). 1887 m. alavinis medalio analogas parduotas Paryžiaus aukcione (Ch+P, 1887, Nr. 183).

18. Plaketė skirta kunigaikštienės Marijos Eleonoros Radvilienės mirčiai paminėti. 1756 m. Dail. nenustatytas, sidabras, graviravimas, 36,1 x 37 mm, 12,21 g (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 105, Nr. 27).

Be LNM ir Sankt Peterburgo Ermitažo, ją turi įsigijęs VNM (Krzyżanowska, 1983, p. 14, Nr. 2).

19. Boguslavo Radvilos atminimo medalis. 1669 m. Dail. J. Höhnas jaunesnysis, alavas, Ø 42 mm, Cz. 4012 R⁶ (nurodytas sidabrinio egzemplioriaus retumas; Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 105, Nr. 23).

Sidabrinis, o ne alavinis medalis, kurį įsigijo LNM, dar saugomas Gdansko bibliotekos numizmatikos rinkinyje (Dzienia, 1984, Nr. 1480, Ø 49 mm) ir VKPNK (*Kolekcja*, 1974, Nr. 2552, Ø 41 mm), Liublino muziejuje yra švininis medalis – vėlyvesnė atlieja (Koperwas, 1998, p. 68–69, Ø 40,8 mm). Sidabrinį medalių kolekcijoje turėjo M. von Wilmersdorfferis (Hamburger, 1907, Nr. 12603, Ø 41,5 mm, 23,5 g).

20. Medalis skirtas Boguslavo Radvilos dukters Liudvikos Karolinos Radvilaitės apsilankymui Biržuose. 1675 m. Dail. J. Höhnas jaunesnysis, sidabras, Ø 43 mm, 25,43 g, Cz. 4015 R³ (su 3 eilučių legenda) (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 105, Nr. 24).

Be kitų muziejų, išvardytų D. Grimalauskaitės ir R. Razaliūnaitės straipsnyje (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 105), toks medalis dar saugomas Vroclavo medalininkystės muziejuje (B+S, 1999,

p. 74, il., Ø 42,7 mm). Privačiose kolekcijose tokius sidabrinius medalius turėjo V. Radvila (*Catalogue*, 1848, p. 123), L. Mikockis (Bermann & Sohn, 1850, Nr. 2895), J. Zeltas (*Katalog*, 1867, Nr. 2483, su ašele), H. Nagórka (*Bowers and Ruddy Galleries Inc.*, 1974, Nr. 1375, Ø 43 mm).

21. Medalis skirtas Liudvikos Karolinos Radvilaitės apsilankymui Biržuose. 1675 m. Dail. J. Höhnas jaunesnysis, sidabras, Ø 43 mm, 25,56 g, Cz. 4016 R² (su 4 eilučių legenda) (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 105, Nr. 25).

Sidabriniai medaliai su 4 eilutėmis reverse yra ne tokie reti kaip su 3 eilutėmis (Cz. 4015 R³). Jų taip pat yra Gdanko (Dzienis, 1984, Nr. 1483, Ø 42 mm, 25,12 g) ir Kurniko (Gibasiewicz, 1968, p. 571, Nr. 8) bibliotekų bei Plocko muziejaus (J+T, 1996, Nr. 27, Ø 43 mm), VNM (B+P, 1977, p. 188), VKPNK (*Kolekcja*, 1974, Nr. 2558, Ø 42 mm) rinkiniuose. Medaliai buvo ir privačiose kolekcijose. Antai M. Radvilos kolekcijoje buvo saugomi net 3 sidabriniai ir 1 auksinis medalis (*Catalogue*, 1834, Nr. 161–163, sidabras; Nr. 164, auksas, 9/8 dukato svorio). Auksinių medalių taip pat turėjo Mathy (*Catalog*, 1858, Nr. 1147, 10 dukatų svorio). Sidabriniai medaliai buvo saugomi Davido Samuelio Madai (1709–1780) (Madai, 1768, Nr. 5847), Michała Pelkos-Polińskiego (1785–1848) (Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 14–74, l. 9), V. Radvilos (*Catalogue*, 1848, p. 123), L. Mikockio (Bermann & Sohn, 1850, Nr. 2894), H. Garthès (Heberle, 1884, Nr. 47037, 21 g), M. von Wilmersdorfferio (Hamburger, 1907, Nr. 12606, Ø 42,5 mm, 24,5 g), J. Horsky (Hess, 1911, Nr. 7573, Ø 42 mm, 29 g) ir kituose rin-

kiniuose. 1887 m. Paryžiaus aukcione buvo parduota vertinga lenkiškų ir lietuviškų monetų bei medalių kolekcija, tarp jų 2 sidabriniai ir 1 auksinis 1675 m. egzempliorius (Ch+P, 1887, Nr. 155, Ø 43 mm, 24 g; Nr. 156, 31 g; Nr. 157, auksas, Ø 43 mm, 34,50 g, Cz. 6117 R⁵).

22. Medalis kunigaikščio Mykolo Kazimiero Radvilos mirčiai paminėti. 1680 m. Dail. Johanas Franzas Neidingeris, bronza, Ø 49 mm, 41,44 g, Cz. 4021 R⁶ (Grimalauskaitė, Razaliūnaitė, 2008, p. 105, Nr. 26; autorių nurodyti dailininko vardai: Józef Franciszek).

Šio medalio bronzinius / varinius ar sidabrinius vėlyvesnius liejinius turi VNM (B+P, 1977, p. 188). M. Radvila buvo įsigijęs sidabrinį medalį (*Catalogue*, 1834, Nr. 167), V. Radvila irgi, matyt, turėjo sidabrinį egzempliorių (*Catalogue*, 1848, p. 123–124), o L. Mikockis (Bermann & Sohn, 1850, Nr. 2903) ir J. Zeltas – bronzinius (*Katalog*, 1867, Nr. 2484). 2003 m. sidabrinis M. K. Radvilai skirtas medalis buvo pasiūlytas Miuncheno aukcione (Gorny, 2003, Nr. 3922, il., Ø 48 mm, 41,03 g), tačiau šio medalio autorius yra ne J. F. Neidingeris, o J. Höhnas jaunesnysis.

LNM Numizmatikos skyriaus darbuotojų D. Grimalauskaitės ir R. Razaliūnaitės paskelbtame straipsnyje apie medalius, įsigytus iš kolekcininko E. Armoškos, daugiausia buvo remtasi XX a. IV ketvirčio literatūra, o šiame straipsnyje – XIX–XX a. literatūra. Ši literatūra Lietuvos bibliotekose labai reta. Ji surinkta lankantis Austrijoje, Lenkijoje, Vokietijoje. Turima senoji bei retesnioji XX a. literatūra leidžia gerokai praplėsti žinias apie LNM įsigytų medalių istorinę ir kolekcinę vertę.

Literatūra

Appels J. (Appel), *Münz und Medaillen Sammlung, von ihm selbst nach seinem eigenen neuen Systeme geordnet und beschrieben*, I Band, Wien, 1805.

Bernheimer F., *Georg Wilhelm Vestner und Andreas Vestner. Zwei Nürnberger Medailleure*, München, 1984.

Bylicki T. & Pyrek-Eismont M. (B+P), *Medale polskie XVI–XVIII w. zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie in Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie*, t. XXI, Warszawa, 1977, s. 159–198.

Bogacz T. & Sakwerda J. (B+S), *Medale – polonica i silesiaca XVI–XVII wieku w zbiorach Muzeum Sztuki Medalierskiej, Katalog zbiorów*, Wrocław, 1999.

Catalogue des diverses monnoises et médailles exposées à l'enchère par la masse de l'heritage du feu Prince Michel Radziwill palatin de Vilna, Varsovie, 1834.

Catalogue des monnaies et des médailles de Pologne, que renferme le cabinet monétaire de son Altesse le prince Guillaume Radziwill, Berlin, 1848.

Hutten-Czapski E. (Cz.), *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises*, t. I–V, St. Petersburg–Cracovie, 1871–1916.

Dethlefs G., Ordelheide K., *Der Westfälische Frieden, Die Friedensfreunde auf Münzen und Medaillen Ausstellungskatalog*, Stadtmuseum Münster, Greven, 1987.

Dzienis H., *Katalog zbioru numizmatycznego biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1984.

Gibasiewicz St., *Zbiór numizmatyczny biblioteki Kórnickiej PAN. Nadbitka z „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej“*, nr. 9–10, Wrocław, 1968, s. 548–575.

Gintowt-Dziewaltowska L. (G–D), *Polská historická medaile 16.–18. století ze zbírek kabinetu mincí a medailí Národního muzea ve Varšavě, Mramorové sály Moravského muzea v Brně, Květen–Srpen 1980*, Brno, 1980.

Grimalauskaitė D., Razaliūnaitė R., *Ценное приобретение Национального музея Литвы: коллекция медалей Эдмундаса Армошки*, *Numizmatika* 22, Bratislava–Humenné, 2008, s. 98–113.

Horoszko G., *Skarby numizmatyki. Wystawa kolekcji z okazji 50-lecia działalności. Działu Numizmatycznego w Muzeum Narodowym w Szczecinie, Muzeum Narodowe w Szczecinie*, Szczecin, 2002.

Jędrysek-Migdalska E. & Tryka G. (J-T), *Najciekawsze monety – medale ze zbiorów Muzeum Mazowieckiego w Płocku*, Płock, 1996.

Kamiński Cz., Kowalczyk W. (K+K), *Medale i medaliony polskie i związane z Polską. Katalog wystawy*, Warszawa, 1969.

Kolekcja generała Jerzego Węsierskiego. Katalog monet i medali (w katalogu medali opracowała E. Śliwińska), Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa, 1974.

Koperwas M., *Katalog medali XVI–XVIII w. w zbiorach Gabinetu numizmatycznego Muzeum Lubelskiego*, Lublin, 1998.

Krzyżanowska A., Muzeum Narodowe w Warszawie. Gabinet monet i medali, *Sprawozdania numizmatyczne 1981*, Łódź, 1983.

Lipiński M., Kolekcja złotych medali ze zbiorów Augusta Zaleskiego sprzedana na aukcji w Nowym Jorku, *Biuletyn numizmatyczny*, Warszawa, 1987, nr. 4–6 (228–230), s. 39–43.

Madai D. S., *Vollständiges Thaler-Cabinet*, Erste Forsetzung, Königsberg, 1768.

Męclewska M., Migalska D., Szczecina A., *Moneta i medal w dziejach Polski, Wystawa stała Gabinetu Numizmatycznego*, Warszawa, 1985.

Męclewska M., Zamek Królewski w Warszawie, Gabi-

net numizmatyczny, *Sprawozdania numizmatyczne 1984*, Łódź, 1986.

Olejniczak J., Z dziejów zbieractwa numizmatycznego w Wielkopolsce. Tadeusz Wolański (1785–1865) i jego zbiór monet i medali, *Muzealnictwo 19*, Warszawa–Poznań, 1970, s. 7–17.

Olejniczak J., *Gabinet numizmatyczny in Zbiory Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Muzeum Narodowym w Poznaniu*, Katalog wystawy, Poznań, 1982.

Olejniczak J., Muzeum Narodowe w Poznaniu. Gabinet numizmatyczny, *Sprawozdania numizmatyczne 1984*, Łódź, 1986.

Steinkühler M., *Medaillen, die Geschichte erzählen Ausstellungskatalog*, Münster, 2002.

Szyszko-Czyżak A., *Medale polskie XVI–XVIII w. w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu*, Toruń, 1981.

Szwagrzyk J. A., *Moneta, medal, order. Katalog wystawy własnych zbiorów numizmatycznych Biblioteki Zakładu Narodowego im Ossolińskich PAN*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1971.

Włodarczak R., Muzeum Zamkowe w Malborku, Gabinet numizmatyczny, *Sprawozdania numizmatyczne 1984*, Łódź, 1989.

Zapiski numizmatyczne, Lwów, 1925, rok I, nr. 1.

Aukciony katalogi

Becker A., *Auktionskatalog Emporium Hamburg 47, vom 23–24. Mai 2002*, Hamburg.

Belmonte J., *Verzeichniss von polnischen Münzen und Medaillen aus der Gräfl. Starzycynska'schen Sammlung, sowie eines Nachtrages div. Münzen*, Hamburg, 1885, [Pardavimo katalogas].

Bermann J., *Verzeichniss der (...) Herr Ludwig de Traux in Wien hinterlassenen Münz- und Medaillen-Sammlung (...) am 1. Februar 1857*, Wien, 1856.

Bermann J. & Sohn, *Verzeichniss einer grossen und sehr gewählten polnischen Münz- und Medaillen-Sammlung (...) verfasst von Leon Mikucki (...) am 1 April 1850*, Wien.

Bowers and Ruddy Galleries, Inc., The Dr. Curtis R. Paxman Collection (...) including the Rev. Henry J. Nagorka Collection of Coins Poland, (...) Third Session, November 6, 1974, Los Angeles.

Brüder Egger, *Auktions-catalog [2], vom 8. Juni 1896, Sammlung weil. Bischof Stupnicki*, Wien.

Brüder Egger, *Auktions-catalog [5], vom 21. November 1898. Sammlung Karl Latour von Thurmburg*, Wien.

Brüder Egger, *Verzeichniss verkäuflicher Münzen und Medaillen der Brüder Egger*, 56, April 1930, Wien, [Pardavimo katalogas].

Coin Galleries. Public auction sale November 9 and 10, 1962. Coins of Europe and the United States, New York.

Catalog der Kunstsammlung des Freiherrn Carl Rolas du Rosey. Zweite Abtheilung: Die numismatischen Sammlungen an Medaillen und Münzen, Auction in Dresden am 1. September 1863, Leipzig.

Catalog der Polnischen Münzen und Medaillen der Mathy'schen Sammlung, deren öffentliche Versteigerung (...) in Danzig den 2 August 1858 stattfindet, Danzig.

Chevalier P., Peteghem van M. C. (Ch+P), 54^e, *Catalogue de vente Publique. Coll. Sz... et B... Monnaies et Medaillen de Pologne. Jetons, Assignats, etc.*, Paris, 1887.

Doubletten der Münzsammlung des Danziger Gymnasiums, welche am 20. August 1847 im kleinen Saale des Gymnasiums

(...) *versteigert werden sollen*, Danzig.

Egger, *Auktions-katalog vom 29. November 1869, I. Polnische Münzen und Medaillen, III. Ungarische und Siebenbürgische Münzen des Herrn Achilles Villemard*, Wien.

Fischer E., *Verzeichniss verkäuflicher Münzen und Medaillen aus der Sammlung weil. Henriette Gräfin Sylva-Tarouca (†1890)*, Wien, 1892, [Pardavimo katalogas].

Galerie des Monnaies of Geneva Ltd. New York, Auction sale February 11–13, 1980, The Sawicky collection of polish coins & medals, New York.

Gersdorf E. G., *Dr. Carl Heinrich Haase's (...) Sammlung von Münzen und Medaillen im Auftrage des Verstorbenen zum Behuf ihrer Versteigerung kurz beschrieben von Dr. E. G. Gersdorf*, Leipzig, 1871.

Gorny D., *Auktionskatalog 68, vom 3–4. Mai 1994*, München.

Gorny D., *Auktionskatalog 123, vom 11–12. März 2003*, München.

Hamburger J., *Max Ritter von Wilmersdorffer'sche Münzen und Medaillen-Sammlung. Auktions vom 4. November 1907. Vierte Serie: (...)*, Frankfurt am Main.

Hamburger L., *Catalog der (...) Sammlung polnischer Münzen des Herrn Grafen Heinrich Stecki, (...) deren öffentliche Versteigerung (...) am 17. November 1873 (...) stattfinden wird*, Frankfurt am Main.

Heberle J. M. (H. Lempertz' Söhne), [Auktionskatalog vom 10. September 1884], *Catalog der Münzen- u. Medaillen-Sammlungen des zu Cöln verstorbenen Herrn Hugo Garthe*, Köln.

Helbing O., *Auktions-katalog 25, vom 9. November 1903. Sammlung General von Leeb*, München, München.

Helbing O., *Auktions-katalog 32, vom 9. Mai. 1910. Nachlass des Herrn Emil Fischer*, Wien, München.

Helbing O., *Auktionskatalog 43, vom 14. Februar 1921. Sammlung †Alfred del Strother*, Baden-Baden, München.

Hess A., [Auktionskatalog 116], *vom 18. Januar 1909. Sammlung R. J. Erbstein, II Abtheilung*, Frankfurt am Main, 1908.

Hess A., [Auktionskatalog 131], vom 27. Februar 1911. *Sammlung Horsky, II Theil*, Frankfurt am Main.

Hess A., [Auktionskatalog 132], vom 29. Mai 1911, *Doublotten des Kaiserlichen Münzcabinetes der Eremitage in St. Petersburg. Münzen und Medaillen verschiedener Länder*, Frankfurt am Main.

Katalog des Münzkabinetes der Stadtbibliothek zu Leipzig enthaltend eine ansehnliche und werthvolle Sammlung von Münzen und Medaillen älterer und neuerer Zeit, welche am 15. August 1853 und folgende Tage (...) öffentlich versteigert werden sollen, Leipzig.

Katalog einer grossen und sehr gewählten Sammlung Polnischer Münzen und Medaillen von Joseph Zeltt welche zu Berlin am 15 September 1867 (...) versteigert werden sollen, Warschau.

Numophylacii Ampachiani Section I. D. i. Verzeichniss der (...) Herrn Christian Leberecht von Ampach hinterlassenen Münz- und Medaillen-Sammlung, Erste Abtheilung, welche zu Berlin Ende April 1834 (...) durch den Königlichen Auctions-Commissarius Rauch, (...) versteigert werden soll, Leipzig, 1833.

Riechmann A. & Co., *Auktionskatalog 8*, vom 21–25. Oktober 1913. *Universalsammlung eines alten mitteldeutschen Numismatikers*, [Hofrat Dr. Friederich, Dresden], Halle (Saale).

Schott-Wallerstein S., *Auktionskatalog 4*, vom 11. November 1912. *Sammlung des † Bildhauers Heinrich Petry in Frankfurt a. M.*, Frankfurt am Main.

Schweizerischer Bankverein, Auktionskatalog 43, vom 15–17. September 1997, Zürich.

The American Auction Association N.A.S.C. Convention Public Auction, February 7, 8, 9, 1974, The Magnificent Stanislaw Herstal Collection, Los Angeles, California.

Verzeichniss einer reichen Sammlung von Münzen und Medaillen (...) welche zu Berlin am 23. October und den folgenden Tagen durch den Königl. (...) Th. Müller (...) versteigert werden sollen, [Sammlung Fürst Pless], Berlin, 1865.

Weyl A., *Auktionskatalog 38*, vom 24–25. Oktober 1883, *Verzeichniss von Danziger, Elbinger, Litthauischen, Polnischen, Schwedischen und anderen Münzen und Medaillen aus der Gräfl. Starzcynska'schen Sammlung*, Berlin.

CONCERNING THE LITUANISTIC MEDALS FROM EDMUNDAS ARMOŠKA'S COLLECTION

Zenonas Dukša

Vilnius

The article adds new data to the work written by numismatists Dalia Grimalauskaitė and Regina Razaliūnaitė (Numismatics Department, National Museum of Lithuania), concerning the collection of 69 lituanistic medals of 17th–20th c., acquired in 2006 from collector E. Armoška. Previously, the work was published in the journal “Numizmatika 22” (Bratislava, 2008); it was prepared leaning upon the texts of the International Symposium of Numismatics in Slovakia, 2007.

The additional information is given here concerning twenty two 17th–18th c. medals. Private and museum collections, including analogous medals, the auctions, that exhibited analogous medals acquired by the museum and unmentioned in the previous work by Grimalauskaitė and Razaliūnaitė are enumerated in this article. This paper was prepared using 19th–20th c. materials accumulated by the author in Austria, Poland, and Germany.

FALERISTIKOS KOLEKCIJOS LIETUVOS SPORTO MUZIEJUJE (1918–1940)

Arvydas Jakštas

Lietuvos sporto muziejus

Numizmatika tiria pinigines sistemas, pinigų apyvartos bei prekių ir ekonominių ryšių istoriją, monetų kaldinimo techniką, medalininkystės meną.

Medaliai, plaketės, žetonai, ordinaai, ženklai ir ženkleliai nėra numizmatikos objektas, tačiau pagal kilmę, išorę bei paskirtį artimi monetoms. Juos galima laikyti istorijos ir kultūros metraščiu. Medalis neatsitiktinai vadinamas „miniatiūriniu momentu“. Glausti įrašai – dedikacijos, kompozicinis averso bei reverso vientisumas yra lemiami šiuolaikinės medalininkystės bruožai. Sportinės paskirties medalių, ženklelių, žetonų įrašuose įvardijamos atskirų sporto šakų varžybos, šalis, miestas bei vieta (stadionas, arena) ir pan. Tai mažieji sporto istorijos liudytojai.

Apdovanojimo paprotį iš senovės graikų perėmė romėnai, pavadinimą „ta falere“ transkribavę į „phalera“. Pastaroji sąvoka ilgainiui tapo „faleristika“ – mokslu apie ordinus, medalius, ženklelius. Terminas prigijo neseniai, nes dar 1940 m. kai kurie žymūs autoriai (von Heyden, von Hassenthal) pabrėždavo, kad garbės ženklai – specifiskai įdomi numizmatikos sritis.

Atgavus nepriklausomybę 1918 m., Kaune išgarsėjo J. Gerštiko, M. Kliono ir kitų graverių dirbtuvės, tačiau medalių ir ženklelių radosi nedaug. Lietuvos graveriai dar negarsėjo tobula technologija, todėl turtingesnės organizacijos naudojos Europoje garsių Šveicarijos „Huguenin“, A. Bertrano (Prancūzija), R. Tavasto (Estija), Rygos ir kitų firmų paslaugomis.

Beveik visi valstybiniai Lietuvos apdovanojimai, sąjungų, draugijų medaliai, ženklai buvo gaminami Šveicarijoje. Prancūzijoje jų buvo užsakoma kiek mažiau. Tuo tarpu R. Tavasto firmą Estijoje pamėgo sporto organizacijos, įvairių varžybų organizatoriai. Lietuvoje buvo gaminami pigesni, masinio pobūdžio ženklai.

Nemažą medalių, faleristikos bei filatelijos kolekciją yra sukaupęs Lietuvos sporto muziejus. Medalius, ženklelius, jų kolekcijas padovanojo sportininkai, jų giminės, artimieji. Elenos Garbačiauskienės 1922 m. Lietuvos lengvosios atletikos pirmenybėse iškovoti medaliai – seniausia muziejaus kolekcija. Jie dar paprasti ir kuklūs, pvz., averso centre pavaizduota reljefinė disko metiko figūra, reverse išgraviruotas įrašas „Disko svaid. mot. Liet. Pirm. 1922.12–15. VII. LFLS“, aplink – laurų lapų vainikas.

Muziejuje saugoma įdomi Stepono Garbačiausko medalių kolekcija. Vieni iš Lietuvos sporto pradininkų E. ir S. Garbačiauskai su kitais sportininkais 1920 m. pasirašė Lietuvos fizinio lavinimosi sąjungos (LFLS) įstatus. Organizacija plėtojo beveik visas tuomet Lietuvoje kultivuotas sporto šakas ir propagavo naujas. Aktyviai sportavo ir abu Garbačiauskai.

Dviratininkų Juozo Vilpišausko ir Vlodo Jankausko medalius, iškovotus Lietuvos pirmenybėse, bei Paryžiaus (1924 m.) ir Amsterdamo (1928 m.) olimpiinių žaidynių atminimo medalius muziejui padovanojo jų giminės.

Tarpukario Lietuvos sportininko Valdemaro Gulmano sūnus Viktoras muziejui perdavė „Kovo“ klubo žaidėjo Valerijono Balčiūno, 1925 m. Lietuvos krepšinio čempiono, prisegamą ženklelį. Averso apačioje – 4 eilučių įrašas „Lietuvos / basketbolo / pirmenybių / nugalėtojai“, viršuje – atleto, laikančio laurų vainiką, figūra. Fone už vainiko – vos pastebima vėliava, virš jos – raidės „LSL“ (Lietuvos sporto lyga). Po vainiku – 3 ažuolo lapai su gile, dar vienas lapas su gile – po ženkleliu pačiame jo viršuje. Reverso viršuje išgraviruota data „1925.XI.28“, apačioje – įrašas „Valerijonas Balčiūnas“, centro apskritime – įspaudas „Huguenin“.

JAV sporto žurnalistas, architektas Kęstutis Čerkeliūnas (1921–2008) muziejui padovanojo „Kovo“ klubo, 1922 m. pirmųjų Lietuvos futbolo pirmenybių čempiono ir 1926 m. Kauno miesto futbolo turnyro nugalėtojo ženklelius.

Lengvaatletis Viktoras Ražaitis (1907–1991) padovanojo medalius, iškovotus Lietuvos čempionatuose ir Belgijoje, kurioje studijuodamas Lježo universitete tapo šalies studentų žaidynių čempionu.

Daugkartinis Lietuvos dviračių sporto čempionas ir prizininkas Viktoras Severinas padovanojo savo medalius, ženklus, žetonus. Labai įdomus ženklas, jo iškovotas dviračių lenktynėse Klaipėdoje 1931 m. Ženklas yra daugiakampio formos, dengtas geltonos, žalios ir raudonos spalvų emale. Centre – stilizuotas laurų vainikas ir dviratis. Kitoje pusėje išgraviruotas įrašas „II v. 5 km 12.05.31 LSL“. Ženklo apačioje – autoriaus pavardė ir pagaminimo vieta „K. WINTO-LIN. RIGA“.

Sofija Vietrinienė muziejui padovanojo visą žymaus lengvaatlečio Alfonso Vietrino (1915–1996)

medalių kolekciją, didžioji jos dalis – nepriklausomybės metų apdovanojimai. Pvz., 1935 m. Pasaulio studentų olimpiadoje Budapešte A. Vietrinas iškovojo aukštą IV vietą 5 000 m bėgimo distancijoje ir pasiekė Lietuvos rekordą.

Žymūs lengvaatlečiai Stasys Šačkus (1907–1985) ir Leonas Puskunigis (1910–1994) padovanojo medalius, žetonus, iškovotus Lietuvoje ir JAV. 1937 m. pirmą kartą Lietuvos sportininkai, viešėję Amerikoje, įvairiuose miestuose varžėsi su vietos lietuviais. Viena amerikietė, S. Šačkui priėjus prie tribūnos atsiimti apdovanojimo, pajuokavo, kad jis vienas čia susirinksiąs visas dovanas. Tais pačiais 1937 m. S. Šačkus Rygoje tapo Europos krepšinio čempionu. XX a. 6 deš. L. Puskunigis treniravo pasaulio ieties metimo rekordininkę Birutę Kalėdienę.

1938 m. Kaune vyko I tautinė olimpiada. Organizatoriai pasirūpino ne tik deramu jos apipavidaliniu, bet ir olimpiados medaliais prizinininkams bei ženklais visiems dalyviams. Švietimo ministras prof. Juozas Tonkūnas pakvietė dailininką Joną Burbą, pagal kurio projektą Šveicarijos firma „Huguenin“ pagamino olimpiados medalius bei kitą atributiką. Medalių averse – lietuvaitė su laurų šakele ištiestoje rankoje, priekyje – olimpiados emblema – Gediminaičių stulpai ir 5 olimpiniai žiedai. Apačioje – dailiniko pavardė „Jonas Burba“. Reverse – įrašas „Pirmoji Lietuvos Tautinė Olimpiada. 1938“. Apačioje – firmos pavadinimas „Huguenin“. Olimpiados medalių kolekciją Sporto muziejui padovanojo lengvaatletis Vladas Bakūnas, irkluotojas Nikolajus Kapleraitis, plaukikai Marija Kuzmickaitė-Korienė, Regina Knitaitė, Jurgis Astrauskas ir kt.

1 pav. Lengvaatletės Elenos Garbačiauskienės 1922 m. Lietuvos lengvosios atletikos pirmenybėse iškovotas medalis

Dukart Europos krepšinio čempiono (1937 ir 1939 m.) Leono Baltrūno apdovanojimus ir Sofijos Baltrūnienės medalius, iškovotus 1938 m. I tautinėje olimpiadoje, muziejui padovanojo sūnus Petras Baltrūnas. Ypač įdomus 1937 m. Europos krepšinio čempionato, vykusio Rygoje, atminimo medalis. Averso centre – reljefinės krepšinininkų, kovojančių dėl kamuolio, figūros, aplink – įrašas latvių kalba „2 Europas meistaršacikstas Basketbola. RIGA. 3–7 v. 1937“. Reverse – moteris (tautiniai drabužiai) Rygos panoramos fone, krašte įrašas „LATVIA“ ir 3 stilizuotos žvaigždės.

1932 m. Kaune įkurti Kūno kultūros rūmai (dabar esantys Totorių g. 12) – pirmoji valstybinė sporto institucija, vadovavusi visų sporto organizacijų veiklai Lietuvoje. Siekdama populiarinti fizinę tautos

2 pav.
Lengvaatlečio
Leono Puskunigio
1937 m. JAV
iškovoti medaliai

3 pav. Lengvaatlečio Vlado Bakūno 1938 m. Pirmojoje Lietuvos tautinėje olimpiadoje iškovotas aukso medalis (aversas ir reversas)

parengtį, rūmų taryba priėmė Valstybinio kūno kultūros ženklų statutą. Ženklas buvo 4 rūšių – pagal sportuojančiųjų amžiaus grupes. Ženklo autorius – minėtas dailininkas J. Burba, ženklą pagamino firma „Huguenin“. Averse – stadiono panorama, kairėje jo pusėje – stilizuotas Vytis, dešinėje – įrašas „VKKŽ“. Virš stadiono – moters ir vyro figūros su ažuolo lapų

Literatūra

Astikas A., *Lietuvos ordinais, medaliai ir ženkleliai 1918–1940*, Vilnius, 1993.

Duksa Z., *Monetos pasakoja*, Vilnius, 1991.

Istorinė patirtis – sporto ateičiai (mokslinės konferencijos medžiaga), atsakingasis redaktorius H. Šadžius, Vilnius, 1994.

vainikais. Apačioje, siauroje juostelėje, – raidės „J. B.“ (Jonas Burba). Reverse – firmos pavadinimas „Huguenin“.

Jau pirmaisiais veiklos metais Kūno kultūros rūmai ėmėsi įgyvendinti tautinę kūno kultūros programą „Sporūta“. Jos kūrėjas – dr. Antanas Jurgelionis. Įvykdę programos reikalavimus ir išlaikę egzaminus, sportininkai galėjo gauti „Sporūtos“ ženklą, pagamintą toje pačioje firmoje „Huguenin“. Vienas iš tokių ženklų taip pat saugomas Sporto muziejaus numizmatikos rinkinių kolekcijoje.

Sovietų ir nacių okupacijos išblaškė nepriklausomos Lietuvos sportininkus, sulaužė ne vieno gyvenimą. Dingo arba buvo sunaikinti jų apdovanojimai, dalis sportininkų buvo represuoti.

Čia aptartos tik kai kurios svarbesnės Sporto muziejuje saugomos lietuviškos numizmatikos rinkinių kolekcijos. Muziejininkų dar laukia didelis darbas tyrinėjant bei propaguojant sukauptus rinkinius, kad jie taptų žinomi ir prieinami visuomenei.

Jakštas A., *Olimpinės numizmatikos kolekcijos Lietuvos sporto muziejuje, Šiuolaikinės gairės ir aktualijos numizmatikoje, faleristikoje ir sfragistikoje* (konferencijos medžiaga), sudarytojas D. Žukauskas, Trakai, 2006, p. 76–78.

LITHUANIAN NUMISMATIC COLLECTIONS IN THE LITHUANIAN SPORT MUSEUM (1918–1940)

Arvydas Jakštas

Lithuanian Sport Museum

Lithuanian Sport Museum safeguards quite rich collections of Lithuanian medals, phaleristics, and philately.

Sportsmen, their family members also donated different kinds of collections.

The Museum is proud of a very exciting medals collection of Lithuanian sport initiators Elena and Steponas Garbačiauskas.

In 1932, in Kaunas there was established a Chamber of Physical Training. It was the first Lithuanian public sports institution, supervising all sport organizations' activities. Council of the Chamber admitted the Statute of the Public Physical Training badge.

Considerable research and promotion work concerning the collections should be done by the museum specialists in the nearest future.

ŠIUOLAIKINIŲ LITUANISTINIŲ FALERISTIKOS EKSPONATŲ SAUGOJIMO PROBLEMS

Asta Jakštienė, Rūta Kuodytė, Rita Povilovska
Lietuvos nacionalinis muziejus

Lietuvos nacionalinio muziejaus Numizmatikos skyriaus faleristikos rinkinyje tarp kitų apdovanojimų yra saugomi atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės apdovanojimai, kuriuos muziejui perduoda Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarija. Taip pat turime eksponatų, gautų iš privačių asmenų. Muziejuje saugomi ir senesnieji (1991–2000 m.), pagaminti pagal tarpukario apdovanojimų pavyzdžius, ir naujo, patobulinto dizaino apdovanojimai, gaminami nuo 2003 m. Tai Vyčio Kryžiaus, Vytauto Didžiojo, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino, „Už nuopelnus Lietuvai“ ordinais, Žūvančiųjų gelbėjimo kryžius, Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių, Lietuvos nepriklausomybės, Sausio 13-osios atminimo, Dariaus ir Girėno medaliai, Šaulių žvaigždė. Iš viso muziejuje saugome apie 60 valstybės apdovanojimų vienetų.

Per pastaruosius 10–15 metų daug įstaigų – žinybų, organizacijų, asociacijų – yra įsteigusios savo apdovanojimus ir ženklus. Daugelis šių įstaigų po keletą apdovanojimų egzempliorių perduoda muziejui. Numizmatikos skyriaus rinkinyje saugomi Vidaus reikalų ministerijos ir prie jos esančių Priešgaisrinės apsaugos, Policijos departamentų (1 pav.),

1 pav. Lietuvos policijos pasižymėjimo 1-ojo laipsnio ženklas „Už nuopelnus“. 2006 m. Žalvaris, auksavimas, emalis, muaras, 39 × 30,4 mm.
LNM, GRD 104715/1

2 pav. Kariuomenės pajėgų lygmens medalis „Už pasižymėjimą“. 2000 m. Vario lydinys, auksavimas, sidabravimas, muaras, 37 × 32 mm.
LNM, M 7947

ir Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos apdovanojimai. Nemažai yra Krašto apsaugos sistemos ženklų (2 pav.), Užsienio reikalų ministerijos apdovanojimo medalis (3 pav.), taip pat kitų ministerijų: Susisiekimo (4 pav.), Švietimo ir mokslo, Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos garbės ženklų, Finansų ministerijos ir Muitinės departamento apdovanojimų. Saugomi departamentų prie Lietuvos Vyriausybės garbės ženklai – Tautinių mažumų departamento (5 pav.), Kūno kultūros ir sporto departamento medaliai. Turime keletą apskričių garbės ženklų, kitų įvairių organizacijų ženklų ir apdovanojimų (6 pav.). Iš viso Numizmatikos skyriaus rinkinyje šiuo metu saugome apie 90 vnt. apdovanojimų, gautų iš įvairių įstaigų.

Valstybės apdovanojimai yra gaminami Lietuvos monetų kalykloje ir UAB „Metalas“, įstaigų pasižymėjimo ženklai – UAB „Alpera“ bei Lietuvos monetų kalykloje. Po keletą ženklų yra pagaminę Metalas meninio apdirbimo centras (Kaunas), UAB „Pajūrio suvenyrai“ (Klai-

3 pav. Užsienio reikalų ministerijos apdovanojimo medalis „Už nuopelnus siekiant Lietuvos narystės ES ir NATO“. 2004 m. Žalvaris, auksavimas, sidabravimas, emalis, muaras, 39 × 32,7 mm.
LNM, GRD 102002/1

4 pav. Susisiekimo ministerijos apdovanojimas – Garbės kelininko ženklas. 1998 m. Sidabras, emalis, 40,8 × 39,4 mm.
LNM, M 7993

5 pav. Tautinių mažumų ir išeivijos departamento aukso garbės ženklas „Už nuopelnus“. 2004 m. Žalvaris, auksavimas, emalis, audinys, 43,6 × 39 mm. LNM, GRD 104585/1

6 pav. Asociacijos ICC Lietuva garbės ženklas. 2003 m. Žalvaris, auksavimas, sidabravimas, emalis, muaras, 47 × 47,5 mm. LNM, GRD 98525/1

7.1 pav. Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino 2-ojo laipsnio ordino (1994) reversas prieš konservavimą. Sidabras, auksavimas, emalis, poliesterinis pluoštas, 51 × 48,4 mm. LNM, M 3021

7.2 pav. Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino 2-ojo laipsnio ordino fragmentas – skersinukas prieš konservavimą. LNM, M 3021

pėda), UAB „Baltic connection“, dizaineris Albinas Vaičiūnas.

2008 m. muziejuje rengiant apdovanojimų parodą, buvo susidurta su problema – ant eksponatų, saugomų muziejaus saugykloje, pastebėta korozijos pėdsakų. Remiantis mūsų stebėjimų rezultatais, negalima būtų teigti, jog vieno gamintojo pagaminti apdovanojimai būtų buvę prastesnės būklės nei kito. Tačiau reiktų pabrėžti, jog labiausiai korozijos buvo pažeisti apdovanojimų skersinukai.

Apdovanojimus konservavo Lietuvos nacionalinio muziejaus Restauravimo centro restauratoriai (7.1, 2–14.1, 2 pav.).

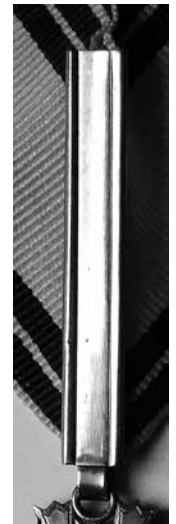
Faleristikos eksponatus labai dažnai pažeidžia korozija. Kas sukelia šį procesą? Dauguma metalų ir jų lydinių nėra atsparūs ilgalaikiam aplinkos poveikiui. Drėgmė, oro deguonis ir teršalai – sieros, azoto, anglies oksidai ir pan. – reaguoja su metalu, todėl susidaro oksidai, hidroksidai, sulfidai ir kiti junginiai. Tokioje agresyvioje aplinkoje metalai pradeda koroduoti. Metalų irimas dėl fizikinės ir cheminės sąveikos su aplinka, kai metalas pereina į oksiduotą būklę ir praranda jam būdingas savybes, vadinamas korozija, o susidarę metalų junginiai – korozijos produktais.

Apdovanojimams, ženklaus, medaliams gaminti naudojami septyni metalai: platina, auksas, sidabras, varis, aluminis, cinkas, alavas ir nikelis. Platina ir auksas yra chemiškai pasyvūs ir beveik nekoroduoiantys metalai. Kiti metalai yra jautrūs aplinkos poveikiui.

Visiškai apsaugoti nuo korozijos neįmanoma,

8.1 pav. Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino 2-ojo laipsnio ordino (1994) reversas po konservavimo. Sidabras, auksavimas, emalis, poliesterinis pluoštas, 51 × 48,4 mm. LNM, M 3021

8.2 pav. Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino 2-ojo laipsnio ordino fragmentas – skersinukas po konservavimo. LNM, M 3021

tačiau jos vyksmą sulėtinti galima. Muziejaus Restauravimo centre tai atliekama dviem būdais – konservuojami metalo dirbiniai ir sudaromos tinkamos saugojimo sąlygos, t. y. intervencinis ir prevencinis konservavimas.

Pastebėjus pirmuosius korozijos pėdsakus, būtina imtis aktyvių priemonių jiems pašalinti. Metalinių dirbinių būklę, ypač nekonservuotų, saugyklose ir eks-

9.1 pav. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino medalio (2006) reversas prieš konservavimą. Sidabras, muaras, Ø 36 mm. LNM, GRD 104347/1

10.1 pav. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino medalio (2006) reversas po konservavimo. Sidabras, muaras, Ø 36 mm. LNM, GRD 104347/1

9.2 pav. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino medalio fragmentas – skersinukas prieš konservavimą. LNM, GRD 104347/1

10.2 pav. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino medalio fragmentas – skersinukas po konservavimo. LNM, GRD 104347/1

pozicijų salėse reikia nuolat tikrinti ir, pamačius pirmuosius suaktyvėjusios korozijos požymius: patamsėjimus, žalsvas ir rusvas apnašas, eksponatus reikia atskirti nuo kitų ir pagal galimybes konservuoti. Šiam tikslui yra naudojamos įvairios cheminės medžiagos: plovimui – paviršinio aktyvumo medžiagos, korozijos produktams šalinti – tam tikros koncentracijos rūgščių ir šarmų tirpalai, o paviršiaus apsaugai – polimerų tirpalai ir sintetinių vaškų emulsijos. Valant cheminiais reagentais, būtina atskirti arba izoliuoti, arba apsaugoti medalių ir apdovanojimų šilko juostas. Valant mechanškai, nepatariama naudoti abrazyvų, kad nebūtų pažeistas blizgus paviršius, ypač atsargiai reikia elgtis

su metalų dangomis. Faleristikos eksponatų konservavimo darbai reikalauja ypatingo kruopštumo, todėl dirbama su tam tikrais optiniais prietaisais.

Šiuo metu daug dėmesio skiriama eksponatų prevenciniam konservavimui, t. y. sudaromos tinkamos saugojimo sąlygos: palaikomas drėgmės ir temperatūros režimas, šalinami oro teršalai, o svarbiausia, tinkamai parenkamos saugojimo ir eksponavimo medžiagos. Šis konservavimas yra būtinas norint išsaugoti eksponatus.

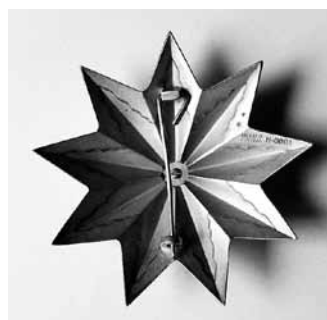
Kadangi metalams būtina sausesnė aplinka, apdovanojimus, medalius ir ženklus reikėtų saugoti atskirai nuo organinių medžiagų, nes šioms reikia šiek

11.1 pav. Ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Komandoro didžiojo kryžiaus žvaigždės (2003) reversas prieš konservavimą. Sidabras, auksavimas, 80 × 83,5 mm. LNM, GRD 104349/3

11.2 pav. Ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Komandoro didžiojo kryžiaus žvaigždės fragmentas prieš konservavimą. LNM, GRD 104349/3

12.1 pav. Ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Komandoro didžiojo kryžiaus žvaigždės (2003) reversas po konservavimo. Sidabras, auksavimas, 80 × 83,5 mm. LNM, GRD 104349/3

12.2 pav. Ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Komandoro didžiojo kryžiaus žvaigždės fragmentas po konservavimo. LNM, GRD 104349/3

13.1 pav. Valstybės saugumo departamento 1-ojo laipsnio pasižymėjimo ženklas „Nuopelnų kryžius“ (2004) prieš konservavimą. Sidabras, auksavimas, emalis, muaras, 39 × 35,3 mm. LNM, GRD 98522/1

13.2 pav. Valstybės saugumo departamento pasižymėjimo ženklo „Nuopelnų kryžius“ fragmentas – skersinukas prieš konservavimą. LNM, GRD 98522/1

tiek daugiau drėgmės. Nereikėtų saugoti eksponatų apdovanojimų dėžutėse ar futliaruose, kai nenustatyta, ar tinkamos medžiagos yra panaudotos jų gamybai. Eksponatams iš metalų tinkamiausia yra sausa ir vėsi aplinka, todėl rekomenduojama metalo dirbinius saugoti 14–16°C temperatūroje, palaikant 30–40% santykinę oro drėgnį. Saugyklose konservuotus eksponatus reikėtų laikyti atskirai nuo nekonservuotų, dirbinius iš skirtingų metalų atskirti vienus nuo kitų, juos laikyti suvyniotus į nerūgštų popierių, geriausia

14.1 pav. Valstybės saugumo departamento 1-ojo laipsnio pasižymėjimo ženklas „Nuopelnų kryžius“ (2004) po konservavimo. Sidabras, auksavimas, emalis, muaras, 39 × 35,3 mm. LNM, GRD 98522/1

14.2 pav. Valstybės saugumo departamento pasižymėjimo ženklo „Nuopelnų kryžius“ fragmentas – skersinukas po konservavimo. LNM, GRD 98522/1

mikalentinį, vengti polietileno ir poliesterinės daržo plėvelės. Kadangi metalų paviršius jautrus įvairių teršalų poveikiui, liečiant metalinius eksponatus, ypač turinčius blizgų paviršių, būtina mūvėti medvilnines ar lateksines pirštines, kad praktais ar odos dalelės neužterštų metalo paviršiaus.

Norint užtikrinti faleristikos eksponatų išsaugojimą, būtinas numizmatų ir restauratorių bendradarbiavimas. Svarbu pažymėti, kad intervencinį eksponatų konservavimą gali atlikti tik restauratoriai.

PROBLEMS CONCERNING THE SAFEKEEPING OF CONTEMPORARY LITUANISTIC FALERISTICS EXHIBITS

Asta Jakštienė, Rūta Kuodytė, Rita Povilovska
National Museum of Lithuania

The orders and medals collection at the National Museum of Lithuania, among the other awards, includes the national awards of restored Independent Lithuania, also awards and badges of numerous institutions – departments, organizations, associations, etc. While preparing the exhibition of awards in the Museum, in 2008, we confronted with the problem – awards, preserved in the museum's storage, were damaged by rust. The awards were preserved by restorers of Restoration Centre of the National Museum of Lithuania.

Faleristic artefacts are often affected by corrosion. It is impossible to avoid the corrosion abso-

lutely, but it could be slowed down. In the Restoration Centre we use both – interventive and preventive conservation. During the interventive conservation, the metal objects are cleaned, corrosion inhibited and objects are conserved. These procedures stop active corrosion and provide stability to the metal.

Today a lot of attention is paid to the preventive conservation of museum artefacts. Temperature, humidity and air pollutants affect metal and cause corrosion. The requirements for metal objects storage in museum are: temperature 14–16°C, and relative humidity RH 30–40%.

GEDIMINO KARPAVIČIAUS FILOP'INĖ KOLEKCIJA NACIONALINIO M. K. ČIURLIONIO DAILĖS MUZIEJAUS NUMIZMATIKOS SKYRIAUS RINKINYJE

Beta Žaliaduonienė

Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

Pranešimo tikslas – pristatyti FILOP'inę dailininko Gedimino Karpavičiaus kolekciją, saugomą Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriaus Filatelijos rinkinyje.

Filatelijos opozicija, arba šių dviejų žodžių santrumpa FILOP, yra vadinama privačių žmonių iniciatyva išleista produkcija (meniniai vokai, suvenyriniai ženklai ir antspaudai, lipdukai), skirta svarbioms datoms, įvykiams, sukaktims paminėti. Santrumpa FILOP pirmą kartą buvo pavartota 1996 m. minint sausio 13 d. įvykių Vilniuje penktąsias metines. Santrumpą sugalvojo grafikas Antanas Šakalys ir panaudojo šiai progai skirtame antspaude. Nuo tada visi neoficialūs filatelijos leidiniai yra vadinami FILOP vardu. Tokio pobūdžio suvenyrinių-proginių leidinių gamyba yra žinoma visame pasaulyje.

Dailininkas architektas G. Karpavičius (1951–2005) buvo aktyvus visuomeninio judėjimo FILOP dalyvis, meninių vokų, ženklų, antspaudų kūrėjas. Gyveno Kaune, daugelį metų dirbo įvairiuose projektavimo institutuose, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje. G. Karpavičius yra tinklalapio www.filop.org autorius, buvo jo redaktorius. Ir šiuo metu tinklapis yra veikiantis, prižiūrimas buvusių bendraminčių, filatelijos entuziastų. Čia pateikiama medžiaga, iliustruojanti filatelistų opozicijos veiklą. Svetainėje galima susirasti G. Karpavičiaus „ATVIRĄ LAIŠKĄ“, 1997 m. parašytą Lietuvos ryšių ir informatikos ministrai Rimantui Pleikiui, kuriuo siekta atkreipti dėmesį į Lietuvos pašto leidybos centro „Pašto ženklas“ produkciją.

G. Karpavičius buvo ir filatelijos katalogų sudarytojas. Kartu su kolekcininku Baliu Sriubu parengė katalogą „Atgimimo Sąjūdžio ženklai. 1988–2000“. Kataloge surinkti ir susisteminti skirtingų autorių darbai. Pateikiami suvenyriniai antspaudai, užspaudai, lipdukai, atskleidžiantys Lietuvos valstybės gyvenimo pokyčius. Katalogą 2000 m. išleido Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus. Tinklapyje www.filop.org galima pamatyti ir kitus G. Karpavičiaus sudarytus katalogus: „1990–2001 metų užspaudų katalogą“, „Antspaudų katalogą“, „Suvenyrinių ženklų ir lipdžių katalogą. 1988–2005“. Juose nurodoma suvenyrų sukūrimo data, vieta, tema, autorius, spalvos, atlikimo technika, tiražas. G. Karpavičiaus su-

daryti katalogai yra vertingas pagalbinis informacijos šaltinis norint susipažinti su filateliniiais suvenyrais.

G. Karpavičius pats kūrė ir bendradarbiavo su kitais filatelijos suvenyrų kūrėjais, buvo filatelijos kolekcininkas.

2006 m. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus iš Vidos Karpavičienės įsigijo G. Karpavičiaus FILOP'inės produkcijos rinkinį, kurį sudaro suvenyriniai ženklai, lipdukai, užspaudai, perspausdinimai G. Karpavičiaus gamybos antspaudais, numeruoti ir vienetiniai vokai, įvairiai apipavidalinti TSRS ženklinti ir neženklinti vokai bei jų atmainos, atvirukai. 5 320 naujų eksponatų žymiai papildė Nacionalinio M. K. Čiurlionio muziejaus Numizmatikos skyriaus filatelijos rinkinį.

1988 m. kartu su Lietuvos Atgimimo Sąjūdžiu atsirado stimulus ir poreikis kurti ir gaminti suvenyrinius pašto vokus, atvirukus, ženkliukus, lipdukus bei proginius antspaudus. Taip buvo rodoma pilietinė iniciatyva ir išreiškiama asmeninė pozicija. Vėliau paskelbus Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, buvo daromi sovietinių pašto ženklų ir vokų perantspaudavimai, spausdinami suvenyriniai ženklai. 1990 ir 1991 m. dėl filatelijos kolekcininkų patriotizmo atsirado lietuviškų filatelijos suvenyrų – vokų, antspaudų, užspaudų, lipdukų. Ant galiojančių sovietinių ženklų kolekcininkai užspausdavo žodį „Lietuva“ ar nepriklausomybės atkūrimo datą (1990 m. kovo 11 d.). Neoficialioji filatelija Lietuvoje turi bemaž 50 metų veiklos tradicijas, todėl filatelistai, imdamiesi privачios kūrybos ir leidybos, ėjo keliais žingsniais priekyje aplenkdami Lietuvos pašto leidėjus. Dailininkas A. Šakalys sukūrė pašto lipdukus (žymeles) „Oro paštu“, „Registruotas“, kai Lietuvos paštuose jie dar buvo rusiški. Tokių lipdukų Lietuvos paštas išleido tik 1992–1993 m., o sovietiniai pašto ženklai išliko apyvartoje iki 1991 m. gruodžio 31 d. A. Šakalio sukurtų pašto lipdukų yra ir G. Karpavičiaus kolekcijoje.

G. Karpavičiaus rinkinys pasižymi temų įvairove. Didelė rinkinio dalis – pašto ženklai su užspaudais. TSRS standartinių pašto ženklų, Lietuvos pašto ženklų, Ukrainos, Moldavijos, Rusijos, Baltarusijos, Latvijos, Lietuvos išėivijos pašto ženklai ir kuponai su skirtingais užspaudais. Iš viso apie 2 000 vienetų. Ant pašto ženklų yra skirtingų autorių užspaudų. Ant skir-

1 pav. Užspaudas „VYTIS“ ant TSRS pašto ženkle.
Kaunas, 1990 m. kovo 12 d.
Dail. G. Karpavičius

tingų ženklų kartojasi tie patys užspaudai. Ne visada yra žinoma kolekcijoje esančių užspaudų autorystė. Daug skirtingų sovietinių pašto ženklų (keli šimtai vienetų) pažymėta užspaudu „1990.3.11 Lietuvos respublika“, kurio autorius A. Šakalys. Užspaudas juodos, skirtingų atspalvių žalios ir sidabrinės spalvos.

Gana didelio (30 x 30 mm) juodos spalvos užspaudu „Vytis“ autorius yra G. Karpavičius (1 pav.). Dailininkas jau 1989 m. lapkričio pabaigoje turėjo savos gamybos „Vytį“, kurį nupiešė remdamasis keliais prieškariniais variantais. 1990 m. kovo 11 d. Aukščiausiajai Tarybai paskelbus Nepriklausomybės aktą, jis užspaudą panaudojo filatelijos suvenyrams ir perantspauduoti sovietinius vokus, kurių iliustracijos buvo su sovietine simbolika. Šie ženklai užspaudu „Vytis“ pažymėti 1990 m. kovo 12 d. Taigi, užspaudas buvo panaudotas jau kitą dieną įamžinti istorinį įvykį. Ir tai buvo pirmasis atkurtos Lietuvos valstybės simbolis filatelijoje. Po keleto dienų dailininkas pasigamino ir pradėjo naudoti antspaudą „1990.3.11 / LIETUVA“. Jis buvo užspaudžiamas ant pavienių pašto ženklų ir ant ženklintų vokų pašto ženklų. Antspaudas buvo juodos ir raudonos spalvos. Tuo pat metu atsirado ir juodos spalvos „Vytis“ su dviejų eilučių raudonos ar violetinės spalvos užspaudu „LIETUVOS RESPUBLIKOS / PAŠTAS“. Toks pats „Vytis“ ir su raudonos spalvos užspaudu „Kruvinasis sekmadienis 1991.I.13“. 1991 m. kovo 11 d. ant pavienių sovietinių pašto ženklų G. Karpavičius deda suvenyrinius užspaudus „Nepriklausomybė atkurta 1990 m. kovo 11 d.“ ir „Vytį“ šalia Lietuvos pašto antspaudu, skirto paminėti nepriklausomybės atkūrimo metines. Iš kitų užspaudų išsiskiria specialios auksinės ar sidabrinės folijos užspaudai ant 1991 m. pašto ženklų serijos „VYTIS“ ir ant ženklo „LAISVĖS VARPAS“ iš 1991 m. sausio 10 d. laidos serijos „LIETUVOS VAIZDAI“. Jie sukurti 1998 m. vasario 16 d. Lietuvos Respublikos nepriklausomybės 80-mečiui paminėti. Toks pat juodos spalvos užspaudas yra ant pašto ženklo „VASARIO 16-OJI“, išleisto 1991 m. vasario 16 d. Kai buvo švenčiamos Lietuvos įstojimo į JTO 10-osios metinės, G. Karpavičius sukūrė originalų auksinės folijos užspaudą „2001 09 17 m.“. Ant 1992 m. kovo 15 d. laidos pašto ženklo uždėtas užspaudas „LIETUVOS RESPUBLIKA – JUNGTINIŲ TAUTŲ ORGANIZACIJOS NARĖ“. Ant 1990 m. pirmos laidos Lietuvos

Aeronautikos pionieriai, transatlantiniai lakūnai Steponas Darius ir Stasys Girėnas 1933 07 17 žuvo nugalėję Atlantą.
Astronautai: Rikas Hasbandas, Viljamas Makulas, Džildas Braunas, Maiklas Andersonas, Laurel Klark, Kalpana Čavlia ir Ilanas Ramonas 2003 02 01 žuvo nugalėję kosminę erdvę.

2 pav. Ženklų blokas „IN MEMORIAM Lituanica–Columbia“. Kaunas, 2003 m. Dail. G. Karpavičius

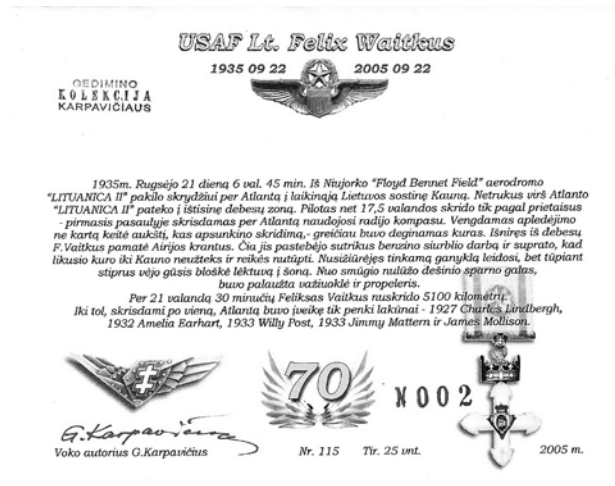
pašto ženklų yra užspaudai „Kruvinasis sekmadienis 1991.I.13“, o ant šalia esančio kupono – užspaudas „Vytis 1990.3.11 LIETUVA“.

Ant sovietinių pašto ženklų randame užspaudus „LIETUVOS RESPUBLIKA 1990 m.“, „LIETUVA 1991 m.“, „Nepriklausomybė atstatyta 1990.III.11.“ ar tik „LIETUVA“.

Dar viena G. Karpavičiaus rinkinio dalis yra suvenyriniai ženklai. Visų autorius – G. Karpavičius. Ženkilai skirtingos tematikos. Juose atsispindi svarbūs Lietuvos istorijos ar kultūros momentai, pasaulio istorijos įvykiai. Beveik visi spalvoti. To paties ženklo piešinys turi kelis spalvų variantus. Tiražai nuo kelių dešimčių iki 300–400 šimtų ir didesni. Ženkilai yra atskiruose perforuotuose ir neperforuotuose lapuose, perforuoti rankomis arba kirptiniais. Nevienodi ir ženklų matmenys. Daugelis turi santrumpą FILOP, yra nurodyti sukūrimo metai ir autorystė. Ženkluose pavaizduotos Lietuvai ir pasauliui žinomos asmenybės. 2002 m. dailininkas sukūrė suvenyrinius ženklus „Napoleonas Bonapartas Kaune 190“. Viename ženkle žymaus karvedžio portretas, kitame pavaizduotas Napoleono kėlimasis per Nemuną ties Kaunu.

G. Karpavičius sukūrė nemažai filatelijos suvenyrų aviacijos tema. Keletas ženklų yra skirta lakūnams S. Dariui ir S. Girėnui atminti, pasitinkant „Lituanikos“ skrydžio 70-ies metų sukaktį. Originalus 2003 m. ženklų blokas „IN MEMORIAM Lituanica–Columbia“, skirtas „Lituanikos“ ir erdvėlaivio „COLUMBIA“ įgulos žūties metinėms (2 pav.). Dailininkas 2005 m. sukūrė suvenyrinį ženklą Lietuvos kariuomenės kapitonui Romualdai Marcinkui atminti.

Kurdamas filatelijos suvenyrus, G. Karpavičius rėmėsi ir kitų autorių darbais. Juose panaudojo žinomų dailininkų Adomo Varno, Adomo Galdiko, Mstislavo Dobužinskio, Jano Mateikos darbų fragmentus, taip

3 pav. Voko, skirto Felikso Vaitkaus transatlantinio skrydžio per Atlantą 70-ies metų sukakčiai, aversas ir reversas. Kaunas, 2005 m. Dail. G. Karpavičius

pat dailininko, pašto ženklų kūrėjo Juozo Gaučo sukurtus S. Dariaus ir S. Girėno transatlantinio skrydžio (1934 m. gegužės 18 d. laida), Felikso Vaitkaus transatlantinio skrydžio atminimo (1936 m. kovo 24 d. laida) pašto ženklus ir kitus pašto ženklų projektų eskizus.

Dailininkas G. Karpavičius ir pats dalyvavo pašto ženklų kūrybos konkurse. 1999 m. jis konkursui pateikė pašto ženklų projektą „Lietuvos Laisvės Kovų Sajūdžiui 50“. Deja, pašto ženklas buvo išleistas pagal kito autoriaus projektą.

Kiekvienas suvenyrinis ženklas yra tarsi mažas meno kūrinys, kuris turi būti ir menišką, ir kokybišką, įdomų bei informatyvų. Visa filatelijos produkcija yra vertinama remiantis gana griežtais kriterijais. Svarbu visuma ir meninis pašto ženklų lygmuo. Taigi kokiais kriterijais turėtų būti vertinama visa pašto produkcija? Kaip profesionalus menininkas ir aktyvus filatelijos suvenyrų kūrėjas G. Karpavičius išskyrė būtinus kriterijus pašto ženklams: 1) informatyvumas, 2) istoriografinis aspektas, 3) tradicinių elementų (valstybės pavadinimo ar simbolio ir nominalo) įkomponavimas, 4) bendra proporcinė kompozicija – grafinis (piešinio) ir spalvinis sprendimas, 5) spaudos būdas ir kokybė. Tokiais kriterijais paremta visa dailininko sukurta filatelijos produkcija.

Nemažą rinkinio dalį sudaro skirtingai apipaavidalinti vokai, numeruoti ir vienetiniai vokai bei jų atmainos, atvirlaiškiai, atvirukai. Šių filatelijos suvenyrų yra per 600 vienetų. Kiekvienas vokas yra individualus dailininko kūrinys. Iliustracijas, antspaudus, tarpusavyje suderintus suvenyrinius ir pašto ženklus, papildomą tekstą pasirenka autorius ir jungia į visumą – meninį voką. Šis filatelijos suvenyras yra labai originalus informacijos skleidėjas. Pasižiūrėjus aišku, kokiam įvykiui paminėti jis sukurtas. Visus voko kompozicijos elementus sieja bendra tema. Be to, vokas – dvipusis suvenyras. Averse aiškiai atskleidžiama voko

tema, užklijuoti pašto ir suvenyriniai ženklai, dedami antspaudai, nurodomas adresatas. Reverse randame pašto antspaudus, tiražą, voko numerį, autorystę nurodančius asmeninius antspaudus. Ant kai kurių vokų yra tekstas ir antroje voko pusėje, kartais ne tik lietuvių, bet ir anglų, prancūzų kalbomis. Suvenyriniai vokai su Lietuvos pašto ženklais ir antspaudais keliauja po pasaulį ir pasiekia adresatą kaip ir standartinė pašto korespondencija. Vokai su suvenyriniais ženklais, antspaudais, papildomais piešiniais, užrašais ar lipdukais yra skirti daugiau kolekcininkams ir filatelistams Lietuvoje ir užsienyje. Jie yra išleidžiami nedideliais tiražais, turi išliekamąją istorinę ir kolekcinę vertę.

Daugiau kaip 100 kolekcijos vokų yra sukurti paties G. Karpavičiaus. Jie išsiskiria savita ir gerai apgalvota kompozicija. Temos skirtingos: Lietuvą garsinusios asmenybės, reikšmingos istorinės datos ir sukaktys, Lietuvos kariuomenės ir aviacijos ar sporto laimėjimai. Tiražai nedideli – 10–30 vienetų. Didžioji dalis standartiniai vokai, kurių matmenys 162 x 115 mm, bet yra ir didesnio formato. Originalūs G. Karpavičiaus vokai gaminti (lazerinė spauda ar rašalinis spausdinimas) namuose, karpyti ir lankstyti iš skirtingų spalvų popieriaus. Spalvotoms ar nespalvotoms jų iliustracijoms panaudoti paties autoriaus piešiniai, fotografijos, kitų dailininkų piešiniai, pagal temą derinami ir užrašomi tekstai. Vokus pagyvina skirtingi antspaudai. Vokai, perėję pašto procedūras, pažymėti pirmos dienos, proginiiais antspaudais su į apyvartą išleidžiamais naujais pašto ženklais.

Originalūs G. Karpavičiaus vokai sukurti 1996–2005 m. 2004 m. pasirodė proginių vokų serijos „LIETUVOS KARO AVIACIJAI 80“, „ADOMUI VARNUI – 125“, „LIETUVOS AVIACIJOS MUZIEJUS“, „ATHENS 2004“ ir „2004 m. 12-asis Europos akrobatinio sklandymo čempionatas“.

Dailininkas aktyviai dirbo iki pat mirties. Pa-

skutiniai jo sukurti vokai yra skirti Feliksui Vaitkui atminti (3 pav.). Taip dailininkas paminėjo lakūno transatlantinio skrydžio 70-ies metų sukaktį. G. Karpavičius sukūrė po 25 spalvingus trijų piešinių (variantų) vokus pagal dailininko Juozo Gaučo 1935 m. pašto ženklų projektą, pagamino specialius FILOP ženklus. Juos pats antspaudavo proginiu antspaudu. Gaila, bet išsiųsti jų nespėjo. Dailininkas G. Karpavičius po sunkios ligos mirė 2005 m. rugsėjo 16 d. Jo sukurtus vokus lakūno F. Vaitkaus skrydžiui paminėti 2005 m. rugsėjo 22 d. išsiuntinėjo draugai.

Vokai su pašto ženklais keliauja po visą pasaulį ir skleidžia informaciją apie šalį, iš kurios buvo iš-

siųsti. Pašto produkcija gali būti efektyvi valstybės įvaizdžio formavimo priemonė, todėl filatelijoje yra būtini patriotizmas ir prasmė. Ir vokai, ir pašto ženklai yra tarsi valstybės reklamos elementai. Dėl šios priežasties reikėtų atkreipti dėmesį ir atidžiau pasižiūrėti į tai, kas pavaizduota ant voko ar pašto ženklo. Filatelijos produkcijos kokybės ir meninės vertės klausimas yra pakankamai aktualus. G. Karpavičiaus nuomone, filatelijos opoziciją skatino kartais abejotina į apyvertą išleidžiamos Lietuvos pašto produkcijos meninė vertė. Kaip aktyvus filatelijos suvenyrų kūrėjas jis stengėsi parodyti, kokia turėtų būti pašto produkcija, siekė pagerinti jos kokybę.

Šaltiniai ir literatūra

Karpavičius G. Pirmasis atkurtos Lietuvos valstybės simbolis filatelijoje // Kolekcija. – 1998. Nr. 6. P. 102–103.

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus eksponatų priėmimo nuolatiniam saugojimui aktas Nr. 73. – Kaunas, 2006 m. liepos 4 d.

Sriubas B., Karpavičius G. Atgimimo sąjūdžio ženklai. 1988–2000. Suvenyriniai antspaudai, užspaudai, lipdukai: kata-

logas – Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2000. 104 p.

Sriubas B. Sąjūdžio filatelija ir filatelijos sąjūdis // Kolekcija. – 1998. Nr. 6. P. 97–102.

Sriubas B. Seklumos, verpetai ir takoskyros Lietuvos filatelijoje. – Prieiga per internetą: www.filop.org, žiūrėta 2009 m. balandžio 27 d.

FILOP COLLECTION OF GEDIMINAS KARPAVIČIUS AT M. K. ČIURLIONIS NATIONAL ART MUSEUM, NUMISMATIC DEPARTMENT

Beta Žaliaduonienė

M. K. Čiurlionis National Art Museum

Gediminas Karpavičius (1951–2005) – designer and architect – was an active member in the public movement called FILOP and creator of artistic envelopes, labels and stamps.

FILOP stands for an abbreviation of the words “philatelic” and “opposition” and is used to name a production created by private initiative group of people. They mainly produce artistic envelopes, labels, souvenir stamps and wafers.

The word FILOP for the first time was used in January 13, 1996, commemorating the fifth anniversary of the January events in Vilnius. Antanas Šakalys devised the abbreviation and used it in a stamp, created specially for this occasion. The word FILOP indicates that this is not an official postal agency, but rather a symbol, created on personal initiative. Since then, all informal philatelic publications are referred to as FILOP.

In 2006, M. K. Čiurlionis National Art Museum acquired G. Karpavičius' FILOP production set from V. Karpavičienė. The collection consists of souvenir signs, stickers, retyped production stamp of G. Karpavičius, numbered and unitary envelopes, as

well as envelopes decorated in various ways to label the Soviet Union, also unlabelled envelopes, their variants and postcards. 5 320 new exhibits were purchased to renew the Philatelic Set in the Numismatic Division of M. K. Čiurlionis National Art Museum.

Envelopes with stamps travel all over the world and disseminate information about the country from which they are sent. Post production can create effective public image; therefore, philatelic patriotism and meaningfulness is necessary for philately. Furthermore, both envelopes and stamps are a sort of advertising elements of a country. For this reason we should pay attention to what is shown on the envelope or stamp. The quality and artistic value of philatelic products is a rather hot topic. According to G. Karpavičius, the philatelic opposition was caused by Lithuania Post Agencies' production, which was of questionable artistic value. As an active developer of philatelic souvenirs, he tried to show what kind the postal products should be and improved its quality. Creating his works, dedicated to prominent people and important historical events, the author – faithful patriot – particularly honored them.

**MOKSLINIAI
MUZIEJŲ RINKINIŲ
TYRIMAI**

RANKRAŠČIAI NEDEGA: KŪRYBINIS MIKALAJAUS ŠČAKACICHINO PALIKIMAS

Ivanas Sinčiukas

Baltarusijos Respublikos nacionalinis dailės muziejus, Minskas

1 pav. Mikalajus Ščakacichinas. XX a. 3 deš. Baltarusijos Respublikos nacionalinio dailės muziejaus archyvas

Lietuvą ir Baltarusiją sieja bendra istorija. Ją tyrinėdami, dažnai susiduriame ne tik su iškalbingais artefaktais, įvairiais senovės pažinimo šaltiniais, bet ir su tyrinėtojais, kurių kūrybinis palikimas leidžia mums pažinti praeitį. Viena iš tokių asmenybių, įnešusių indėlį į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrinio paveldo tyrimus, yra baltarusių istorikas, menotyrininkas, pedagogas ir numizmatikos tyrinėtojas Mikalajus Mikalajevičius Ščakacichinas (Мікалаі Мікалаевіч Шчакаціхін; 1 pav.), mažai žinomas ne tik Lietuvoje, – jo darbai liko visiškai nežinomi ir Ukrainos, Baltarusijos bei Lenkijos tyrinėtojams.

1. Asmenybė

M. Ščakacichinas priskirtinas mokslininkams, palikusiems moksle ryškų pėdsaką. Beveik nėra baltarusiškos enciklopedijos, kurioje jis nebūtų paminėtas¹, informaciją apie M. Ščakacichiną galima rasti interneto ir elektroniniuose žinyuose², jo gyvenimui ir

kūrybai skirta dešimtys darbų³. Vien interneto „Google“ paieškos sistemoje asmenvardžio „Шчакаціхін“ randame 1 140 paminėjimų (2008 m. spalio 1 d. duomenys).

Kūrybinis M. Ščakacichino palikimas aktualus ir šiandien. Jo pagrindinis darbas „Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва“ (‘Apybraižos iš baltarusių meno istorijos’; toliau – „Нарысы...“) yra rekomenduojamos literatūros sąraše, naudojamame specializuotų gimnazijų klasių ir koledžų⁴, universitetų⁵ mokymo bei kandidatinių minimumų gynimo programose⁶, rekomenduojamas skaityti apie Baltarusijos istoriją kaip vienas iš pagrindinių darbų⁷. M. Ščakacichino menotyros darbais dažnai remiasi šiuolaikiniai tyrinėtojai⁸.

Minsko miesto vykdomojo komiteto sprendimu ant namo, kuriame mokslininkas gyveno, buvo pritvirtinta memorialinė lenta; jau minėtas M. Ščakacichino darbas „Нарысы...“ (pirmas tomas pasirodė 1928 m.), Baltarusių kalbos draugijos iniciatyva perleistas dar 1993 m., neseniai buvo įtrauktas į tarptautinio visuomeninio susivienijimo „Беларускі кнігазбор“ planą-katalogą⁹; Baltarusijos visuomeninis Pagerbimo komitetas (Камітэт Ушанавання, įkurtas 1996 m.) įsteigė medalį „За братаўскае спрычыненне ў развіцці навукі і культуры Беларусі“ (‘Už brolišką indėlį į Baltarusijos mokslo ir kultūros raidą’) su M. Ščakacichino portretu (2 pav.).

M. Ščakacichinas gimė 1896 m. Maskvoje, 1914 m. baigė gimnaziją, 1914–1918 m. mokėsi Maskvos universitete, nuo 1918 m. dirbo Maskvoje, vėliau – Oriole (dab. Rusija), nuo 1920 m. – Charkove (dab. Ukraina), kuriame vienu metu dirbo muziejuje mokslo bendradarbiu, Vertėjų kolegijos vedėju, buvo Repertuaro komisijos prie Ukrainos liaudies švietimo komisariato Mokslinio-teorinio skyriaus narys bei Visos Ukrainos rašytojų sąjungos narys. 1921 m.

2 pav. Medalis „За братаўскае спрычыненне ў развіцці навукі і культуры Беларусі“. XX a. 10 deš. Dail. A. M. Finskij (Финский). Bronza, liejimas, skersmuo 13 mm

jis persikėlė į Minską (tuo metu oficialiai vadintas Mensku), o 1922 m. įsidarbino Baltarusijos universiteto Meno istorijos katedroje asistentu, parengė baltarusiško meno istorijos kursą ir 1924 m. tapo docentu. Nuo 1925 m. tuo pat metu dirbo ir moksliniu sekretoriumi Baltarusijos kultūros instituto Baltarusių meno sekcijoje, ir stiliaus redaktoriumi Leidybos skyriuje. Jo iniciatyva tuo metu įsteigta Meno istorijos komisija prie Baltarusijos kultūros instituto – „Inbelkulto“ (brus. Інбелкульт). Po instituto reorganizacijos 1929 m. M. Ščakacichinas dirbo Baltarusijos mokslų akademijoje. 3 deš., gyvendamas Minske, kaupė numizmatikos ir sfragistikos kolekcijas, didelę mokslinę biblioteką (3 pav.). 1930 m. mokslininkas buvo suimtas tiriant vadinamosios „Baltarusijos išlaisvinimo sąjungos“ bylą ir 1931 m. ištremtas 5 metams į Belebėjaus miestą Baškirijos ASSR (dab. Baškirijos Respublika, Rusija). Vietinėje Rajoninėje vartotojų sąjungoje (rus. Райпотребсоюз) dirbo kanceliarijoje, vėliau mokykloje dėstė rusų kalbą ir literatūrą, vokiečių kalbą – Pedagoginėje mokykloje, lotynų – vaistinininkų kursuose. 1937 m. dar kartą nuteistas. M. Ščakacichinas mirė Belebėje 1940 m. nuo tuberkuliozės. 1956 m. buvo reabilituotas.

2. Publikacijos

Mokslininko darbai leidžia spręsti apie tyrimų temas, darbų intensyvumą ir sėkmę. M. Ščakacichino darbų, pasirodžiusių per 12 metų, sąrašą kartu su populiaraus pobūdžio leidiniais sudaro beveik trys su puse dešimčių pozicijų. Tarp jų 21 spaudos lanko apimties, arba kaip dabar apibūdintume – 840 tūkst. ženklų, 328 puslapių monografija¹⁰.

Verta atkreipti dėmesį, kad iš gausių publikacijų apie M. Ščakacichiną tik vieną kartą minima recenzija apie jo monografiją, parašyta to meto mokslo visuomenės atstovo. Tai nedidelė L. Cvetkovo recenzija baltarusiškame žurnale „Полымя“ 1929 m. Tačiau yra ir kita recenzija, kuri publikacijose neminima, pasirodžiusi po 7 metų leidinyje „Ateneum Wilenskie“ (1935). „Нарысы...“ susilaukė visapusiškos ir nelabai geranoriškos Marijos Łowmiańskiej recenzijos¹¹. Reikia pripažinti, kad ne taip paprasta numoti ranka į daugelį kolegės iš „ponų Lenkijos“ pastabų – akivaizdu, kad autoriaus koja niekada nebuvo įkelta į tarpukario Lenkijos Respubliką, į kurios sudėtį iki 1939 m. įėjo daugiau kaip trečdalis etninės baltarusių teritorijos, žemė. „Buržuazinėje Lietuvoje“ jis taip pat nebuvo. O juk būtent apie paminklus šiose teritorijose M. Ščakacichinas „Нарысы...“ turėjo rašyti pirmiausia – jiems skirta didžioji knygos dalis. Deja, sovietų mokslininkai laisvai vykti į užsienį negalėjo.

3 pav. Mikalajaus Ščakacichino ekslibrisas. 1926 m. Dail. Anatolijus Nikolajevičius Tučina (Тычина). Popierius, cinkografija, 70 × 45 mm. Baltarusijos Respublikos nacionalinis dailės muziejus

Dabar kai kuriuose leidiniuose rašoma, kad M. Ščakacichino darbai darė ženklią įtaką baltarusiškos menotyros raidai. Verta suabejoti. Tolimoje Prancūzijoje baltarusių emigrantų žurnale „Моладзь“ 1952 m. buvo objektyviai pažymėta, kad M. Ščakacichino publikacijos buvo išimtos iš mokslinės apvartos¹², ir tikrai pagrindinis jo darbas „Нарысы...“ Baltarusijoje buvo ilgiems metams padėtas į specialiasias bibliotekų saugyklas.

3. Mokslinis darbas

Moksliniai M. Ščakacichino interesai buvo įvairūs: XII–XVIII a. (pirmiausia XII–XVI a.) sakralinė ir gynybinė Baltarusijos architektūra, vaizduojamasis baltarusių menas, baltarusiškos knygos menas (pirmiausia XVI a. Pranciškaus Skorinos leidiniai), numizmatika.

Pažymėtina, kad jis vietoj dar sovietiniais laikais (XX a. 3 deš.) vartoto imperinio „vakarų Rusijos“ termino ėmė vartoti sąvoką „baltarusiškas“. Menotyryninkas puikiai suvokė šį poelgį, nes 1928 m. darbo „Нарысы...“ 12 puslapyje, išnašoje, tiesiai retoriškai savo oponentų klausė: „(...) ar ilgai rusų tyrinėtojai laikysis pasenusios terminologijos?“

Laikas nestovi vietoje, išleistos naujos apžvalginės daugiatomės monografijos, skirtos baltarusiškam menui¹³, šiuolaikiniai vadovėliai aukštosioms mokykloms¹⁴. M. Ščakacichino terminą „baltarusiška gotika“ šiuolaikiniai architektūros istorikai laiko priimtiniu, tačiau jį patikslina¹⁵. Matoma ir kita tendencija: naujausiuose menotyryninkų darbuose, kuriuose vartojami M. Ščakacichino pasiūlytų terminų atitikmenys, kalbama, pvz., ne apie „baltarusišką baroką“, o apie baroką baltarusių kultūroje arba baroką Baltarusijoje, kas, mums atrodo, yra tiksliau¹⁶.

4. Rankraščiai nedega

Nuo XX a. 10 deš. pabaigos beveik visi straipsniai apie M. Ščakacichiną baigiami tuo, kad 4 deš. jis „(...) buvo paruošęs rankraščius „Тапаграфія кладай з літоўскімі манетамі на тэрыторыі старажытнай Літоўскай дзяржавы“, „Некаторыя варыянты

літоўскіх манет“, „Нарыс гісторыі літоўскай манеты XVI–XVII ст.“, kurie šiuo metu saugomi Ermitaže“.

Valstybinio Ermitažo Numizmatikos skyriuje tikrai saugomi minėti rankraščiai, tačiau jie yra parašyti ne baltarusiškai, o rusiškai, todėl tikslūs jų pavadinimai: „Топография кладов с литовскими монетами на территории древнего Литовского государства“ (‘Lobių su lietuviškomis monetomis senovės Lietuvos valstybės teritorijoje topografija’; toliau – „Топографія“), „Некоторые варианты литовских монет“ (‘Kai kurie lietuviškų monetų variantai’), „Очерк истории литовской монеты 16–17 столетий. Часть I“ (‘XVI–XVII a. lietuviškos monetos istorijos apybraiža. I dalis’; toliau – „Апыбраіза“). Be to, paskutinis darbas iš esmės yra tik „Lietuviškos monetos istorijos iki Liublino unijos 1596 m. apybraiža“ – „История литовской монеты до Люблинской унии 1569 года“. Šį patikslintą pavadinimą randame M. Ščakacichino laiške, siųstame Ermitažo darbuotojams, kuriame jis nustatinėjo pirmos dalies chronologinius rėmus.

Po fakto apie M. Ščakacichino numizmatinių rankraščių buvimą Ermitaže pagarsinimo pažintinio pobūdžio straipsniuose atsirado prierašas, kad kiti tyrinėtojo darbai nežinomi. Laipsniškai tai tapo užslėptu tvirtinimu apie kitus esamus jo darbus – „kitų mokslinių darbų vieta nežinoma“. Reikia be užuolankų pasakyti, kad neturime pagrindo kalbėti apie kitų nežinomų M. Ščakacichino darbų egzistavimą, išskyrus tuos 3 darbus apie LDK numizmatiką.

Vis dėlto, remdamiesi paties M. Ščakacichino žodžiais (parodymai per tardymą), patikslinsime, kad buvo parengti ir perduoti užsakovams keli rankraščiai: brošiūros iš serijos apie dailės ir senovės paminklų apsaugą (1929), vaizduojamosios dailės istorijos, teorijos ir technikos mokslinės terminologijos projektas (1929), darbas „Некоторые помнікі Гродзенскага феадальнага і гарадскога будаўніцтва XVI ст.“ (‘Kai kurie XVI a. Gardino feodalinės ir miesto statybos paminklai’; 1930), straipsnis „Развіццё народнага мастацтва Беларусі пад уздзеяннем рэвалюцыі“ (‘Revoliucijos įtaka Baltarusijos liaudies meno raidai’) žurnalui „Маладняк“ (1930), ir prieš areštą pradėti rašyti dar 2 straipsniai¹⁷.

Visus darbus, parengtus prieš suėmimą ir likusius be autoriaus priežiūros, dabar galime laikyti negrįžtamai prarastais. 1941 m. prasidėjus karui, žuvo ne vienos Baltarusijos įstaigos archyvai. Jei rankraščiai būtų išlikę, po karo ar pastaraisiais metais jie būtinai būtų aptikti, o informacija apie juos būtų paviešinta.

Kitaip susiklostė Belebėjaus periodo, t. y. tremtyje parašytų, rankraščių likimas. Autorius aktyviai rūpinosi tolesniu jų likimu, stengėsi, kad darbai taptų

prieinami mokslo visuomenei.

Labiausiai pasisekė numizmatikos rankraščiams – jie išliko. Galbūt todėl, kad 4 deš. M. Ščakacichinas ėmė svarbiausiu savo, kaip tyrinėtojo, gyvenimo užsiėmimu laikyti pagalbinės istorijos disciplinas: „(...) aš visai nusigrėžiau nuo dailės istorijos ir ėmiau dirbti tik pagalbinių istorijos disciplinų srityje.“¹⁸

1929 m. spalio 5 d. Valstybinės materialinės kultūros istorijos akademijos¹⁹ Numizmatikos ir gliptikos sekcijos posėdyje buvo perskaitytas M. Ščakacichino laiškas, kad jis rengia spaudai straipsnius „Обзор монетных находок в Белоруссии за 1926–1928 гг.“ ir „Описание монетных находок на территории Минска“ (‘Monetų radinių Baltarusijoje 1926–1928 m. apžvalga’; ‘Monetų radinių Minsko teritorijoje aprašas’)²⁰. Tačiau, reikia manyti, vėliau jie buvo įtraukti į Ermitažui perduotą Belebėjaus parengtą, jau minėtą rankraštį „Топографія“, nes mums žinomuose M. Ščakacichino laiškuose ir jo artimųjų atsiminimuose apie juos neužsiminama.

Iš visko sprendžiant, nebuvo įvykdytas ir dar vienas ketinimas: Valstybinei viešajai bibliotekai Leningrade (dab. – Sankt Peterburgas) nebuvo perduotas rankraštis „Водяные знаки Литовской метрики“ (‘Lietuvos metrikos vandenženkliai’), nors toks ketinimas buvo minimas 1939 m. sausio 21 d. laiške-testamente. Dviem savaitėmis vėliau apie tai buvo išdėstyta ir ilgame laiške baltarusių mokslininkui Vladimirui Ivanovičiui Pičetai (Пичета). Rankraštis parašytas Belebėjaus, 7 spaudos lankų, jame buvo 38 lentelės su piešiniais. 1936 m. M. Ščakacichinas rankraštį pasiūlė publikuoti Dokumento, knygos, rašto institutui Leningrade, tačiau institute neatsirado recenzento. Kaip, beje, ir Maskvoje, kur instituto iniciatyva rankraštis buvo nusiųstas, siekiant gauti atsiliepimą apie jį. Beveik po metų M. Ščakacichinas „rankraštį-bumerangą“ nusiųtė į Kijevą Ukrainos SSR mokslų akademijai, bet ir ten neatsirado vandenženklių specialisto, ir netrukus jis buvo grąžintas autoriui. Greičiausiai apie rankraštį jis pasakė žmonai 1940 m. vasarį, likus pusantro mėnesio iki mirties: „Saugok kaip akies vyzdį. Kada nors prisireiks.“ Galima manyti, kad autorius pakeitė savo ketinimą dėl rankraščio likimo ir jis nebuvo nusiųstas Valstybinei viešajai bibliotekai Leningrade. M. Ščakacichino dukters liudijimu, rankraštis liko Minske, tetos, žuvusios per evakuaciją 1941 m., namuose, o 1945 m. namo vietoje ji su motina pamatė tik griuvėsius²¹.

Reikia pabrėžti, kad M. Ščakacichinas už savo „Топографія“ kovojo visais įmanomais būdais: 1937 m. rankraštį jis nusiųtė į Ermitažo Numizmatikos skyrių, kad gautų atsiliepimą, vėliau jo kopiją su atsiliepimu iš Ermitažo nusiųtė į SSRS mokslų

akademijos Materialinės kultūros istorijos institutą, į Leningradą, ir prašė įtraukti į 1939 m. leidybos planą, dar vieną rankraščio egzempliorių su atsiliepimu iš Ermitažo nusiuntę į Ukrainos SSR mokslų akademijos Archeologijos institutą, tačiau, kaip rašo 1939 m. vasario 2 d. laiške V. I. Pičetai, atsakymo negavo. Taip pat jis kreipėsi į Leningrado universitetą ir prašė priimti jo darbą kaip disertaciją mokslo laipsniui – mokslo kandidato – gauti, ir kaip jau dabar žinome, to jam nepasisekė pasiekti.

5. M. Ščakacichino palikimas Ermitaže

„Topografija“ buvo parašyta 1933–1934 m., Ermitažui perduota 1937 m. (378 tūkst. ženklų), „Apybraiža“ – 1932–1937 m., sprendžiant pagal tekstą, yra 1940 m. redakcija, perduota Ermitažui 1940 m. (486 tūkst. ženklų), „Kai kurie variantai“ – 1936 m., sprendžiant pagal tekstą, darbas pradėtas iki 1930 m., perduotas Ermitažui 1937 m. (43,5 tūkst. ženklų). Bendra apimtis – 907,5 tūkst. ženklų, arba apie 23 spaudos lankus.

Pirmą įspūdį apie darbus geriausiai gali sudaryti skyrių, kurių pavadinimus pateikiame tokius, kaip autorius suformulavo, apžvalga.

Ščakacichinas N. N. Lobių su lietuviškomis monetomis senovės Lietuvos valstybės teritorijoje topografija

1-a dalis

Įvadas

1 skyrius. Monetinių lydinių radiniai

2 skyrius. Bendra viduramžių lietuviškų monetų radinių apžvalga

3 skyrius. Specialiosios literatūros apie viduramžių lietuviškas monetas apžvalga

4 skyrius. Viduramžių lietuviškų monetų lobių datavimas ir topografija

5 skyrius. Monetos su įrašu „ПЕЧАТ“

6 skyrius. Monetos su ietimi ir „Stulpais“

7 skyrius. Monetos su „Vyčiu“ ir „Stulpais“

8 skyrius. Monetos su „Vyčiu“ ir dvigubu kryžiumi; bendros išvados

9 skyrius. Naujųjų laikų lobių sudėtis ir topografinis jų išsidėstymas

10 skyrius. XVI a. lietuviški monetų lobiai

11 skyrius. XVII a. lietuviški monetų lobiai

12 skyrius. Išvados

2 dalis. Lobių aprašymas

I. Monetiniai lydiniai [Nr. 1–35]

II. Viduramžių denarai [Nr. 36–52]

III. XVI a. lobiai [Nr. 53–92]

IV. XVII a. pirmosios pusės lobiai [Nr. 93–107]

V. XVII a. antrosios pusės lobiai [Nr. 108–139]

VI. Nenustatyto turinio radiniai [Nr. 140–145]

Lietuviškų monetų rodyklė

Kitų monetų, rastų su lietuviškomis monetomis, rodyklė

Retų lietuviškų monetų ir nepublikuotų variantų, rastų XVI–XVII a. lobiuose, sąrašas

Geografinė rodyklė

Ščakacichinas N. N. XVI–XVII a. lietuviškos monetos istorijos apybraiža. I dalis [Lietuviškos monetos istorija iki Liublino unijos 1569 m.]

Įvadas

I skyrius. Pirminės istorinės pastabos

II skyrius. Lietuviškų monetų sistemos atsiradimas Aleksandro laikais

III skyrius. Pirmieji mėginimai sudaryti monetų uniją

IV skyrius. Lietuviškos monetos Žygimanto I laikais

V skyrius. Bendrosios lietuviškos kalybos sąlygos Žygimanto Augusto laikais

VI skyrius. Pagrindinės Žygimanto Augusto lietuviškų monetų rūšys

VII skyrius. Bendra Žygimanto Augusto epochos lietuviškų monetų istorijos apžvalga

VIII skyrius. Žygimanto Augusto lietuviškų monetų apipavidalinimo ypatybės

Darbe „Некоторые варианты литовских монет“ (‘Kai kurie lietuviškų monetų variantai’) aprašomas 191 LDK 1509–1706 m. laikotarpio monetų variantas, neužfiksuotas pačiame išsamiausiame to meto penkių tomų E. Hutten-Čapskio kataloge²².

Akivaizdu, kad sukurti tokius išsamius ir didelius darbus be išrašų ir tam tikro specialiųjų knygų rinkinio neįmanoma. Gali būti, M. Ščakacichinas sugebėjo į tremtį tolimoje Baškirijoje pasiimti pakankamai sunkų bagažą su archyvu ir asmenine biblioteka, taip pat, kaip galima spėti, labai vertingą LDK monetų kolekciją.

Įdomu, kad tam metui būdinga dvasia M. Ščakacichinas labai aštriai vertino lenkų autorių darbus, pirmiausia Marijano Gumovskio²³, kuris federacinės Abiejų Tautų Respublikos monetas laikė lenkiškomis, nors pats vartojo panašų terminą „lietuviškos monetos“ vietoj tikslaus „LDK monetos“. Tai netyčia užgavo nacionalinę baltarusių savigarbą, kurių protėviai gyveno LDK ir sudarė ¾ jos gyventojų.

M. Ščakacichino tekstų ypatybė – tai pirmiausia būdinga „Apybraižai“ – nėra gausių citatų lotynų ir

lenkų kalbomis vertimų (atitinkamai 9,5 ir 18,5 tūkst. ženklų). Norisi tikėti, kad būsimas darbų leidėjas pasirūpins vertimais bent išnašose. Sveikintina būtų ir vardų rodyklė, kurią šiuolaikinė maketavimo programa daro automatiškai. Vargina XIX a. būdingos nuorodos, dėl trumpumo greičiau aiškios autoriui nei skaitytojui. Žinoma, skaitytojas tik sveikintų šiuolaikinę nuorodų sistemą, leidžiančią lengvai atpažinti tekste panaudotą literatūrą.

Ypatingą mokslinę vertę turi darbas „Topografija“, kuriame aprašyti 145 lobiai, nes visas ikikarinis Baltarusijos numizmatikos fondas buvo sunaikintas ir tik nedidelė dalis aprašyta Pavelo Charlampovičiaus darbuose²⁴. „Topografijos“ pradžioje yra analitinė dalis, kaip buvo įprasta Numizmatikos ir gliptikos komisijos (prie Rusijos materialinės kultūros istorijos akademijos) leidiniuose²⁵. Be to, didelė tekstinė dalis (4/5 darbo) domina ne tik istoriografiniu aspektu. Ermitažo darbuotojų 1937 m. atsiliepime (buvo numatyta veikalą publikuoti Ermitažo darbuose) buvo išsakyta pastaba dėl būtinumo unifikuoti geografinius pavadinimus, suderinti ikirevoliucinius ir tuometinius. Laikui bėgant, dėl ypatingų administracinio-teritorinio padalijimo pokyčių šis uždavinys tapo itin aktualus. Unifikavus pavadinimus, skaitytojas len-

gviau suvoktų darbą. Žinoma, topografija reikalauja ir žemėlapių, kurių rankraštyje nėra. 1937 m. atsiliepime pažymėtas ir poreikis sutikslinti kai kurių lobių radimo aplinkybes su Archeologinės komisijos archyvo duomenimis. Laikas pagailėjo komisijos dokumentų, jie šiuo metu saugomi Sankt Peterburge, kas leidžia šį darbą atlikti.

Istorija lėmė, kad M. Ščakacichino numizmatiniai rankraščiai ilgam buvo išimti iš mokslinės apyvartos, nebuvo panaudoti net Ermitažo Numizmatikos skyriuje sudarytoje Ukrainos ir Baltarusijos lobių topografijoje. Nėra abejonių, kad M. Ščakacichino darbų išleidimas pagerintų dabartinę situaciją dėl lobių, rastų Baltarusijoje, publikavimo²⁶. XX a. 9 deš. pabaigoje šių eilučių autorius Baltarusijos kultūros fondui pasiūlė išleisti M. Ščakacichino darbus, tačiau eilinis perversmas šalies istorijoje ilgam nukėlė šio projekto įgyvendinimą. Yra vilties, kad praėjus 7 dešimtmečiams numizmatinis kūrybinis M. Ščakacichino palikimas išvys dienos šviesą – Ermitažas ir Baltarusijos Respublikos nacionalinis dailės muziejus pagal bendrą programą rengia leidybai knygą, skirtą iki šiol mokslo visuomenei nežinomiems ir buvusiems už specialistų akiračio ribų baltarusių mokslininko darbams.

Nuorodos

- ¹ Щекотихин Николай Николаевич Белорусская ССР. Краткая энциклопедия: биографический справочник. Минск, 1978. Т. 5. С. 704; Шчакаціхін Мікалай Мікалаевіч // Энциклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: у 5 т. Мінск, 1987. Т. 5. С. 595–596; Шчакаціхін Мікалай Мікалаевіч // Беларусь: энцыклапедычны даведнік. Мінск, 1995. С. 773; Шчакаціхін Мікалай Мікалаевіч // Энциклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. Мінск, 2003. Т. 6, кн. 2. С. 238; Шчакаціхін Мікалай Мікалаевіч // Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. Мінск, 2003. Т. 17. С. 494; Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя: ў 2 т. Мінск, 2006. Т. 2. С. 763.
- ² Шчакаціхін, Мікола Міколавіч (Мікалай Мікалаевіч) // Википедия, http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Мікола_Шчакаціхін; Шчакаціхін Мікалай // Акавіта: электронная энцыклапедыя, <http://slounik.org/120686.html>; Шчакаціхін Мікола // Маракоў Л. У. Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асветы, грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі. 1794–1991: энц. даведнік: у 10 т. Мінск, 2003. Т. 2. // <http://www.marakou.by/by/davedniki/represavanyya-litaratary/tom-ii?id=19904>; ШЧАКАЦІХІН Мікола Мікалаевіч // Маракоў Л. У. Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асветы, грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі. 1794–1991: энц. даведнік: у 10 т. Т. III, кн. 2. Дадатак // <http://www.marakou.by/by/davedniki/represavanyya-litaratary/tom-iii-kniga-ii-dadatak?id=28059>.
- ³ Ліс А. Мікола Шчакаціхін. Мінск, 1968; Мікалай Шчакаціхін: «З поўнай сьвядомасьцю сваёй праваты...»: [аўтабіяграфія] [публікацыя, уступнае слова, заўвагі А. Каўкі] // Мастацтва. 1993. № 3. С. 49–52; Ліс А. С. Мікола Шчакаціхін // Ліс А. С. Цяжкая дарога свабоды:

артыкулы, эцюды, партрэты. Мінск, 1994. С. 243–343; Ліс А. Мастацтвазнаўца: слова пра Мікалая Шчакаціхіна // Роднае слова. 1996. № 10. С. 196–200; Матэрыялы да 100-годдзя з дня нараджэння Міколы Шчакаціхіна. 1896–1940. Мінск, 1996. 117 с.; Грамовіч У. Параднёны з Беларуссю // Падарожнік. 1996. № 5. С. 6, укладыша паміж с. 6–7; Габрусь Т. Што такое беларуская готыка?: Памяці Міколы Шчакаціхіна і Міхася Ткачова // Мастацтва. 1997. № 9. С. 58–64; Марціновіч А. А. Толькі б займацца навукай...: Мікола Шчакаціхін // Марціновіч А. А. Хто мы, адкуль мы...: гістарычныя эсэ, нарысы. Мінск, 1998. Кн. 2. С. 317–332; Чэбан І. Мікалай Шчакаціхін і стварэнне нацыянальнага беларускага музея // Беларускі гістарычны часопіс. 1996. № 4. С. 91–96; Чэбан І. Уплыў даследаванняў М. Шчакаціхіна на развіццё сучаснага мастацтвазнаўства // Беларускае сучаснае мастацтвазнаўства і крытыка: праблемы адаптацыі да новых рэальнасцей: зборнік матэрыялаў навукова-творчай канферэнцыі. Мінск, 1998. С. 364–372; Чэбан І. Мікалай Шчакаціхін: каля вытокаў беларускага мастацтвазнаўства // Беларускі гістарычны часопіс. 2005. № 1. С. 37–44; № 2. С. 26–31.

- ⁴ Рvз.: Яницкая П. А., Скворцова И. Н. Библейские и евангельские сюжеты в белорусском изобразительном искусстве: программа факультативных занятий для 6 класса общеобразовательных учреждений с русским (белорусским) языком обучения (Научно-методическое учреждение «Национальный институт образования» Министерства образования Республики Беларусь); Густова-Рунцо Л. А. Христианские ценности и художественная культура (православная традиция): программа курса по выбору для 11–12

- классов с изучением специальных учебных предметов художественно-эстетической направленности (Научно-методическое учреждение «Национальный институт образования» Министерства образования Республики Беларусь); Курсевич С. Р. Рабочая учебная программа по курсу «История Беларуси» для специальности: 1-08 01 01 «Профессиональное обучение» (Учреждение образования «Минский государственный высший радиотехнический колледж»). Минск, 2003.
- ⁵ P.vz.: Забелина Е. Н., Загидулина М. А., Ларионов А. Н., Сидорович Ю. М. История изобразительного искусства: программа курса для специальности 1-03 01 01 «изобразительное искусство» дневной и заочной сокращенной формы обучения (Министерство образования Республики Беларусь Учреждение образования «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы»). Гродно, 2004; Пяткевич А. М. Гісторыя культуры Беларусі. Праграма для студэнтаў спецыяльнасці 1-210301 «Гісторыя», 1-230113 «Гісторыка-архівазнаўства» (Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь Установа адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы»). Гродна, 2004.
- ⁶ Baltarusijos Respublikos aukščiausiosios atestacinės komisijos įsakymu Nr. 108 2007 m. birželio 7 d. patvirtintas kandidatinio egzaminio 07.00.06 – archeologija – programos minimumas.
- ⁷ Гісторыя Беларусі IX–XVIII стагоддзяў. Першакрыніцы // <http://starbel.narod.ru/el/ts.htm>.
- ⁸ P.vz.: Воронин Н. Н., Раппопорт П. А. Зодчество Смоленска XII–XIII вв. Ленинград, 1979. С. 151; Кушнярэвіч А. Да праблемы ўплываў нямецкай готыкі на архітэктурную Беларусь і Літвы // *Castrum, urbis et bellum*. Баранавічы, 2002. С. 262; Харэўскі С. Колькі шчыгулаў да разуменьня сучаснага Менску // http://baj.by/belkalehium/lekcyji/historyja/hareuski_02.htm.
- ⁹ План-каталог. Серыя П. Гісторыка-літаратурныя помнікі // <http://knihi.com/bk/plan.html>.
- ¹⁰ Матэрыялы да 100-годдзя... С. 17–19.
- ¹¹ Łowmiańska M. Szczakacichin Mikola. *Narysy z historyi belaruskaha mastactwa* [Instytut Belaruskae Kultury, Addzel Humanitarnych Navuk]. Т. 1. Mensk, 1928. S. 278 + 2 nlb + 45 tablic // *Ateneum Wilenskie*. 1935. S. 340–352 [recenzja].
- ¹² Месца выдання – Парыж: выбраныя старонкі часопіса «Моладзь» (1948–1954). Минск, 2004. 444 с. (Бібліятэка Бацькаўшчыны: кн. 1) // On-line «Бібліятэка Бацькаўшчыны» МГА «ЗБС «Бацькаўшчына», <http://lib.zbsb.org/node/354>.
- ¹³ Гісторыя беларускага мастацтва: у 6 т. Мінск, 1987. Т. 1; Мінск, 1988. Т. 2; Лазука Б. А. Гісторыя беларускага мастацтва. Першабытны лад–XVI стагоддзе. Мінск, 2007. Т. I; XVIII–пачатак XXI стагоддзя. Мінск, 2007. Т. II.
- ¹⁴ Харэўскі С. Гісторыя мастацтва і дойлідства Беларусі. Вільня, 2007.
- ¹⁵ Габрусь Т. В. Мікола Шчакаціхін і пытанні генезісу беларускай готыкі ў культываваным дойлідстве // *Матэрыялы да 100-годдзя...* С. 78–79.
- ¹⁶ Płg.: Кулагин А. Н. Архитектура и искусство рококо в Белоруссии: в контексте общеевропейской культуры. Минск, 1989; Лазука Б. А. Беларускае барока: гісторыка-тэарэтычныя праблемы стылю. Мінск, 2001; Барока ў беларускай культуры і мастацтве. Мінск, 2005.
- ¹⁷ Матэрыялы да 100-годдзя... С. 19.
- ¹⁸ Ten pat. С. 53.
- ¹⁹ Iki 1926 m. – Rusijos materialinės kultūros istorijos akademija, 1926–1937 m. – Valstybinė materialinės kultūros istorijos akademija, nuo 1937 m. – SSRS mokslų akademijos Materialinės kultūros istorijos insitutas.
- ²⁰ Рябцевич В. Н. Основные итоги нумизматических исследований в БССР // *Белорусские древности: доклады к конференции по археологии Белоруссии*. Минск, 1967. С. 438.
- ²¹ Матэрыялы да 100-годдзя... С. 19, 23, 34, 46, 53–55.
- ²² Hutten-Czapski E. *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises*. Petersbourg–Paris–Cracovie, 1871–1916. V. I–V.
- ²³ Gumowski M. *Podręcznik numizmatyki polskiej*. Kraków, 1914; Gumowski M. *Numizmatyka litewska wieków średnich*. Kraków, 1920; Gumowski M. *Mennica wileńska w XVI i XVII wieku*. Warszawa, 1921.
- ²⁴ Харламповіч П. В. Манетныя скарбы, знойдзеныя ў Беларусі, у зборах Беларускага дзяржаўнага музея // *Гістарычна-археалагічны зборнік*. Минск, 1927. № 1. С. 305–343; Харламповіч П. В. Праскія грошы ў беларускіх манетных скарбах // *Гістарычна-археалагічны зборнік*. Минск, 1927. № 1. С. 295–302.
- ²⁵ P.vz.: Сиверс А. А. Топография кладов с пражскими грошами // *Труды нумизматической комиссии РАИМК*. Вып. 2-ой. Петроград, 1922, 38 с.
- ²⁶ Жг.: Синчук И. И. *Клады Беларуси: законодательство и практика*. Минск, 2003. С. 18–22.

Iš rusų kalbos vertė Dalia Grimalauskaitė

MANUSCRIPTS DO NOT BURN: CREATIVE HERITAGE OF MIKALAY SCHEKATSIHIN

Ivan Sintchouk

National Art Museum of the Republic of Belarus, Minsk

Significant contribution to the study of the Grand Duchy of Lithuania introduced Belarusian historian and art critic Mikalay Schekatsihin. Considering popular publications, the list of works by Schekatsihin includes 35 positions issued in 12 years. The scientist was arrested and died at the place of exile. All the works produced before his arrest and left without care of the author, now can be considered irretrievably lost. There was different destiny of the manuscripts from Belebey (now – Republic of Bashkiria, Russia) period – the period of reference. The author was actively engaged in them: to the extent of capabilities trying to promote and care for their preservation for

the scientific community.

Three big manuscripts survived, which are now stored in the Numismatic Department of the State Hermitage (Saint Petersburg, Russia): “The Topography of the Lithuanian Coins Hoards”, “Some Variants of Lithuanian Coins”, “The Sketch on the History of Lithuanian Coin of 16th–17th Centuries. Part I”. The latter work in fact is just a sketch of the History of Lithuanian coins to the Union of Lublin in 1569. State Hermitage and National Art Museum of Belarus within the limits of the joint programme are preparing for publication the unknown works, written by Belarusian scientists, to be released as a book.

LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIAI
2009 Nr. 8

Lietuvos muziejų asociacijos Rinkinių mokslinio tyrimo sekcijos
XII konferencija
LITUANISTIKA MUZIEJUOSE,
skirta Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečiui

Sudarytoja Virginija Šiukščienė
Redaktorė Lina Kazlauskaitė
Redaktorė (anglų k.) Audronė Tamulienė
Maketuotojas Atrūras Jaugėla

SL 2196. Tiražas 200 egz. 2009-12-21
Leidėjas – Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla, Vytauto g. 89, LT-77155 Šiauliai,
tel./faks. 8 41 52 69 33, el. paštas: leidykla@ausrosmuziejus.lt
Spausdino UAB „Šiaulių knygriškla-spaustuvė“, P. Lukšio g. 9A, LT-76207 Šiauliai,
tel./faks. 8 41 50 03 33, el. paštas: knygos@splus.lt

